

Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności – zapobieganie i reagowanie

Standardy, rozwiązania, przykłady z regionu OBWE

osce
ODIHR

Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności – zapobieganie i reagowanie

Standardy, rozwiązania, przykłady z regionu OBWE

Publikacja Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka
OBWE (ODIHR)

ul. Miodowa 10
00-251 Warszawa
Polska

www.osce.org/odihr

© OSCE/ODIHR 2023

Wszelkie prawa zastrzeżone. Treść niniejszej publikacji można swobodnie wykorzystywać i kopiować w celach edukacyjnych i innych celach niekomercyjnych pod warunkiem, że każdemu takiemu wykorzystaniu towarzyszy wskazanie ODIHR OBWE jako źródła.

ISBN 978-92-9271-150-4

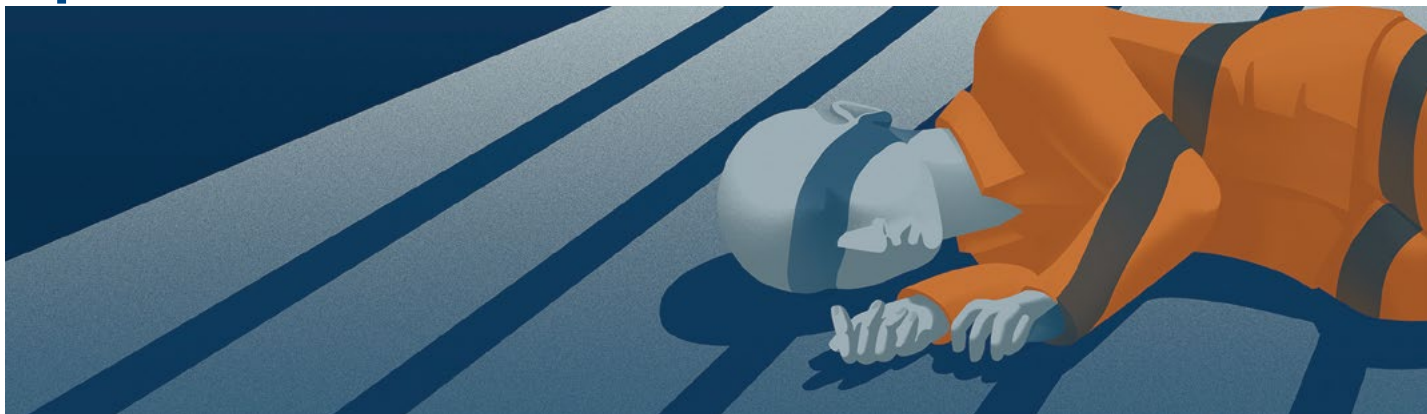
Projekt okładki i stron wewnętrznych: Inga Ciumac

Podziękowania

Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE (ODIHR) składa wyrazy uznania dla praktyków i ekspertów z instytucji działających w obszarze wymiaru sprawiedliwości, dla krajowych instytucji ochrony praw człowieka, krajowych mechanizmów prewencji, instytucji rzecznika praw obywatelskich oraz organizacji pozarządowych aktywnie monitorujących praktyki stosowane w miejscach pozbawienia wolności w regionie OBWE za ich istotny wkład w powstanie niniejszej publikacji i za cenne komentarze. ODIHR wyraża też podziękowania przedstawicielom Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (ICRC), Biura Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości (UNODC), organizacji Penal Reform International (PRI), Genewskiego Centrum Zarządzania Sektorem Bezpieczeństwa (DCAF), Stowarzyszenia na rzecz Zapobiegania Torturom (APT) oraz organizacji Just Detention International (JDI), którzy służyli radą na etapie badań poprzedzających przygotowanie niniejszej publikacji.

Rolę głównego konsultanta w zakresie badań i przygotowania niniejszej publikacji pełniła Elisabeth Duban. Swój wkład w proces redakcyjny wniosła również Sharon Critoph.

Spis treści

Podziękowania

Strona 3

Przedmowa

Strona 6

Skróty i skrótownice

Strona 8

1

WSTĘP

Strona 10

1.1. Cel i odbiorcy publikacji

Strona 13

1.2. Zakres terminów i ich użycie

Strona 15

2

PODSTAWOWE POJĘCIA

Strona 18

2.1. Przemoc, nierówność i dyskryminacja ze względu na płeć

Strona 18

2.2. Przemoc seksualna i związana z płcią

Strona 23

2.3. Inne formy przemocy seksualnej i związanej z płcią

Strona 28

2.4. Przemoc seksualna i związana z płcią a tortury oraz inne okrutne, niehumanitarne lub poniżające traktowanie albo karanie

Strona 29

3

KONTEKST: CO WIEMY O PRZEMOCY SEKSUALNEJ I ZWIĄZANEJ Z PŁCIĄ W MIEJSCACH POZBAWIENIA WOLNOŚCI?

Strona 42

3.1. Specyfika placówek pozbawienia wolności

Strona 42

3.2. Kim są ofiary i sprawcy?

Strona 43

3.3. Czynniki zwiększające podatność na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią

Strona 59

3.4. Podatności dynamiczne i krzyżowe

Strona 64

3.5. Miejsca pozbawienia wolności a dynamika władzy i mechanizm sprawowania kontroli

Strona 67

3.6. Skala problemu

Strona 74

3.7. Zatajanie i niezgłaszanie przemocy

Strona 78

3.8. Skutki przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią

Strona 87

4

OCENA RYZYKA I POTRZEB

Strona 92

- 4.1. Stosowanie oceny ryzyka i potrzeb
Strona 92

5

OGRANICZANIE RYZYKA W OKREŚLONYCH SYTUACJACH

Strona 100

- 5.1. Interakcje z policją: zatrzymanie, aresztowanie i przetrzymywanie
Strona 100
- 5.2. Etap dochodzenia/śledztwa: przesłuchania i składanie wyjaśnień
Strona 102
- 5.3. Kontrole osobiste
Strona 105
- 5.4. Transportowanie i przewożenie
Strona 111
- 5.5. Zasady przydzielania do cel
Strona 112
- 5.6. Segregacja
Strona 114

6

INNE ŚRODKI ZAPOBIEGANIA I REAGOWANIA NA PRZEMOC SEKSUALNĄ I PRZEMOC ZWIĄZANĄ Z PŁCIĄ

Strona 118

- 6.1. Badania nad przemocą seksualną i związaną z płcią realizowane na potrzeby polityki opartej na dowodach
Strona 118
- 6.2. Prawo a polityki społeczne
Strona 122
- 6.3. Bezpieczeństwo statyczne i dynamiczne
Strona 135
- 6.4. Przekazywanie informacji o prawach, zasadach i oczekiwaniach
Strona 140
- 6.5. Medyczne badania profilaktyczne i usługi zdrowotne
Strona 143
- 6.6. Zajęcia i programy dla osadzonych
Strona 147
- 6.7. Rekrutacja personelu, szkolenia i nadzór
Strona 155
- 6.8. Mechanizmy składania skarg, reagowanie i dochodzenie
Strona 163
- 6.9. Nadzór i monitoring
Strona 167
- 6.10. Podnoszenie świadomości społecznej
Strona 173

7

PODSUMOWANIE

Strona 178

Załącznik 1.

Kluczowe rekomendacje
Strona 180

Załącznik 2.

Lista kontrolna dla wizyt monitoringowych poświęconych problemowi przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności
Strona 194

Załącznik 3.

Kwestionariusz ODIHR dla państw członkowskich OBWE poświęcony reagowaniu na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią w miejscach pozbawienia wolności oraz zapobieganiu temu zjawisku
Strona 204

Przedmowa

Przestrzeganie standardów praw człowieka w miejscach pozbawienia wolności ma kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa zarówno osób tej wolności pozbawionych, jak i ogółu społeczeństwa. Kompleksowa koncepcja bezpieczeństwa, którą stosuje OBWE, nadaje ogólne ramy, dzięki którym można zrozumieć, jak naruszanie praw człowieka łączy się z tą kwestią.

Zrozumienie przemocy seksualnej jako formy przemocy stosowanej ze względu na płeć, a tym samym uchwycenie wzajemnego oddziaływania mechanizmu władzy i praktyk dyskryminacyjnych, może przyczynić się do opracowania środków zapobiegawczych, które będą w pełni uwzględniać motywację leżącą u źródeł tej przemocy.

W niniejszej publikacji zwracamy uwagę na podstawowe przyczyny przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w ośrodkach odosobnienia oraz na powody, które sprawiają, że problem ten jest tak rzadko dostrzegany, a często ignorowany lub wręcz tolerowany.

Niniejsza publikacja zawiera przykłady z całego regionu OBWE pokazujące, w jaki sposób państwa mogą reagować na przemoc seksualną i związaną z płcią w miejscach pozbawienia wolności oraz jak zapobiegać temu zjawisku, jednocześnie przestrzegając praw człowieka i uwzględniając perspektywę płci. Przedstawia też przykłady orzecznictwa, które w tej kwestii są swoistymi kamieniami milowymi. Odbiorcy mogą zapoznać się z opisem przełomowych decyzji sądowych, instrumentów międzynarodowych, praktyk krajowych i badań akademickich. Publikacja powstała w oparciu o wyniki badań przeprowadzonych w okresie dwóch lat z udziałem praktyków z systemów wymiaru sprawiedliwości i organizacji społeczeństwa obywatelskiego z całego regionu.

Celem publikacji jest zwiększenie wśród instytucji działających w obszarze wymiaru sprawiedliwości świadomości problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz świadomości potrzeb ofiar. Jednocześnie proponujemy szereg zabezpieczeń, które mogą skutecznie zapobiegać takiej przemocy.

Ponieważ przemoc seksualna i związana z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności, jest nadal zjawiskiem mało zbadanym, celem niniejszej publikacji jest wywołanie debaty i zainspirowanie dalszych działań na szczeblu krajowym i międzynarodowym, by w ten sposób wypełnić lukę w instrumentarium przydatnym w miejscach pozbawienia wolności.

Ingibjörg Sólrún Gísladóttir

Dyrektor Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE

Skróty i skrótowce

APT	Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom
CAT	Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania
CCTV	Telewizja przemysłowa
CEDAW	Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
CPT	Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom
CSO	Organizacje społeczeństwa obywatelskiego
ECHR	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności
UE	Unia Europejska
ICRC	Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
GBV	Przemoc ze względu na płeć (<i>gender-based violence</i>)
LGBTI	Lesbijki, geje, osoby biseksualne i transpłciowe lub osoby interpłciowe
NGO	Organizacja pozarządowa
NHRI	Krajowa instytucja działająca na rzecz praw człowieka
NPM	Krajowy mechanizm prewencji
ODIHR	Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE
OPCAT	Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania
OBWE	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
PRI	Penal Reform International (organizacja)
SGBV	Przemoc seksualna i związana z płcią (<i>sexual and gender-based violence</i>)
SMR	Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami; „zrewidowane reguły SMR” odnoszą się do zaktualizowanej wersji (2015) i są używane wymienne z terminami Reguły Nelsona Mandeli lub Reguły Mandeli
UDHR	Powszechna deklaracja praw człowieka
UNODC	Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości
WHO	Światowa Organizacja Zdrowia

1. WSTĘP

1. WSTĘP

Osoby pozbawione wolności to ludzie o bardzo słabej „widoczności”. To, czego doświadczą w instytucjach wymiaru sprawiedliwości może natomiast wyrzucić na nich wpływ tak silny, że jego skutki będą odczuwane nawet wtedy, gdy osoba osadzona będzie znajdować się już na wolności, daleko poza murami więzienia.

Jeśli w zakładach karnych nie stosuje się skutecznych mechanizmów zabezpieczających, osoby zatrzymane i osadzone mogą być tam narażone na przemoc. W środowiskach zamkniętych i zdominowanych przez mężczyzn kobiety będą narażone na przemoc i nadużycia z ich strony. Jest to odbicie powszechnie występującej nierówności płci, która prowadzi do dyskryminacji i wiktymizacji na skutek przemocy seksualnej i związanej z płcią. Natomiast mężczyźni zapewne zetkną się z oczekiwaniami, by dostosowali się do stereotypowych norm męskości, zazwyczaj wiążących się z władzą i dominacją. W przeciwnym wypadku (lub jeśli przylgnie do nich opinia osób naruszających więzienny kodeks honorowy), też będą narażeni na przemoc i różne formy nadużycia.

Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności, to w wielu krajach nadal temat tabu. Niemniej, jest ona faktem, mimo że w każdym środowisku jest ona zgłaszana zbyt rzadko (podobnie jak przemoc seksualna powiązana z konfliktami wojennymi). O przeżyciach ofiar nie mówi się, co wynika między innymi z powodu kultury milczenia i rozpowszechnionej akceptacji przemocy jako swoistego „skutku ubocznego”, a także z braku odpowiednich mechanizmów ochrony przed przemocą, nierównowagi sił, strachu przed dalszą karą i powszechnej stygmatyzacji związanej z przemocą seksualną i związaną z płcią.

Zrozumienie przemocy seksualnej jako formy przemocy ze względu na płeć, a tym samym uchwycenie wzajemnego oddziaływania pozycji władzy i mechanizmu dyskryminacji może pomóc w opracowaniu środków zapobiegawczych, które będą w pełni uwzględniać motywacje sprawców dopuszczających się takiej przemocy.

Przemoc seksualna i związana z płcią to skrajna forma dyskryminacji i poważne naruszenie praw człowieka, które może negatywnie wpływać na szereg praw człowieka (w tym prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego oraz prawo do wolności od tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania). Chociaż

akty takiej przemocy stanowią zagrożenie dla zdrowia i naruszenie godności, bezpieczeństwa i autonomii ofiar, są one w dużej mierze ignorowane i zgłaszane zbyt rzadko, zwłaszcza gdy dochodzi do nich w sytuacjach, które umykają uwadze opinii publicznej.

Przemoc seksualna i związana z płcią to częsty problem w miejscach pozbawienia wolności¹ w całym regionie OBWE. Fakt ten ilustruje nie tylko zakres, w jakim społeczeństwo toleruje tego typu przemoc, ale również wskazuje, że zakłady karne i areszty często nie wywiązują się ze swoich obowiązków w zakresie ochrony osób zatrzymanych i więźniów. Jeśli obiekty takie nie są odpowiednio zarządzane, sprawcy mogą działać bezkarnie, a ofiarom nie pozostaje nic innego, jak cierpieć w milczeniu.

Mimo to w regionie OBWE nie poświęca się zbyt wiele uwagi ani na zrozumienie specyfiki i zakresu tej formy przemocy, ani na opracowanie skutecznych reakcji lub środków zapobiegawczych. Władze państwowe też nie robią zbyt dużo, by chronić osoby najbardziej narażone na taką przemoc ani by zająć się skutkami, które z niej wynikają dla ofiar, sprawców i całego społeczeństwa.

Zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności oraz właściwe reagowanie, to przede wszystkim obowiązek państwa. To do władz państwowych należy zapewnienie, by nikt spośród zatrzymanych lub osadzonych, jak również nikt spośród personelu, świadczeniodawców ani osób odwiedzających, nie był dyskryminowany oraz by każda osoba zawsze była bezpieczna i chroniona przed aktami przemocy. Natomiast, jak wynika z niniejszej publikacji, ważną rolę w rozwiązywaniu problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią odgrywa też wiele podmiotów niepaństwowych i osób prywatnych (w tym również sami zatrzymani i osadzeni).

Uwzględnienie perspektywy płci w miejscach pozbawienia wolności nie tylko pomaga zapobiegać przemocy, ale jest też podstawowym środkiem ochrony praw człowieka dla wszystkich osadzonych osób od momentu ich przyjęcia do placówki do chwili zwolnienia. Uwzględnienie potrzeb mężczyzn w zakładzie karnym w kontekście zdeterminowanych przez płeć wyborów życiowych, które prowadzą do ich uwięzienia, pozwoli lepiej zrozumieć, w jaki sposób agresywne, wąsko pojmowane wzorce męskości mogą sprzyjać rozwijaniu się przemocy zarówno w warunkach pozbawienia wolności, jak i w szerszej społeczności. Analogicznie, należy brać pod uwagę fakt, że kobiety skazywane na karę pozbawienia wolności nieproporcjonalnie częściej są już naznaczone przemocą i dyskryminacją ze względu na płeć, do której dochodziło przed osadzeniem. Uwzględnienie tego czynnika będzie miało kluczowe znaczenie dla ich skutecznej resocjalizacji oraz zapobiegania przemocy w placówkach zamkniętych.

1 W niniejszej publikacji termin „miejscza pozbawienia wolności” oznacza wszelkie formy zatrzymania, uwięzienia lub umieszczenia osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiegokolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej, zgodnie z definicją zawartą w Protokole fakultatywnym do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, art. 4 ust. 2.

Ocena, jak zróżnicowany wpływ środki bezpieczeństwa stosowane w miejscach pozbawienia wolności wywierają na mężczyzn i kobiety, na chłopców i dziewczęta, w tym na osoby o różnej tożsamości płciowej i orientacji seksualnej, pomoże stworzyć bardziej humanitarne, bezpieczniejsze i lepiej zorganizowane placówki, które zmaksymalizują szanse na skuteczną resocjalizację.

Ponieważ przemoc seksualna i związana z płcią jest tematem złożonym i zniuansowanym, w niniejszej publikacji skupiono się na jej dwóch najbardziej rozpowszechnionych formach:

1. Przemoc stosowana przez osoby zatrzymane/osadzone wobec innych osób zatrzymanych/osadzonych (tj. przemoc między zatrzymanymi/osadzonymi).
2. Przemoc stosowana przez personel wobec osób zatrzymanych/osadzonych.

W publikacji wspominamy też o przypadkach przemocy seksualnej i związanej z płcią, jakiej osoby zatrzymane/osadzone dopuszczają się wobec członków personelu oraz o przemocy, do jakiej dochodzi pomiędzy członkami personelu. W ten sposób pragniemy uwidocznić, że kultura dyskryminacji i nierówności płci jest bardzo rozpowszechniona (co sprzyja występowaniu przemocy w miejscach pozbawienia wolności).

Niniejsza publikacja powstała w oparciu o analizę danych i materiałów oraz praktyk i zasad polityk społecznych wdrażanych w regionie OBWE. Przy jej opracowaniu przeprowadzono konsultacje z ekspertami-karnistami i z praktykami w tym obszarze. Ponadto miały miejsce dwie wizyty krajowe (do Gruzji i Norwegii)².

Wykorzystano też dane z przekazanych przez 27 państw członkowskich OBWE kwestionariuszy poświęconych omawianej tematyce³. Informacje na temat praktyk krajowych przekazał panel ekspertów-praktyków reprezentujących sektor bezpieczeństwa oraz krajowe instytucje praw człowieka i społeczeństwa obywatelskiego z 14 państw członkowskich OBWE. Uczestnicy panelu zebrali się na specjalnym posiedzeniu w październiku 2016 r.⁴, natomiast uwagi na temat wersji roboczej niniejszej publikacji przekazało grono ekspertów, w tym uczestnicy spotkania recenzenckiego, które odbyło się w grudniu 2016 r.

2 Mimo iż niektóre z przytoczonych publikacji liczą sobie już kilkadziesiąt lat, nie należy ich traktować jako przestarzałych, gdyż są one w odnośnej kwestii źródłem wskazówek, które wciąż nie zostały zastąpione przez nowsze badania.

3 Albania, Białoruś, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Kanada, Chorwacja, Dania, Estonia, Finlandia, Gruzja, Niemcy, Węgry, Włochy, Łotwa, Litwa, Malta, Macedonia Północna, Polska, Rumunia, Rosja, Serbia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, Ukraina i Uzbekistan.

4 Albania, Kanada, Chorwacja, Włochy, Kazachstan, Łotwa, Polska, Rosja, Serbia, Hiszpania, Szwecja, Wielka Brytania, Stany Zjednoczone i Ukraina.

Odnośne zobowiązania OBWE:

- ▶ **Równe prawa kobiet i mężczyzn oraz równość płci⁵.**
- ▶ Zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec kobiet⁶.
- ▶ Zapobieganie prześladowaniom, przemocy i wykorzystywaniu ze względu na płeć⁷.
- ▶ Zakaz tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania albo karania⁸.
- ▶ Postępowanie z osobami pozbawionymi wolności⁹.

1.1. Cel i odbiorcy publikacji

Celem niniejszej publikacji jest poszerzenie wiedzy wśród podmiotów państwowych i społeczeństwa obywatelskiego na temat zjawiska przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności oraz zwiększenie świadomości na temat jej form. Autorzy publikacji, pragnąc przyczynić się do ograniczenia, a ostatecznie do wyeliminowania takiej przemocy wskazują też wiele czynników, które zwiększają podatność osób osadzonych i uwięzionych na to zagrożenie.

W niniejszej publikacji autorzy realizują cztery zasadnicze cele:

1. naświetlenie przyczyn, dynamiki i skutków przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności;
2. określenie zasad, które powinny stanowić podstawę skutecznego podejścia do zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności;

5 Dokument moskiewskiego spotkania Konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE, Moskwa, 3 października 1991 r. (Moskwa 1991); Dokument Stambulski, Stambuł, 19 listopada 1999 r. (Stambuł 1999), oraz Dokument końcowy dwunastego posiedzenia Rady Ministerialnej, Sofia, 6–7 grudnia 2004 r. (Sofia 2004).

6 Decyzja Rady Ministerialnej nr 15/05 Zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec kobiet (Lublana 2005); Decyzja Rady Ministerialnej nr 7/14 Zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec kobiet (Bazylea 2014); Decyzja Rady Ministerialnej nr 4/18 Zapobieganie i zwalczanie przemocy wobec kobiet (Mediolan 2018).

7 Moskwa 1991; Stambuł 1999; Sofia 2004 oraz Dokument końcowy trzynastego posiedzenia Rady Ministerialnej, Lublana, 5 i 6 grudnia 2005 r. (Lublana 2005).

8 Dokument Końcowy z Wiednia – Trzecie posiedzenie kontynuacyjne, Wiedeń, 15 stycznia 1989 r. (Wiedeń 1989); Dokument z kopenhaskiego posiedzenia Konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE, Kopenhaga, 29 czerwca 1990 r. (Kopenhaga 1990); Paryska Karta Nowej Europy/Dokument uzupełniający w celu nadania mocy prawnej niektórym postanowieniom zawartym w Paryskiej Karcie Nowej Europy, Paryż, 21 listopada 1990 r. (Paryż 1990); Moskwa 1991; Dokument końcowy z Budapesztu, 6 grudnia 1994 r. (Budapeszt 1994); Stambuł 1999; Lublana 2005; Dokument z szesnastego posiedzenia Rady Ministerialnej, Helsinki, 4–5 grudnia 2008 r. (Helsinki 2008); Dokument z siedemnastego posiedzenia Rady Ministerialnej, Ateny, 1–2 grudnia 2009 r. (Ateny 2009).

9 Wiedeń 1989 i Moskwa 1991.

3. przedstawienie przykładowych inicjatyw i rozwiązań stosowanych w regionie OBWE i przypadków ilustrujących zarówno pozytywne, jak i negatywne praktyki;
4. zachęcenie państw członkowskich OBWE do podjęcia reform w celu zapewnienia zgodności własnych praktyk postępowania z zobowiązaniami OBWE i międzynarodowymi standardami praw człowieka.

Niniejsza publikacja przeznaczona jest przede wszystkim dla decydentów, ustawodawców i praktyków działających w systemach wymiaru sprawiedliwości w obszarze karnym (w tym dla prawników, prokuratorów, sędziów i wszystkich innych osób, które prowadzą dochodzenia i śledztwa lub mają do czynienia z zatrzymywaniem lub przesłuchiowaniem podejrzanych, oskarżonych o popełnienie przestępstwa, zatrzymanych i osadzonych).

Skuteczne zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności i przeciwdziałanie takiej przemocy wymaga kompleksowego podejścia i angażowania interesariuszy zarówno w ramach systemu wymiaru sprawiedliwości, jak i poza nim. ODIHR wyraża więc nadzieję, że niniejsza publikacja stanie się użytecznym źródłem informacji dla wielu środowisk, na przykład dla uczestników krajowych mechanizmów prewencji i krajowych instytucji działających na rzecz praw człowieka, organizacji międzynarodowych i organizacji społeczeństwa obywatelskiego oraz dla organizacji zajmujących się prawami człowieka i osobami osadzonymi - szczególnie tych, których podopiecznymi są osoby, które dopiero niedawno opuściły mury zakładów karnych.

Do publikacji włączono przykłady inicjatyw z państw członkowskich OBWE, aby zilustrować różnorodne metody radzenia sobie z problemem przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Wyboru dokonano na podstawie ocen dostarczonych w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR, w ramach których określano skuteczność takich inicjatyw w danym kraju. Praktyki te nie zostały jednak poddane niezależnej ocenie przez ODIHR.

Ze względu na to, że zasady i praktyka postępowania w zakresie zatrzymań i osadzania w miejscach pozbawienia wolności różnią się znacznie w poszczególnych krajach, nie należy dokonywać ich bezpośrednich porównań. Natomiast o ile nie wszystkie ogólne zasady da się łatwo powielić w innych krajach, to każdy z przedstawionych przykładów można dostosować do kontekstu poszczególnych krajów. Podane przykłady mają być źródłem pomysłów dla ustawodawców i pracowników więziennictwa i wskazywać, jak można włączać perspektywę płci w obszary ich działań i w ten sposób przeciwdziałać przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

Publikacja zawiera również przykłady skarg dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią w regionie OBWE i omawia kluczowe decyzje Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

1.2. Zakres terminów i ich użycie

Protokół fakultatywny Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (OPCAT)¹⁰ definiuje pozbawienie wolności jako „jakąkolwiek formę zatrzymania lub uwięzienia bądź umieszczenia osoby w publicznym lub prywatnym miejscu odosobnienia, którego osobie tej nie wolno z własnej woli opuszczać, na mocy polecenia jakiejkolwiek władzy sądowej, administracyjnej lub innej”¹¹. Do przemocy seksualnej i związanej z płcią może dochodzić w każdym miejscu pozbawienia wolności, w tym na posterunkach policji, w zakładach karnych, w ośrodkach dla imigrantów i uchodźców, w ośrodkach odwykowych dla osób uzależnionych od narkotyków i alkoholu, w wojskowych ośrodkach pozbawienia wolności oraz w placówkach psychiatrycznych i innych placówkach medycznych. W niniejszej publikacji skoncentrowano się w szczególności na instytucjach wymiaru sprawiedliwości działających w obszarze prawa karnego, jednak wiele opisanych tu ustaleń dotyczy także innych miejsc pozbawienia wolności.

Nawet jeśli nie wydano formalnego nakazu zatrzymania jakichś osób, może zdarzyć się, że władze będą *de facto* przetrzymywać je jako podejrzanych lub świadków i stosować wobec nich przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią. Jak zauważyła specjalna sprawozdawczyni ONZ ds. przemocy wobec kobiet, jej przyczyn i skutków, „w wielu przypadkach fakt uwięzienia może być zawoalowany”. Na przykład w krajach o niskim poziomie praworządności do prześladowania obywateli może dochodzić nie na posterunkach policji czy w zakładach karnych, ale w innych miejscach¹².

Miejsca pozbawienia wolności, które to określenie jest używane w niniejszej publikacji jako termin zbiorczy, różnią się znacznie w zależności od jurysdykcji. Ze względu na zróżnicowaną terminologię prawa karnego i różne struktury wymiaru sprawiedliwości w poszczególnych państwach członkowskich, w niniejszej publikacji stosuje się kilka terminów do opisu rozwiązań, w ramach których osoby pozbawia się wolności w systemie wymiaru sprawiedliwości zajmującego się sprawami karnymi. W przypadku bezpośredniego powoływania się na inne źródła stosowana jest jednak terminologia pochodząca z tekstu oryginalnego.

10 W momencie publikacji niniejszego opracowania OPCAT ratyfikowało 41 państw członkowskich OBWE: Albania, Armenia, Austria, Azerbejdżan, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Gruzja, Niemcy, Grecja, Węgry, Włochy, Kazachstan, Kirgistan, Liechtenstein, Litwa, Luksemburg, Malta, Mołdawia, Mongolia, Czarnogóra, Holandia, Macedonia Północna, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia, Serbia, Słowenia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, Ukraina i Wielka Brytania. Następujące państwa podpisały protokół, ale go nie ratyfikowały: Belgia, Islandia i Irlandia.

11 Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęty 18 grudnia 2002 r. na pięćdziesiątej siódmej sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych rezolucją A/RES/57/199, wszedł w życie 22 czerwca 2006 r., art. 4 ust. 2, <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opcat.aspx>>.

12 Raport specjalnej sprawozdawczynie na temat przemocy wobec kobiet, jej przyczyn i skutków, 26 stycznia 1998 r., E/CN.4/1998/54, par. 126, <<https://www.refworld.org/docid/3b00efbd24.html>>.

Zatrzymanie przez policję – termin ten dotyczy zatrzymania stosowanego przez organy ścigania, ale także wszelkich interakcji z policją, podczas których mogłoby dojść do przemocy seksualnej i związanej z płcią. Do takiej przemocy może dochodzić w dowolnym czasie po momencie zatrzymania, czyli kiedy podejrzani są przewożeni przez policję, przesłuchiwani w charakterze świadków lub w innym charakterze - bez względu na to, czy podjęto formalną decyzję o aresztowaniu danej osoby, czy też nie.

Tymczasowe aresztowanie – termin ten dotyczy decyzji sądowej o zatrzymaniu osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa podczas postępowania przygotowawczego, procesu sądowego lub przed wydaniem wyroku.

Osoba zatrzymana/aresztowana – termin ten dotyczy każdej osoby, która została pozbawiona wolności, z wyjątkiem sytuacji, gdy stało się to w wyniku wyroku skazującego za popełnienie przestępstwa.

Osadzenie/uwięzienie – termin ten dotyczy pozbawienia wolności osoby, która została skazana i ukarana za określone przestępstwo.

Osoba osadzona/uwięziona – termin ten dotyczy osoby, która została pozbawiona wolności w wyniku skazania za popełnienie przestępstwa¹³.

Mimo uznania faktu i podkreślania szczególnej bezbronności osób nieletnich w miejscach pozbawienia wolności, w niniejszej publikacji nie przedstawiamy konkretnych wskazówek dotyczących traktowania nieletnich zatrzymanych lub osadzonych. Wynika to z tego, że do szczególnych potrzeb dzieci i młodzieży najlepiej jest podchodzić z uwzględnieniem specjalnych systemów wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, co wykracza poza zakres niniejszej publikacji. W niniejszym opracowaniu podkreślono jednak niektóre czynniki, które mogą narażać nieletnie osoby zatrzymane lub osadzone na ryzyko przemocy seksualnej i związanej z płcią.

13 Zob. rozdział 8 publikacji *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers* (New York and Geneva: United Nations, 2003), <<https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter8en.pdf>>.

2. PODSTAWOWE POJĘCIA

2. PODSTAWOWE POJĘCIA

Przemoc seksualna i związana z płcią jest problemem wieloaspektowym, a podstawowe pojęcia i podejścia z nim związane są same w sobie złożone. Praktycy i czytelnicy mogą odmiennie rozumieć lub postrzegać ten problem, ponieważ przepisy prawa krajowego odmiennie traktują przemoc seksualną i związaną z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności w odróżnieniu od przemocy, do jakiej dochodzi ogólnie w społeczeństwie.

Pomimo występowania różnych reżimów prawnych wszystkie państwa mają – na mocy prawa międzynarodowego i swoich zobowiązań podjętych w ramach OBWE – taki sam obowiązek zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowania na wszelkie jej przypadki. W niniejszym rozdziale przeanalizowano kilka ważnych pojęć dotyczących tego rodzaju przemocy oraz przedstawiono istotne pojęcia z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka.

2.1. Przemoc, nierówność i dyskryminacja ze względu na płeć

Termin „przemoc ze względu na płeć” (ang. *gender-based violence*, GBV) został użyty po raz pierwszy do opisanie zjawisk na styku przemocy wobec kobiet i dyskryminacji ze względu na płeć i został zdefiniowany jako „przemoc, która jest skierowana przeciwko kobiecie, ponieważ jest ona kobietą, lub która dotyka kobiet w sposób nieproporcjonalny”¹⁴.

Od tego czasu pojęcie przemocy ze względu na płeć zaczęto stosować w odniesieniu do przemocy, która skutkuje lub może skutkować fizyczną, seksualną lub psychiczną krzywdą lub cierpieniem, skierowanej wobec danej osoby z powodu dyskryminacji ze względu na płeć, oczekiwań dotyczących ról płciowych lub stereotypów dotyczących płci bądź z powodu zróżnicowanego statusu władzy wiążącego się z płcią¹⁵.

14 Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, Rekomendacja ogólna nr 19 w sprawie przemocy wobec kobiet, 1992, par. 6, <<https://www.refworld.org/docid/52d920c54.html>>.

15 UN Women, Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls, <<http://www.endvawnow.org/en/articles/347-glossary-of-terms-from-programming-essentials-and-monitoring-and-evaluation-sections.html>>.

Przemoc ze względu na płeć jest wynikiem strukturalnej, głęboko zakorzenionej dyskryminacji, którą państwo ma obowiązek się zająć. Przemoc ze względu na płeć jest również zakorzeniona w normach dotyczących płci związanych z męskością, tj. w potrzebie sprawowania kontroli lub władzy, egzekwowania wypełniania pewnych ról lub uniemożliwiania, zniechęcania albo karania zachowań uznawanych za niedopuszczalne dlatego, że nie są one zgodne ze społecznie przyjmowanymi normami.

Przemoc ze względu na płeć jest konceptualizowana nie tylko jako naruszenie praw człowieka, ale także jako skrajna forma dyskryminacji objęta Konwencją w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW). Przemoc taka utrudnia lub niweczy korzystanie z innych praw człowieka i podstawowych wolności, w tym prawa do niepodlegania torturom oraz okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, prawa do bezpieczeństwa osobistego oraz do równej ochrony prawnej¹⁶.

Normy dotyczące płci to standardy i oczekiwania, z którymi zasadniczo zgodna jest tożsamość płciowa w zakresie definiowanym w danym momencie przez określone społeczeństwo, kulturę i społeczność.

Źródło: UNICEF, UNFPA, UNDP, UN Women. „[Gender Equality, UN Coherence and You](#)”.

Społeczność międzynarodowa, a zwłaszcza organizacje międzynarodowe, poczyniła znaczne postępy w sprecyzowaniu definicji form przemocy ze względu na płeć, przyczyn i czynników powodujących narażenie jednostek na taką przemoc, a także odpowiedzialności państw w tym zakresie. Jednym z kluczowych osiągnięć w tej dziedzinie jest coraz lepsze rozumienie przez społeczność międzynarodową, że przemoc ze względu na płeć różni się od innych form przemocy interpersonalnej, ponieważ nie tylko wynika z dyskryminacji, ale też ją utrwała.

Korzenie przemocy ze względu na płeć tkwią w związanych z płcią nierównościami w sferze posiadanej władzy, gdy ofiary – zarówno kobiety jak i mężczyźni, jednostki i grupy – stają się celem ataków ze względu na swoją płeć¹⁷.

W 2018 roku Rada Ministerialna OBWE dodatkowo podkreśliła, że kobiety i dziewczęta mogą doświadczać wielu różnych rodzajów dyskryminacji (czasem w formie skumulowanej), co naraża je na zwiększone ryzyko przemocy, a wielowątkowa (skumulowana) dyskryminacja może prowadzić do dalszej dyskryminacji.

16 *Ibidem.*, par. 7.

17 *Mending Inequalities: Men and Gender Equality in the OSCE Region* (Vienna: OSCE, 2011), <<https://www.osce.org/gender/80978?download=true>>.

Przykład orzecznictwa:

Ingrid Abramova przeciwko Białorusi

(Protokół fakultatywny do CEDAW, 2011 r.)

Ingrid Abramova została zatrzymana pod zarzutem drobnego wybryku chuligańskiego w czasie prowadzenia kampanii wyborczej. Została tymczasowo pozbawiona wolności i była przetrzymywana w areszcie przez pięć dni. Zgłaszała różne formy złego traktowania w trakcie zatrzymania, w tym przetrzymywanie w placówce obsługiwanej wyłącznie przez mężczyzn, którzy często wygłaszali upokarzające ją komentarze. Zgłaszała również, że podczas zatrzymania pracownik płci męskiej poddał ją kontroli osobistej i dotykał ją w niewłaściwy sposób, a w tym czasie inny pracownik płci męskiej groził rozebraniem jej do naga.

Skarżąca utrzymywała, że „warunki jej zatrzymania były gorsze niż warunki dla zatrzymanych mężczyzn, ponieważ była obiektem molestowania seksualnego i była poddawana poniżającemu traktowaniu przez personel płci męskiej”¹⁸.

Komitet uznał, że opisane traktowanie, jak również brak zwrócenia uwagi na specjalne potrzeby zatrzymanych kobiet, stanowiły zarówno formę przemocy ze względu na płeć, jak i dyskryminacji w rozumieniu CEDAW.

W społeczeństwie ogółem kobiety oraz dziewczęta – ze względu na sam fakt bycia kobietami – doświadczają przemocy ze względu na płeć w sposób nieproporcjonalnie duży. Wynika to z rozpowszechnionych uprzedzeń i dyskryminacji, nierówności płci, szkodliwych stereotypów oraz różnic między płciami pod względem sprawowanej władzy. W niektórych silnie zmaskulinizowanych środowiskach, takich jak miejsca pozbawienia wolności, przemoc ze względu na płeć jest jednak stosowana również wobec mężczyzn i chłopców, co ma być metodą na ich upokorzenie, poniżenie i sprawowanie nad nimi kontroli. Mężczyźni, których – ze względu na ich rzeczywistą lub domniemaną tożsamość płciową lub orientację seksualną – postrzega się jako nieprzystających do dominujących w społeczeństwie wyobrażeń o męskości, również mogą stać się ofiarami przemocy ze względu na płeć (nie tylko w miejscach pozbawienia wolności, ale i poza nimi). Podobnie osadzone lub uwięzione osoby transpłciowe i interpłciowe mogą też stać się celem ataków z powodu nieprzystawania do dominującego w społeczeństwie obrazu kobiecości lub męskości.

Nierówność jest zarówno podstawową przyczyną, jak i skutkiem przemocy ze względu na płeć, gdyż może uniemożliwić ofiarom poszukiwanie ochrony lub zadośćuczynienia

18 Poglądy Komitetu ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, komunikat nr 23/2009, 27 września 2011 r., par. 3.3.

za naruszenie ich praw człowieka. Kluczowe znaczenie dla zapobiegania takim aktom przemocy ma zatem propagowanie równości płci i ochrona praw człowieka osób przebywających w miejscach pozbawienia wolności.

Plan działania OBWE z 2004 roku na rzecz propagowania równości płci:

- ▶ Skuteczne uwzględnianie perspektywy płci w celu osiągnięcia równości płci jest ważne dla pełnego wykorzystania kapitału ludzkiego na obszarze OBWE. Równość płci przyczynia się do wszechstronnego bezpieczeństwa, które jest celem działań OBWE we wszystkich trzech wymiarach.

Najważniejsze cechy przemocy ze względu na płeć:

- * Wpływa ona z oczekiwań społecznych dotyczących płci (stereotypy płciowe).
- * Jest często stosowana wobec osób, które postrzega się jako nieprzystające do przyjętego i dominującego w społeczeństwie rozumienia ról płciowych.
- * Jest wynikiem uwarunkowanych płcią nierówności w zakresie posiadanej władzy, które bazują na różnicach między mężczyznami i kobietami, między samymi mężczyznami i między samymi kobietami.
- * Wynika z dążenia do zapewnienia sobie kontroli lub władzy.

Jednym z najbardziej znaczących kroków prowadzących do rozwiązania problemu przemocy ze względu na płeć jest zastosowanie standardu należytej staranności (*due diligence*), który po raz pierwszy określono w art. 4 lit. c) Deklaracji ONZ o eliminacji przemocy wobec kobiet z 1993 roku. Standard należytej staranności zakwestionował bezczynność państw, do której dochodziło w przeszłości w kwestii przemocy ze względu na płeć, i nałożył na nie obowiązek, aby „podjąć wszelkie wysiłki w celu zapobiegania oraz zgodnego z ogólnokrajowym prawem ścigania i karania aktów przemocy wobec kobiet”¹⁹. W prawie międzynarodowym i orzecznictwie określono, czego wymaga się od państw

19 Zob. Deklaracja ONZ o eliminacji przemocy wobec kobiet, 20 grudnia 1993 r., art. 4 lit. c), <<https://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>>.

w tym zakresie. W ramach zapobiegania, ścigania i karania wszystkich aktów przemocy ze względu na płeć, w tym również mających miejsce w ośrodkach pozbawienia wolności, państwa muszą podejmować takie działania bez względu na to, czy akty przemocy są popełniane przez podmioty państwowe (jak na przykład policję czy władze instytucji penitencjarnych), osoby prywatne czy inne osoby zatrzymane lub osadzone²⁰.

Podstawowe zasady interwencji w przypadku aktów przemocy ze względu na płeć:

- * Państwa muszą stosować podejście koncentrujące się na prawach człowieka i uwzględniające kryterium płci, w uznaniu, że nierówność płci jest zarówno przyczyną, jak i skutkiem przemocy ze względu na płeć.
 - * Państwa muszą podejmować środki mające na celu zapobieganie przemocy ze względu na płeć, ochronę ofiar, ściganie sprawców i badanie aktów takiej przemocy.
 - * Państwa muszą położyć kres bezkarności, pociągając sprawców do odpowiedzialności i stosując zasadę zerowej tolerancji dla przemocy ze względu na płeć.
 - * Przy opracowywaniu środków interwencji w ramach wymiaru sprawiedliwości należy uwzględniać doświadczenia osób, które doznały przemocy ze względu na płeć.
 - * Środki służące rozwiązywaniu problemu przemocy powinny mieć charakter wszechstronny i skoordynowany oraz powinny angażować wiele podmiotów działających na rzecz wspólnego celu, czyli wyeliminowania tej formy przemocy.
 - * Priorytetem powinny być prawa człowieka, potrzeby i bezpieczeństwo ofiar/osób, które doznały przemocy (często mówi się o przyjęciu podejścia skoncentrowanego na ofiarach/osobach, które doznały przemocy).
-

20 *Ibidem.*

2.2. Przemoc seksualna i związana z płcią

- ▶ MOSKWA 1991: Państwa uczestniczące będą traktować wszystkie osoby pozbawione wolności w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności osoby ludzkiej oraz będą przestrzegać uznanych na arenie międzynarodowej standardów dotyczących wymierzania sprawiedliwości i praw człowieka w stosunku do osób zatrzymanych/osadzonych.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią powinna być jasno zdefiniowana w ustawodawstwie krajowym i uznana za przestępstwo.

„Przemoc seksualna jest formą przemocy dokonywanej ze względu na płeć i obejmuje akt seksualny oraz każdą próbę doprowadzenia do aktu seksualnego, niechciane zaloty lub komentarze o charakterze seksualnym, działania mające w perspektywie handel ludźmi lub działania w inny sposób skierowane przeciwko seksualności osoby dokonywane przy użyciu przymusu, podejmowane przez dowolną osobę bez względu na jej relację z ofiarą, w dowolnym otoczeniu”²¹. Przemoc seksualna to przestępstwo, które ze swej natury jest determinowane przez płeć, gdyż w dużej mierze wynika z nierówności płci i stereotypów dotyczących płci, takich jak przekonania, że kobiety powinny być seksualnie uległe oraz że agresja seksualna i dominacja to podstawowe składniki męskości.

Termin „przemoc seksualna i przemoc związana z płcią” (*sexual and gender-based violence, SGBV*) jest zatem istotny, ponieważ wskazuje na podwójny aspekt przemocy – zarówno mającej charakter seksualny, jak i będącej formą dyskryminacji ze względu na płeć ofiary, jej orientację seksualną lub tożsamość płciową.

W wielu placówkach pozbawienia wolności istnieją co prawda wdrożone systemy identyfikacji przemocy seksualnej i reagowania na nią, lecz nie zawsze uwzględniają one wymiar płci, który w momencie wystąpienia takich aktów przemocy odgrywa określoną rolę. Stąd też termin „przemoc seksualna i związana z płcią” jest przydatny, ponieważ

21 „Sexual and gender-based violence in the context of transitional justice”, Urząd Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, październik 2014 r., <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagers/Sexual_and_gender-based_violence.pdf>.

gdy mówimy o tej formie przemocy, używany przez nas termin podkreśla zarówno aspekt związany z seksualnością, jak i z płcią osoby.

Kontakty seksualne między osobami osadzonymi w placówkach pozbawienia wolności są często zabronione i bywają tematem tabu. W większości placówek wprowadza się wyraźny zakaz podejmowania zarówno konsensualnych, jak i niekonsensualnych kontaktów fizycznych i zachowań o charakterze seksualnym, co czasami obejmuje też masturbację. Oznacza to, że zatrzymani/osadzeni, jeśli wezmą udział w akcie seksualnym odbywającym się nawet za zgodą uczestniczących w nim osób, mogą otrzymać naganę lub karę dyscyplinarną.

Brak klarownych definicji wskazujących, czym jest przemoc seksualna i przemoc związana z płcią, do jakiej może dochodzić w ośrodkach pozbawienia wolności, brak jasnej polityki reagowania na tego typu przemoc oraz niewłaściwe przeszkolenie personelu w zakresie rozpoznawania takiej przemocy może prowadzić do rozmywania granicy między wyrażaniem swojej seksualności a dopuszczaniem się nadużyć. W sytuacji pozbawienia wolności trudno jest ustalić, czy wyrażono autentyczną zgodę, dlatego można racjonalnie założyć, że wiele aktów o charakterze seksualnym, do których dochodzi w warunkach pozbawienia wolności jest wyrazem przemocy seksualnej.

Pomimo wysiłków wielu instytucji wymiaru sprawiedliwości, by zapewnić osadzonym i zatrzymanym humanitarne warunki, zakłady karne i areszty są z natury rzeczy środowiskami, gdzie panuje przymus, a jedna grupa osób (tj. personel), została wyposażona w uprawnienia do nadzoru i kontroli nad drugą grupą (tj. zatrzymanych i osadzonych). Autonomia osób zatrzymanych i osadzonych jest bardzo ograniczona, natomiast są oni w dużym stopniu zależni od personelu i od współosadzonych²².

Przemoc seksualna i związana z płcią może obejmować następujące rodzaje przemocy i nadużyć: zgwałcenie i próby gwałtu, groźby o charakterze seksualnym, molestowanie seksualne, wykorzystywanie, poniżanie, napaść, molestowanie, barter seksualny²³, tortury, a także dokonywane bez zgody lub zagrażające zdrowiu wprowadzanie przedmiotów do narządów płciowych. Przemoc taka to również wymuszone spowodowanie ciąży, wymuszona sterylizacja, wymuszona aborcja, handel ludźmi w celu wykorzystywania seksualnego, niewolnictwo seksualne, wymuszone obrzezanie lub kastracja i wymuszona nagość.

22 *Sexual Violence in Detention* (Geneva: ICRC, 2017), <<https://www.icrc.org/en/publication/4293-sexual-violence-detention>>.

23 Barter seksualny to relacja wymienna, w ramach której przysługi seksualne wymienia się na towary (np. narkotyki, papierosy) lub przysługi otrzymywane od drugiej strony (np. przydział do specjalnej pracy lub celi) i do której dochodzi ze względu na pozbawione równości lub jednorodności relacje władzy wśród samych osadzonych lub między osadzonymi a pracownikami jednostek penitencjarnych. Zob. Pardue, A., Arrigo, B. A., & Murphy, D. S. (2011). Sex and Sexuality in Women's Prisons: A Preliminary Typological Investigation. *The Prison Journal*, 91(3), 279–304. <<https://doi.org/10.1177/0032885511409869>>.

W niniejszej publikacji skupiamy się wyłącznie na problemie przemocy seksualnej i związanej z płcią, jednak w praktyce różne formy przemocy, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności, są ze sobą powiązane i mogą występować w połączeniu z przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią. Przykładowo, aktom określanym jako przemoc seksualna i związana z płcią może towarzyszyć niezwiązana z aspektem płci przemoc fizyczna, do której dochodzi między aresztantami lub więźniami. Takie rozdzielanie przemocy na poszczególne rodzaje jest nieco sztuczne, niemniej przemoc seksualną i związaną z płcią należy identyfikować osobno, ponieważ zasługuje ona na specjalne potraktowanie i szczególne uwzględnienie wymiaru płci.

2.2.1. Formy przemocy seksualnej i związanej z płcią w ośrodkach pozbawienia wolności

Przemoc seksualna i związana z płcią dotyczy jednego z najpoważniejszych naruszeń praw człowieka, czyli zgwałcenia i nadużycia seksualnego, a także innych aktów przestępczych powiązanych z kryterium płci lub wykorzystaniem seksualnym i upokorzeniem, do których może dochodzić w miejscach, w których występuje nierównowaga sił, czyli np. w zakładach karnych i aresztach.

Sposób definiowania aktu przemocy seksualnej i związanej z płcią zależy od jego ujęcia w prawie krajowym. Na przykład niektóre państwa definiują gwałt w sposób neutralny pod względem płci i nie musi dojść do penetracji, by zakwalifikować dane nadużycie jako przemoc seksualną. W innych krajach natomiast prawo karne ogranicza definicję gwałtu do aktów penetracji popełnianych przez mężczyzn wobec kobiet.

Akt przemocy może być rozmaicie charakteryzowany w zależności od wzajemnej relacji sprawcy i ofiary (np. członek personelu, osoba zatrzymana/osadzona) oraz w zależności od płci (sprawcy i ofiary).

Poniżej przedstawiono wybrane definicje różnych terminów dotyczących przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

Należy zauważyć, że opisane niżej formy przemocy nie wykluczają się wzajemnie. Oznacza to, że akt przemocy seksualnej i związanej z płcią można scharakteryzować na kilka różnych sposobów.

Przemoc seksualna

Jak stwierdza Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża: „Przemoc seksualna dotyczy aktów o charakterze seksualnym popełnionych przez dowolną osobę wobec innej osoby z użyciem przymusu. Przymus może być powodowany takimi okolicznościami jak strach przed zastosowaniem przemocy, zmuszenie, siła, groźba użycia siły, presja psychiczna lub nadużycie władzy. Do przemocy seksualnej zalicza się również akty o charakterze

seksualnym popełnione z wykorzystaniem istniejącego środowiska przymusu lub niezdolności osoby do wyrażenia autentycznej zgody²⁴”.

Gwałt i groźba zgwałcenia

Gwałt to naruszenie ciała danej osoby „przez zachowanie skutkujące penetracją, choćby i nieznaczną, dowolnej części ciała ofiary lub sprawcy narządem płciowym albo penetracji otworu analnego lub genitalnego ofiary dowolnym przedmiotem lub inną częścią ciała²⁵”. Z gwałtem łączy się użycie siły lub groźba użycia siły lub przymus. Należy zwrócić uwagę, że sytuacje pozbawienia wolności i nadużycia władzy mogą być wystarczające same w sobie do spełnienia przesłanki wystąpienia przymusu.

Napaść seksualna

Napaść seksualna to akt przemocy fizycznej lub seksualnej wobec osoby, gdy do przemocy tej dochodzi bez zgody danej osoby i jest to naruszenie integralności cielesnej i autonomii seksualnej tej osoby. Ofiarami i sprawcami napaści seksualnej mogą być zarówno mężczyźni, jak i kobiety²⁶.

Kontakt seksualny klasyfikowany jako przestępstwo

Kontakt seksualny klasyfikowany jako przestępstwo to termin używany do określenia kontaktu lub dotyku o charakterze seksualnym, który nie jest gwałtem ani napaścią seksualną, ale który mimo to stanowi „sprzeniewierzenie się zasadom służby” w kontekście łamania przepisów obowiązujących w zakładach karnych i aresztach (w tym przypadku dotyczy to czynów popełnianych przez personel więzienny)²⁷. Do tej kategorii przestępstw zalicza się niewłaściwe dotykanie części intymnych ofiar, czyli genitaliów, odbytu, pośladków, pachwin, piersi lub ud.

Tortury o charakterze seksualnym

W definicji tortur określonej zgodnie z międzynarodowym prawem humanitarnym oraz międzynarodowym prawem praw człowieka mieści się przemoc seksualna polegająca na umyślnym zadawaniu dotkliwego bólu lub cierpienia (psychicznego lub fizycznego) w celu wydobywania informacji lub przyznania się do winy, w celu ukarania, zastraszenia lub przymuszenia lub przemoc seksualna wynikająca z każdego innego powodu mającego

24 *Sexual Violence in Detention, op.cit.*, nota 22.

25 Jest to rozszerzająca definicja gwałtu wypracowana na gruncie prawa międzynarodowego. Nota wyjaśniająca do Statutu Rzymskiego, Przesłanki zbrodni zgwałcenia, art. 7 ust. 1 lit. g-1.

26 „Definition of sexual assault and other elements”, UN Women Virtual Knowledge Centre to End Violence Against Women and Girls, <<http://www.endvawnow.org/en/articles/453-definition-of-sexual-assault-and-other-elements.html>>.

27 Niyi Awofeso i Raymond Naoum, „Sex in prisons – a management guide”, Australian Health Review, Vol. 25, No. 4, 2002, s. 155.

swoje źródło w jakiegoś typu dyskryminacji. Osoby dopuszczające się tego typu przestępstw mogą celowo seksualizować swoje brutalne zachowanie i stosowane przez siebie tortury w ramach świadomych prób wywoływania dalszego zawstydzenia lub upokarzania ofiar ze względu na ich tożsamość lub pochodzenie. Przemoc seksualną da się sklasyfikować jako okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie, nawet jeśli nie zawiera elementu celowych działań. Przemocą taką może być gwałt dokonany jako forma tortur, brutalne traktowanie albo karanie, a także inne formy napaści seksualnych i upokorzenia stosowane w tych właśnie celach²⁸. Do tortur o charakterze seksualnym zalicza się m.in. gwałt i groźby zgwałcenia, gwałt analny z użyciem przedmiotów, rozbieranie do naga, stosowanie prądu elektrycznego na genitalia, pośladki lub piersi, a także znieważanie i upokarzanie mające charakter seksualny.

Upokarzanie seksualne i nadużycia seksualne

Przedstawiciele organów ścigania lub organów penitencjarnych powodują upokorzenie seksualne oraz dopuszczają się molestowania i wykorzystywania stanowiącego nadużycie seksualne, jeśli na przykład zmuszają daną osobę do rozebrania się do naga, nieodpowiednio zachowują się podczas kontroli lub prowadzą inwazyjne kontrole osobiste, gdy nie ma takiej potrzeby.

W niektórych państwach osadzone kobiety poddawane kontrolom osobistym są „zmuszane do publicznego rozbierania się, kucania i poddawania się intymnym kontrolom osobistym, w tym inwazyjnemu sprawdzaniu pochwy i odbytu”²⁹. Według Podkomitetu ds. zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, tego typu kontrole „mogą stanowić przemoc seksualną i dlatego muszą być zakazane”³⁰.

Inne formy upokarzania seksualnego to niewspółmierne, mające seksualny podtekst monitorowanie lub podglądanie osób osadzonych podczas kąpieli lub w toaletach, wygłaszanie obelg o charakterze seksualnym, wygłaszanie obscenicznych komentarzy, robienie gestów o podtekście seksualnym, gwizdanie lub znaczące wpatrywanie się. Zachowań takich mogą dopuszczać się zarówno personel ośrodków penitencjarnych, jak i inni zatrzymani/osadzeni.

28 *Sexual Violence in Detention, op.cit.*, nota 22.

29 Podkomitet ds. zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, „Prevention of torture and ill-treatment of women deprived of their liberty”, 18 stycznia 2016 r., CAT/OP/27/1, par. 27.

30 *Ibidem*.

Ponizanie i nękanie osób ze względu na ich orientację seksualną lub tożsamość płciową

Ponizanie i nękanie ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową to obraźliwe zachowania kierowane do osób o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości i ekspresji płciowej. Personel ośrodka może być współwinny takiego nękania, jeśli np. bez konieczności przeprowadza inwazyjne kontrole osobiste lub wykonuje badania bez uzyskania zgody danej osoby. Personel może również stać się współwinny, jeśli nie reaguje na taką przemoc popełnianą przez inne osoby zatrzymane lub osadzone.

2.3. Inne formy przemocy seksualnej i związanej z płcią

Bywają też i takie formy przemocy ze względu na płeć, które są ukierunkowane tylko na kobiety lub tylko na mężczyzn. Należy do nich na przykład zmuszanie kobiet do kontynuowania ciąży lub do dokonania aborcji podczas pobytu w miejscu przymusowego odosobnienia, a także „testy dziewictwa”.

Zdarza się, że testy dziewictwa zatrzymanych lub osadzonych kobiet są stosowane jako taktyka służąca ich upokorzeniu i zastraszeniu. Procedury tej broniono jako środka wykrywania gwałtów w miejscach pozbawienia wolności (jeśli kobiety były badane zarówno przy wejściu do więzienia, jak i tuż przed wyjściem z niego), lub jako elementu dochodzeń policyjnych w sprawach związanych z prostytutką. Sterylizacja osadzonych płci żeńskiej³¹ i męskiej³² też może stanowić przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią, jeśli odbywa się bez zgody danej osoby lub jeśli jest na niej wymuszona³³.

Inny szczególny rodzaj przemocy seksualnej i związanej z płcią wiąże się z nielegalnym obrotem narkotykami w zakładach karnych. Badanie przeprowadzone na kobietach dopuszczających się gwałtów na innych osadzonych kobietach, do czego dochodziło w ośrodkach penitencjarnych w Wielkiej Brytanii, wykazało, że większość takich przypadków miała związek z narkotykami - gwałciicielka próbowała siłą wydobyć przemyczone narkotyki, które były ukryte w otworach ciała przemytniczki (praktyka znana jako „plugging” lub „crutching”). Do większości gwałtów i znęcania się dochodziło tuż po

31 Sterylizacja kobiet osadzonych w zakładach karnych, wykonywana bez ich zgody, została udowodniona w wielu krajach, w tym w Stanach Zjednoczonych. Należy zauważyć, że po opublikowaniu badań na temat sterylizacji osadzonych kobiet przez Departament Więziennictwa i Resocjalizacji stanu Kalifornia, stan ten w 2014 roku uchwalił przepisy delegalizujące takie praktyki.

32 W kontekście wizyt krajowych w Niemczech (rok 2010 i 2013) Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu wyraził obawę, że praktyka chirurgicznej kastracji skazanych przestępców seksualnych może być uznana za poniżające traktowanie.

33 Rada Europy przyznaje, że praktyka przymusowej kastracji lub sterylizacji w państwach członkowskich jest bardzo rzadka, niemniej jednak w odniesieniu do chirurgicznej kastracji więźniów Rada Europy zauważa, że ustalenie zgody może być problematyczne, biorąc pod uwagę, że dana osoba może być przekonana, że zabieg jest „jedyną dostępną dla niej opcją uniknięcia bezterminowego osadzenia”. Zob. „Putting an End to Coerced Sterilisations and Castrations”, Komitet Spraw Społecznych, Zdrowia i Zrównoważonego Rozwoju, Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, 26 czerwca 2013 r., s. 10.

okresach widzenia³⁴. Naukowcy zauważyli, że „w więzieniach dla kobiet na skutek takich czynów zaciera się rozróżnienie między gwałtem a znęcaniem się”, gdyż „ze względu na niekoedukacyjny charakter większości zakładów karnych gwałt heteroseksualny wśród współosadzonych jest zjawiskiem bardzo rzadko spotykanym”³⁵.

2.3.1. Molestowanie seksualne w miejscu pracy

Zjawisko to może obejmować zachowania fizyczne, werbalne i niewerbalne. Ważne jest, aby placówki penitencjarne kierowały się polityką zerowej tolerancji dla molestowania seksualnego kierowanego wobec personelu, ponieważ bezkarność utrwała dyskryminację i nierówność płci, czyli podstawowe przyczyny przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią. Zakłady karne i areszty mają obowiązek zapewniać bezpieczne warunki pracy dla personelu i gwarantować działanie właściwych mechanizmów zgłaszania zdarzeń oraz przestrzeganie środków dyscyplinarnych.

2.4. Przemoc seksualna i związana z płcią a tortury oraz inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie

Absolutny zakaz tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania jest normą *jus cogens* i fundamentalną zasadą prawa międzynarodowego³⁶. Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur (Convention against Torture, CAT) zawiera następującą definicję tortur:

Tortury to „każde działanie polegające na umyślnym zadawaniu osobie ostrego bólu lub cierpienia – fizycznego lub psychicznego – w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub przyznania się do winy, ukarania jej lub ukarania osoby trzeciej za czyn, który popełniła lub o którego popełnienie jest podejrzewana, lub w celu zastraszenia lub wymuszenia na niej lub na osobie trzeciej określonego zachowania, lub z dowolnego powodu wynikającego z dyskryminacji dowolnego rodzaju, w sytuacji, gdy taki ból lub cierpienie są zadawane przez funkcjonariusza publicznego lub inną osobę działającą w charakterze urzędowym, za ich namową lub za ich zgodą bądź przyzwoleniem³⁷”.

34 Awofeso i Naoum, *op.cit.*, nota 27, s. 156.

35 *Ibidem*.

36 Artykuł 7 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych; Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania; Artykuł 3 europejskiej konwencji praw człowieka.

37 Konwencja CAT, art. 1.

2. PODSTAWOWE POJĘCIA

Wszystkie 57 państw członkowskich OBWE ratyfikowało Konwencję ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur i zobowiązało się do wdrożenia bezwzględnego zakazu tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania³⁸.

Państwa są zobowiązane do zapobiegania aktom tortur, jak również okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, które nie stanowi tortur w rozumieniu Konwencji. Powyższe dotyczy również podobnych aktów popełnianych przez funkcjonariuszy publicznych lub inne osoby działające w charakterze urzędowym, bądź za ich namową, lub za ich zgodą bądź przyzwoleniem³⁹.

Ponieważ granice definicyjne między torturami a innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem często wymagają dogłębnej analizy danego przypadku⁴⁰, terminu „tortury i inne złe traktowanie” używamy w całej niniejszej publikacji w odniesieniu do tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Definicja ta może mieć zastosowanie również do czynów popełnionych przez państwa, funkcjonariuszy publicznych lub osoby działające w charakterze urzędowym, jak również do podmiotów niepaństwowych, jeśli państwo nie podjęło skutecznych środków, w tym legislacyjnych, administracyjnych, sądowych lub innych, by zapobiegać aktom tortur na każdym terytorium podlegającym jego jurysdykcji.

Specjalni sprawozdawcy ONZ ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania stwierdzili, że przemoc seksualna i przemoc związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności może w pewnych okolicznościach stanowić tortury. W 1986 roku Peter Kooijmans, specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur, stwierdził, że gwałt w zakładzie karnym należy uznać za torturę. Otworzyło to drogę do dyskusji i kodyfikacji norm w związku z tym pomijanym wcześniej tematem⁴¹. Specjalny sprawozdawca ONZ uznał, że gwałt jest jednym z wielu przejawów tortur stosowanych wobec osób zatrzymanych i osadzonych⁴².

W raporcie ze stycznia 2008 roku specjalny sprawozdawca ONZ Manfred Nowak podkreślił, że przemoc wobec kobiet w placówkach zamkniętych bardzo często obejmuje gwałt i inne formy przemocy seksualnej, takie jak groźby zgwałcenia, dotykanie, „testowanie dziewictwa”, rozbieranie do naga, inwazyjne kontrole osobiste, zniewagi i upokorzenia mające seksualny charakter. Powszechnie uznaje się, a zdanie to podzielają również

38 Odpowiednie zobowiązania OBWE zostały przyjęte w Wiedniu w 1989 r., Kopenhadze w 1990 r., Moskwie w 1991 r., Stambule w 1999 r., Lublanie w 2005 r., Helsinkach w 2008 r., Atenach w 2009 r.

39 Konwencja CAT, art. 16.

40 The Definition of Torture, Proceedings of an Expert Seminar (Geneva: APT, listopad 2001 r.) <https://www.apt.ch/content/files_res/Definition%20of%20Torture_Seminar_EN.pdf>.

41 Felice D. Gaer, „Rape as a Form of Torture: The Experience of the Committee Against Torture”, 15 CUNY Law Review, Vol. 15, No. 2, 2012, ss. 293–308, <<http://academicworks.cuny.edu/clr/vol15/iss2/14>>.

42 Zob. Specjalny sprawozdawca ds. tortur, Report on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Peter Kooijmans, Comment on Human Rights, U.N. Doc. E/CN.4/ 1986/15, ¶ 119 (1986) [dalej: Kooijmans, Report on Torture].

byli specjaliści sprawozdawcy ds. tortur oraz orzecznictwo regionalne, że gwałt stanowi torturę, gdy jest dokonywany przez funkcjonariuszy publicznych, za ich namową lub za ich zgodą bądź przyzwoleniem⁴³.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ W stosownych przypadkach podczas wysłuchiwanie zeznań ofiar, świadków i oskarżonych organy wymiaru sprawiedliwości powinny brać pod uwagę istnienie powiązań z torturami. Ponadto powinny rozważyć, czy poważne przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią, w tym gwałty, powinny być ścigane jako formy tortur lub innego złego traktowania. Takie decyzje należy podejmować indywidualnie dla każdego przypadku i zgodnie z życzeniem ofiary.

W międzynarodowym prawie karnym decyzje Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii w sprawach Celebici i Furundzija przyczyniły się do uznania gwałtu za formę tortur, a międzynarodowe trybunały karne w swoim orzecznictwie poszerzyły zakres przestępstw związanych z przemocą seksualną, które można ścigać jako gwałt, o seks oralny oraz penetrację waginalną i analną przy użyciu przedmiotów lub dowolnej części ciała agresora⁴⁴. Ponadto „kiedy funkcjonariusze władz stosują gwałt, zadane cierpienie może wykraczać poza cierpienie spowodowane klasycznymi torturami, również ze względu na zamierzoną izolację ofiary, co często jest skutkiem takiego aktu. W niektórych kulturach ofiara gwałtu może zostać wykluczona lub wygnana ze swojej społeczności lub rodziny. Takie odrzucenie znacznie utrudnia psychiczną rekonwalescencję ofiary i często skazuje ją na nędzę i skrajne ubóstwo⁴⁵”.

W raporcie ze stycznia 2016 roku specjalny sprawozdawca ds. tortur Juan E. Méndez zwrócił uwagę na korelację między wykorzystywaniem seksualnym i przemocą w miejscach pozbawienia wolności a torturami⁴⁶. Podkreślił on, że „podczas tymczasowego aresztowania kobiety są szczególnie narażone na tortury i złe traktowanie, ponieważ wykorzystywanie seksualne i przemoc mogą być stosowane jako środek przymusu i wymuszania zeznań⁴⁷”. Kobiety przebywające w aresztach tymczasowych – które zazwyczaj

43 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy w sprawie tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, Manfred Nowak, A/HRC/7/3, 15 stycznia 2008 r., par. 34, <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/101/61/PDF/G0810161.pdf?OpenElement>>.

44 *Ibidem*, par. 35.

45 *Ibidem*, par. 36.

46 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy w sprawie tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, A/HRC/31/57, 5 stycznia 2016 r., <<https://www.refworld.org/docid/56c435714.html>>.

47 *Ibidem*.

nie są budowane ani zarządzane w sposób uwzględniający kryterium płci – zwykle nie mają dostępu do specjalistycznej opieki zdrowotnej lub do zajęć edukacyjnych i szkoleń zawodowych. Kobiety są narażone na większe ryzyko napaści seksualnej i przemocy, jeśli osadzono je w obiektach, gdzie przebywają też skazani mężczyźni lub gdy są nadzorowane przez strażników płci męskiej⁴⁸. Według Komitetu przeciwko Torturom, „nieuzasadnione przedłużanie etapu tymczasowego aresztowania stanowi formę okrutnego traktowania, nawet jeśli ofiara nie jest zatrzymana⁴⁹”. Komitet przeciwko Torturom stwierdza również, że „zatrzymanie, często na dłuższe okresy, jest niekiedy stosowane ze względu na »ochronę« kobiet będących ofiarami gwałtu i przemocy wynikającej z tak zwanych względów honorowych lub z powodu konieczności zapewnienia, by zeznawały one przeciwko sprawcy w sądzie. Praktyka taka dodatkowo wiktyimizuje kobiety, zniechęca je do zgłaszania gwałtów i nadużyć seksualnych i sama w sobie może stanowić tortury lub złe traktowanie⁵⁰”.

Specjalny sprawozdawca dodaje też, że „tortury zakładają sytuację braku sprawczości, ponieważ ofiara jest pod całkowitą kontrolą innej osoby⁵¹”. Zarówno mężczyźni, jak i kobiety (a także chłopcy i dziewczęta) mogą stać się ofiarami nadużyć [w rozumieniu Konwencji CAT] ze względu na rzeczywistą lub postrzeganą niezgodność ich tożsamości ze społecznie określonymi rolami płciowymi⁵²”. Przesłanki „celu” (*purpose*) i „zamiaru” (*intent*) z definicji zawartej w Konwencji CAT są zawsze spełnione, jeśli można wykazać, że akt przemocy był związany z konkretną płcią lub został popełniony wobec osób „ze względu na ich płeć, tożsamość płciową, rzeczywistą lub postrzeganą orientację seksualną lub nieprzystawanie do norm społecznych związanych z płcią i seksualnością”, a to oznacza, że taki czyn ze swojej natury ma charakter dyskryminacji⁵³.

Kluczowe rekomendacje

Należy zmienić obecnie stosowane metody i praktyki przesłuchań tak, by zapobiegały przemocy seksualnej i związanej z płcią. Należy też zapewnić jasno określone procedury dotyczące metod przesłuchań. Trzeba przy tym uwzględnić następujące elementy:

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*, par. 20.

50 *Ibidem*, par. 24.

51 Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur, A/63/175, par. 50.

52 Komitet ONZ przeciwko Torturom, Komentarz ogólny nr 2, Wdrożenie art. 2 przez państwa strony 2008, CAT/C/ GC/2, par. 21.

53 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 15 stycznia 2008 r., A/HRC/7/3 oraz Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 5 stycznia 2016 r., A/HRC/31/57.

- ✓ Każda zatrzymana osoba powinna uzyskać szybki dostęp do adwokata i możliwość konsultacji z nim z uwzględnieniem zasady poufności (również podczas przesłuchań), a także powinna mieć możliwość powiadomienia rodziny lub innej wybranej osoby o swoim zatrzymaniu i miejscu pobytu.
- ✓ Należy prowadzić pełną dokumentację wszystkich przesłuchań, w tym informacje o tożsamości wszystkich obecnych.
- ✓ Wszyscy funkcjonariusze biorący udział w przesłuchaniach powinni być odpowiednio przeszkoleni w zakresie przesłuchiwania osób podejrzanych, co obejmuje też przeszkolenie dotyczące zakazu stosowania przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

W definicji tortur zawartej w Konwencji CAT podkreśla się cztery główne elementy dotyczące celu stosowania przemocy, czyli: wydobywanie zeznań, karanie, zastraszanie/wywieranie nacisku i dyskryminowanie. CEDAW w rekomendacji ogólnej nr 19 stwierdza, że przemoc ze względu na płeć jest formą dyskryminacji kobiet. Specjalny sprawozdawca ds. tortur w raporcie z 2016 roku też stwierdza się, że przesłanka celowości jest zawsze wypełniona, jeśli czynu dokonano ze względu na płeć ofiary. W przypadku tymczasowego aresztowania akt taki może mieć również charakter nacisku z zamiarem przymuszenia danej osoby do przyznania się do winy lub złożenia zeznań, zatem w grę może wchodzić więcej niż jeden cel, natomiast każdy z nich wypełnia przesłanki wynikające z definicji tortur zawartej w Konwencji CAT.

Zgodnie z przywołanym sprawozdaniem, włączenie perspektywy płci do problematyki tortur i złego traktowania „ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia, aby naruszenia mające swoje źródło w dyskryminujących normach społecznych dotyczących płci i seksualności zostały w pełni rozpoznane oraz aby na nie odpowiednio reagowano i podejmowano działania naprawcze⁵⁴”. Wprawdzie Konwencja CAT nie odnosi się *explicite* do przemocy seksualnej i jest neutralna pod względem płci, wskazuje jednak, że na skutek dyskryminacji (dowolnego rodzaju) może w rezultacie dochodzić do tortur.

Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważa, że naruszenie zakazu tortur lub innego złego traktowania „może mieć miejsce, gdy celem lub zamiarem działania lub braku działania państwa nie było poniżenie, upokorzenie lub ukaranie ofiary, ale gdy mimo to taki

54 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy w sprawie tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 5 stycznia 2016 r., par. 6.

właśnie był rezultat⁵⁵”. Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur stwierdził w odniesieniu do definicji tortur uwzględniającej aspekt płci, że „przesłanka celu jest zawsze spełniona, jeśli chodzi o przemoc wobec kobiet stosowaną ze względu na płeć w tym sensie, że taka przemoc jest z natury rzeczy dyskryminująca, a jednym z możliwych celów wymienionych w konwencji jest dyskryminacja⁵⁶”.

Akty przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakich dochodzi w policyjnych izbach zatrzymań, w aresztach śledczych lub w zakładach karnych mogą zatem stanowić tortury i inne formy złego traktowania bez względu na to, czy dopuścili się ich funkcjonariusze państwowi czy inne osoby. Organy państwa mają obowiązek chronić osadzonych, by nie doświadczali oni przemocy dokonywanej ze względu na płeć oraz mają obowiązek zapobiegać takiej przemocy. Jeśli podmioty państwowe lub inne osoby działające w charakterze oficjalnym nie wprowadzają właściwych zabezpieczeń chroniących przed taką przemocą ani jej nie ścigają (nie dążą do ukarania sprawców), funkcjonariusze ci muszą być również uznawani za współwinnych popełnianych przestępstw⁵⁷”. Jeśli do funkcjonariuszy państwowych dotrą informacje o istnieniu mechanizmu stosowania przemocy w jakimś zakładzie karnym lub można domniemywać, że pewne grupy lub osoby są celem przemocy, funkcjonariusze ci muszą aktywnie monitorować sytuację i podejmować stosowne działania, by w przeciwnym wypadku nie stać się współwinnymi przestępstwa.

Przykład przemocy seksualnej i związanej z płcią sklasyfikowanej jako tortury

W marcu 2012 roku Sergey Nazarov zmarł w policyjnym ośrodku zatrzymań, najprawdopodobniej w wyniku brutalnego znęcania się nad nim (w tym przemocy seksualnej) przez funkcjonariuszy policji z Wydziału Policji Dalnij nr 9 w Kazaniu (Republika Tatarstanu, Federacja Rosyjska)⁵⁸. Nazarov został hospitalizowany z powodu bólu brzucha i zanim zapadł w zakończoną śmiercią śpiączkę, zdążył powiedzieć rodzinie, że pobiło go czterech policjantów i że zgwałcono go analnie przy użyciu butelki od szampana. W 2012 roku doszło do przedstawienia zarzutów w tej sprawie, a na ławie oskarżonych zasiadło początkowo pięciu funkcjonariuszy. Ostatecznie w 2014 roku za torturowanie podejrzanych i osadzonych na karę pozbawienia wolności na okres od dwóch do 15 lat skazano ośmiu byłych policjantów.

55 Zob. *Peers przeciwko Grecji*, skarga nr 28524/95 (2001), par. 68, 74; *Groni przeciwko Albanii*, skarga nr 25336/04 (2009), par. 125.

56 Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur, A/HRC/7/3, par. 68.

57 Komitet ONZ przeciwko Torturom, Komentarz ogólny nr 2, Wdrożenie art. 2 przez państwa strony 2008 r., CAT/C/GC/2.

58 Raport dla rządu rosyjskiego z wizyty w Federacji Rosyjskiej przeprowadzonej przez Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) w dniach 21 maja – 4 czerwca 2012 r., par. 18, <<http://hudoc.cpt.coe.int/eng/?i=p-rus-20120521-en-7>>.

W lipcu 2018 roku, po tym jak rosyjska „Nowaja Gazieta” opublikowała wideo, na którym widać więźnia, który jest brutalnie bity, m.in. w okolicę genitaliów, śledczy federalni w Jarosławiu (Federacja Rosyjska) wszczęli postępowanie z art. 286 rosyjskiego kodeksu karnego o nadużycie władzy poprzez stosowanie przemocy. W zbadanie sprawy zaangażował się również rosyjski rzecznik praw człowieka.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że akt zgwałcenia jako taki jest torturą w rozumieniu art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka, nawet jeśli nie towarzyszą mu inne formy złego traktowania⁵⁹.

Przykład orzecznictwa: Mehmet Eren przeciwko Turcji⁶⁰
(Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2009 r.)

Skarżący zarzucił, że podczas pobytu w policyjnym ośrodku zatrzymań był poddawany różnym formom złego traktowania. W szczególności był przetrzymywany w ciemnej celi z niedostosowaną do potrzeb wentylacją, bez jedzenia i wody oraz uniemożliwiano mu wyjście do toalety. Skuto go kajdankami i następnie zmuszono, by przez wiele godzin stał w jednej pozycji. Podczas przesłuchania został rozebrany do naga, przy czym znieważano go i grożono mu gwałtem i śmiercią. Skarżącego bito też w różne części ciała - otrzymał wiele ciosów w brzuch, ściskano mu jądra i poddawano przemocy seksualnej. Na koniec zmuszono go, by patrzył na seksualne wykorzystywanie zatrzymanej kobiety. Co do merytorycznej warstwy sprawy Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że obrażenia powstały w wyniku bardzo brutalnego traktowania podczas przebywania skarżącego w policyjnym ośrodku zatrzymań, za co ponosiło odpowiedzialność państwo. Co do aspektów proceduralnych Trybunał stwierdził również, że zarzuty skarżącego dotyczące złego traktowania nie były przedmiotem skutecznego dochodzenia władz krajowych, co jest wymagane na mocy art. 3 konwencji. Dlatego też doszło do naruszenia art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka.

Do tortur zalicza się też zmuszanie do całkowitego rozebrania się, ponieważ stawia

59 Europejski Trybunał Praw Człowieka, wyrok w sprawie *Aydin przeciwko Turcji*, 25 września 1997 r., par. 86.

60 *Mehmet Eren przeciwko Turcji*, skarga nr 32347/02, <[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-88895%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-88895%22]}>)>.

to osobę zatrzymaną/osadzoną w sytuacji bezbronności. Zgodnie z *Podręcznikiem skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania* (Protokół stambulski), nagość nasila lęk psychiczny w przypadku każdego aspektu tortur, ponieważ zawsze występuje wtedy potencjalne ryzyko molestowania lub gwałtu genitalnego lub analnego⁶¹. W związku z tym traumatyczne może być również obmacywanie, które można rozpatrywać jako należące do kategorii „innego złego traktowania”.

Przykład orzecznictwa: *Hellig przeciwko Niemcom*⁶² (Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2011 r.)

Herbert Hellig został osadzony w zakładzie karnym w Butzbach i przydzielony do celi jednoosobowej. W październiku 2000 roku personel więzienny chciał go przenieść do celi wieloosobowej, lecz Hellig odmówił, ponieważ uznał, że warunki w celi wieloosobowej nie będą dla niego odpowiednie. Ze względu na stawiany opór Hellig został zamknięty na siedem dni w celi o zwiększonym rygorze bezpieczeństwa, poddano go też kontroli osobistej, a przez cały czas przebywania w celi był zupełnie pozbawiony ubrań, rzekomo po to, by nie mógł zrobić sobie krzywdy. Skarżący zarzucał, że strażnicy więzienni pobili go podczas eskortowania go do celi o specjalnym rygorze, a ponadto podniósł bezprawny charakter swojego osadzenia w tej celi w związku z faktem, że przez cały czas był zmuszony do nagości. Obie skargi zostały wniesione na podstawie art. 3 europejskiej konwencji praw człowieka. Trybunał stwierdził, że przy traktowaniu skarżącego w trakcie przenoszenia go do celi o specjalnym rygorze bezpieczeństwa nie doszło do przekroczenia granicy stanowiącej o niehumanitarnym traktowaniu, natomiast podniósł, że pozbawienie osoby osadzonej odzieży może wzbudzić w niej poczucie strachu, cierpienia i poniżenia oraz może ją upokorzyć. Ponadto Trybunał zauważył, że nic nie wskazywało na to, by władze zakładu karnego rozważały zastosowanie mniej uciążliwych środków, na przykład zapewnienie skarżącemu odzieży odpornej na podarcie.

Rząd nie przedstawił wystarczających powodów, którymi dałoby się uzasadnić tak surowe potraktowanie, jak pozbawienie skarżącego ubrania podczas całego pobytu w celi. Trybunał orzekł, że skarżący został poddany niehumanitarnemu i poniżającemu traktowaniu sprzecznemu z art. 3.

61 *Protokół stambulski: Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania* (New York and Geneva: United Nations, 2004), <<http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training8Rev1en.pdf>>.

62 *Hellig przeciwko Niemcom*, 7 lipca 2011 r. (skarga nr 20999/05), <<https://www.conjur.com.br/dl/decisao-corte-europeia-direitos-humanos26.pdf>>.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Wszystkim osobom zatrzymanym/osadzonym przetrzymywanym w izolacji należy zapewnić odpowiednie zabezpieczenia przed przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią.

Typowymi elementami tortur seksualnych są też groźby słowne o charakterze seksualnym, molestowanie i wyśmiewanie, gdyż zwiększają one stopień odczuwanego upokorzenia i poniżenia.

Rażenie genitaliów prądem, czasem w połączeniu z torturami analnymi, jest stosowane głównie wobec mężczyzn. Mężczyźni i kobiety mogą być również poddawani przymusowej masturbacji.

Wynikającą z tych aktów przemocy traumę dodatkowo wzmacnia przemoc słowna. Bywa, że więźniów pozbawia się ubrań i nagich umieszcza się w celach, gdzie są już członkowie ich rodzin, znajomi lub zupełnie obce osoby, co jest łamaniem tabu kulturowego, narusza ich godność, a do traumy procesu osadzenia dodaje upokorzenie seksualne. Sytuację może pogorszać też brak prywatności przy korzystaniu z toalety.

Osoby osadzone mogą być ponadto zmuszane do wzajemnego dokonywania nadużyć seksualnych, co może być szczególnie traumatyczne dla ich psychiki⁶³. Kobiety i dziewczęta są szczególnie narażone na tortury i złe traktowanie podczas aresztowania, ponieważ przesłuchujący mogą dopuszczać się przemocy seksualnej jako środka nacisku w celu wymuszenia zeznań lub informacji albo w celu ukarania i upokorzenia. Kobiетom w ciąży grozi szczególne ryzyko, gdyż poddawane torturom mogą poronić lub może dojść do uszkodzenia płodu⁶⁴.

W wielu kulturach gwałt oznacza często stygmatyzację, więc strach przed potencjalnym zgwałceniem może potęgować traumę wśród kobiet. Inne ważne rodzaje traumy w przypadku kobiet, nie doświadczane przez mężczyzn, to możliwość zajścia w ciążę, strach przed utratą dziewictwa i strach przed niemożnością posiadania dzieci⁶⁵.

63 *Protokół stambulski, op.cit., nota 61.*

64 Komisja Praw Człowieka ONZ, Question of the Human Rights of All Persons Subjected to any Form of Detention or Imprisonment, in Particular: Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy: Nigel S. Rodley. E/CN.4/1995/34. 1995. par. 18.

65 *Protokół stambulski, op.cit., nota 61.*

Stosowanie tortur może również być motywowane płcią, jak np. w przypadkach, gdy „kobiety były gwałcone jakoby za aktywizm polityczny i społeczny”⁶⁶.

Przykład orzecznictwa:

*Aydin przeciwko Turcji (1997 r.)*⁶⁷

Şükran Aydin miała 17 lat, kiedy grupa strażników wiejskich wraz z żandarmem pojawiła się w jej wiosce. Czterech członków grupy zaczęło przesłuchiwać rodzinę Şükran, dopytując o niedawne wizyty członków PKK (Partii Pracujących Kurdystanu), przy czym padały różne groźby i obelgi. Następnie Şükran i jej rodzinę pod przymusem przewieziono na plac, gdzie już zgromadzono innych mieszkańców wsi. Tam Şükran, jej ojcu i szwagierce zawiązano oczy i przewieziono do kwatery głównej żandarmerii w Derik. Şükran oddzielono od rodziny. Przez trzy dni dotkliwie ją bito, rozbierano, polewano zimną wodą pod wysokim ciśnieniem i jednocześnie obracano ją, wtłoczoną do wewnątrz opony.

W pewnym momencie zabrano ją, ubraną, ale z zawiązanymi oczami, do sali przesłuchań. Tam mężczyzna w wojskowym mundurze zdarł z niej ubranie i ją zgwałcił. Przed zwolnieniem Şükran zmuszono jeszcze do pójścia do sali, w której wcześniej została zgwałcona. Tam przez godzinę duża grupa agresorów biła ją, ostrzegając przy tym, by nikomu niczego nie zgłaszała. Trybunał stwierdził, że „gwałt na osobie zatrzymanej popełniony przez funkcjonariusza państwowego należy uznać za szczególnie ciężką i odrażającą formę złego traktowania, biorąc pod uwagę łatwość, z jaką sprawca może wykorzystać bezbronność i osłabiony opór swojej ofiary. Ponadto gwałt pozostawia u ofiary głęboki ślad psychiczny, który z biegiem czasu nie niknie tak szybko jak inne skutki przemocy fizycznej i psychicznej”. Uznano, że naruszono zarówno art. 3 (Zakaz tortur), jak i art. 13 (Prawo do skutecznego środka odwoławczego).

W tym przełomowym orzeczeniu Trybunał uznał, że gwałt dokonany przez funkcjonariusza publicznego lub inną osobę działającą w charakterze oficjalnym stanowi naruszenie prawa człowieka do wolności od tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub

⁶⁶ Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy, 12 stycznia 1995 r., E/CN.4/1995/34, par. 18.

⁶⁷ *Sprawa Aydin przeciwko Turcji* (57/1996/676/866), 25 września 1997 r.; zob. też „*Aydin przeciwko Turcji*”, strona internetowa Centre for Women, Peace and Security, <<http://blogs.lse.ac.uk/vaw/landmark-cases/a-z-of-cases/aydin-v-turkey/>>.

poniżającego traktowania albo karania, a zatem nie stanowi już przestępstwa przemocy seksualnej określanego przez prawo krajowe.

Kwalifikowanie przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności jako możliwej formy tortur lub innego złego traktowania jest istotne, gdyż wskazuje na niezwykle poważny charakter takiego nadużycia. Zgodnie z prawem międzynarodowym nie dopuszcza się żadnego odstępstwa od zakazu tortur, a jeśli chodzi o ściganie i karanie sprawców, w przypadku przestępstw uznanych za tortury nie powinien obowiązywać żaden immunitet.

W przypadku niektórych form przemocy ze względu na płeć dodatkowym wyzwaniem może być ustalenie, czy doszło do tortur. Na przykład „w postępowaniu karnym, by można było uznać zgwałcenie za torturę, niezbędne może okazać się pozyskanie dodatkowej warstwy dowodowej, pozwalającej udowodnić zaistnienie przesłanek obu tych przestępstw⁶⁸”. Mogą też wystąpić trudności związane z zabezpieczeniem dowodów kryminalistycznych, a ze względu na przedawnienie może okazać się, że nawet gdy „istnieje ustawodawstwo przeciwko torturom, to do ścigania i skazywania sprawców dochodzi stosunkowo rzadko, a jeśli już ma miejsce, to często dotyczy to lżejszych przestępstw, takich jak nadużycie władzy, napaść lub spowodowanie obrażeń ciała”⁶⁹.

Przemoc motywowana płcią i jej wpływ na ofiary charakteryzuje się złożoną dynamiką i często jest trudna do uchwycenia, a dodatkowo w orzecznictwie dotyczącym tortur aspekt związany z płcią w przypadku tej formy przemocy zaczyna dopiero być zauważany. W przypadku mężczyzn ta forma znęcania się często bywa ukrywana i „klasyfikowana jako »nadużycia« lub »tortury«, co oznacza, że ściganie sprawców gwałtu może rzucić więcej światła na tę formę nadużycia, a także przełamać stereotypy mówiące o tym, że „to mężczyźni inicjują seks; mężczyźni nie bywają ofiarami gwałtu”, czy że „mężczyźni nie da się zgwałcić, ponieważ byłby on w stanie się obronić i temu zapobiec”⁷⁰.

Natomiast mówienie o „torturach” w przypadkach gwałtu i przemocy seksualnej bez uwzględnienia aspektu płci w przypadku ofiar płci żeńskiej, może prowadzić do tego, że przemoc wobec kobiet nie będzie uznawana za naruszenie praw człowieka jako takie, a za przemoc uwarunkowaną aspektem płci.

Ze względu na złożoność tej kwestii, najskuteczniejszym sposobem ustalenia, jaką kwalifikację prawną należy zastosować w przypadkach przemocy seksualnej i związanej z płcią, tzn. czy należy odwoływać się do zakazu tortur, czy nie, będzie indywidualna analiza każdego przypadku i uwzględnienie potrzeb ofiary, pozyskanie jej świadomej zgody i wzięcie pod uwagę wyrażonego przez nią zdania.

68 Sarah Fulton, „Redress for Rape: Using international jurisprudence on rape as a form of torture or other ill-treatment”, Redress Trust, 2013, s. 26.

69 „Torture in Europe: The Law and Practice, Regional Conference Report”, Redress Trust, 2012, ss. 28–29.

70 Fulton, *op.cit.*, nota 68, s. 26.

3. KONTEKST:
CO WIEMY O PRZEMOCY
SEKSUALNEJ I ZWIĄZANEJ
Z PŁCİĄ W MIEJSCACH
POZBAWIENIA WOLNOŚCI?

3. KONTEKST: CO WIEMY O PRZEMOCY SEKSUALNEJ I ZWIĄZANEJ Z PŁCIĄ W MIEJSCACH POZBAWIENIA WOLNOŚCI?

Jak dotąd przeprowadzono bardzo niewiele badań dotyczących rozpowszechnienia zjawiska przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności, charakterystyki sprawców i ofiar, form, jakie przybiera taka przemoc, a także powiązania przemocy seksualnej i związanej z płcią z innymi formami przemocy. O ile badano inne formy przemocy dokonywanej ze względu na płeć, to jak dotąd nie pochyłono się nad problemem przemocy seksualnej i związanej z płcią na przykład w postaci badań, które prowadzono by jednocześnie w wielu krajach. Badania dotyczące tej tematyki są na dużą skalę realizowane w bardzo niewielu państwach członkowskich OBWE, niemniej dotychczasowe badania dostarczają pewnych istotnych spostrzeżeń na temat różnego typu nadużyć, a także sprawców, ofiar oraz czynników, które mogą zwiększać podatność na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią.

3.1. Specyfika placówek pozbawienia wolności

Miejsca pozbawienia wolności mają z natury rzeczy charakter zamknięty, opinia publiczna mało o nich wie, panuje tam wysoki stopień kontroli i są one w większości niekoedukacyjne. Osoby zatrzymane i osadzone są poddawane działaniu mechanizmu władzy, przebywają w zamknięciu wbrew własnej woli i być może w ich życiorysach jest już zapisana pewna historia przemocy lub problemów społecznych. Teoretycznie rzecz biorąc, charakter tych miejsc – umożliwiających sprawowanie kontroli – mógłby sugerować, że środki zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią tam powinny działać skuteczniej (niż gdyby je stosować w społeczeństwie przebywającym poza ośrodkami pozbawienia wolności).

Przemoc stosowana ze względu na płeć jest wyrazem nierównego układu sił między jednostkami lub grupami, a nierówność ta wynika z płci. Poddane mechanizmom sprawowania kontroli środowisko więzień i aresztów może maskować znamiona nierówności i władzy, które są charakterystyczne dla incydentów przemocy seksualnej i związanej z płcią. Płynie z tego wniosek, że przyczyny i konsekwencje tej formy przemocy nie

zawsze zostaną właściwie zidentyfikowane i uwzględnione. Ponadto dynamika struktury władzy i mechanizmów kontroli może przybierać subtelne i różnorodne formy w zależności od płci sprawcy i ofiary, a także od konkretnego typu przemocy seksualnej i związanej z płcią. Rozpoznanie tej dynamiki to pierwszy krok ku ochronie ofiar przed doznawaniem przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy prowadzić badania nad ryzykiem wystąpienia przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Ponadto należy analizować wszelkie dostępne informacje dotyczące występowania takiej przemocy w miejscach pozbawienia wolności w celu opracowania odpowiednich zasad postępowania i mechanizmów prewencji.
- ✓ W dyskusjach na temat problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią powinny uczestniczyć wszystkie właściwe ministerstwa, praktycy pracujący w miejscach pozbawienia wolności, reprezentanci stowarzyszeń osób osadzonych oraz eksperci w dziedzinie praw człowieka i gender studies. Dyskusje te mogą być źródłem informacji przydatnych w przyszłych planach działań.
- ✓ Policja i administracja zakładów karnych powinny ułatwiać pracę organów monitorujących, na przykład poprzez przyznawanie im – na zasadach poufności – nieograniczonego dostępu do wszystkich osób zatrzymanych lub osadzonych.

3.2. Kim są ofiary i sprawcy?

Osoby, które mogą dopuszczać się przemocy seksualnej i związanej z płcią są równie zróżnicowane jak ich ofiary. W niniejszym rozdziale przedstawiamy typologię potencjalnych sprawców i ofiar.

Do grupy potencjalnych sprawców i ofiar należą:

- * Przedstawiciele organów władzy zajmujących się zatrzymywaniem i przetrzymywaniem osób, a także przeszukiwaniem, kontrolą, prowadzeniem śledztw, dochodzeń i przesłuchań.

3. KONTEKST

- * Funkcjonariusze i kierownictwo zakładów karnych oraz inne osoby pracujące w miejscach pozbawienia wolności, w tym więzienny personel medyczny.
 - * Osoby zatrzymane i osadzone.
 - * Usługodawcy, pracownicy ochrony zdrowia, adwokaci, osoby z zewnątrz wykonujące różne prace w ośrodkach pozbawienia wolności.
 - * Członkowie zespołów monitorujących.
 - * Osoby odwiedzające, w tym członkowie rodziny (również podczas widzeń intymnych), znajomi lub inne osoby.
-

Na ryzyko wykorzystania mogą być również narażone dzieci mieszkające wraz z rodzicem w zakładzie karnym, a także dzieci pracowników zakładu karnego.

Powszechnie przyjmuje się, że najczęstszymi sprawcami przemocy seksualnej i związanej z płcią są mężczyźni, a zwyczajowymi jej ofiarami – kobiety i dziewczęta. Należy jednak mieć na względzie, że ofiarami przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą paść również mężczyźni i chłopcy, zwłaszcza w miejscach pozbawienia wolności. Ponadto nie tylko mężczyźni, ale również kobiety mogą dopuszczać się takiej przemocy.

Badania na temat kobiet dopuszczających się przemocy seksualnej i związanej z płcią są nieliczne, ale wiadomo, że w miejscach pozbawienia wolności kobiety też mogą być sprawczyniami takiej przemocy. Praktycy ze Stanów Zjednoczonych wskazują, że wielu funkcjonariuszy służb więziennych (i nie tylko oni) „nie traktuje nadużyć seksualnych popełnianych przez kobiety z taką samą powagą, jak nadużycia popełniane przez mężczyzn”, a władze zakładów karnych niekiedy pobłażliwie traktują przemoc seksualną popełnianą przez kobiety, widząc w niej „bójki dziewczyn” lub po prostu element „odtworzenia struktur rodzinnych” w zakładzie karnym⁷¹.

Gwałty i napaści seksualne popełniane przez kobiety to tematyka na ogół słabo rozpoznana, a organom władz nie zawsze udaje się właściwie zidentyfikować takie czyny lub zrozumieć w tym przypadku aspekty związane z płcią czy z dynamiką władzy. W trakcie grup fokusowych prowadzonych w zakładach dla kobiet w USA niektórzy członkowie personelu na przykład niechętnie używali określenia „agresywne” (*predatory*) do opisywania zachowań seksualnych wśród osadzonych kobiet, ale przyznawali, że niektóre

71 David Kaiser i Lovisa Stannow, „The Shame of Our Prisons: New Evidence”, *The New York Review of Books*, 24 października 2013 r., <<http://www.nybooks.com/articles/2013/10/24/shame-our-prisons-new-evidence/#fn-3>>.

osadzone kobiety stosowały taktykę uwodzenia i sprawowały władzę nad swoimi ofiarami poprzez zastraszanie ich⁷².

Co wiemy o sprawcach przemocy seksualnej i związanej z płcią?

Informacje o cechach osób, o których wiadomo, że są sprawcami przemocy seksualnej i związanej z płcią, mogą zwiększyć skuteczność narzędzi oceny ryzyka. Informacje te mogą również pomóc w identyfikacji osób, które mogą potencjalnie stać się sprawcami przemocy. Wprawdzie informacje takie mają ograniczony charakter i nie zawsze są porównywalne między poszczególnymi krajami, jednak poniższa lista może okazać się przydatna.

Z przeglądu badań przeprowadzonych w USA wynika, że istnieją zarówno statyczne, jak i dynamiczne czynniki wskazujące na ryzyko popełnienia przez osobę osadzoną napaści seksualnej podczas jej pobytu w zakładzie karnym lub areszcie⁷³ (należy zwrócić uwagę, że nie określa się tutaj płci sprawców):

- * wiek poniżej 30 roku życia, ale bycie starszym od ofiary;
- * bycie silniejszym fizycznie od ofiary;
- * bycie bardziej niż ofiara przyzwyczajonym do sytuacji uwięzienia.

Zaobserwowano również, że osoby zatrzymane lub osadzone, które dopuszczają się napaści seksualnych w zakładach karnych lub aresztach:

- * częściej przebywały w przeszłości w zakładach karnych dla nieletnich;
- * częściej przed uwięzieniem mieszkały w mieście;
- * częściej popełniały przestępstwo z użyciem przemocy;
- * częściej należały do gangu;
- * częściej naruszały inne przepisy i zasady obowiązujące w zakładzie karnym.

72 „Sexual Violence in Women’s Prisons and Jails: Results From Focus Group Interviews”, *Staff Perspectives: Sexual Violence in Adult Prisons & Jails*, National Institute of Justice, Vol. 3, marzec 2009 r., ss. 8–9.

73 Kim English *et al.*, „Sexual Assault in Jail and Juvenile Facilities: Promising Practices for Prevention and Response”, Final Report, United States Department of Justice, 2011, s. 6.

3.2.1. Kobiety

Pozbawione wolności kobiety są narażone na ryzyko przemocy seksualnej i związanej z płcią nie tylko z powodu występowania nierówności płci, braku równowagi sił i ogólnej dyskryminacji w społeczeństwie, ale także dlatego, że w miejscach pozbawienia wolności zazwyczaj nie uwzględnia się zróżnicowanych sytuacji życiowych i potrzeb. Okoliczności, w których kobiety wchodzi w kontakt z systemem wymiaru sprawiedliwości, często odzwierciedlają dyskryminację i nierówności, których doświadczają one w społeczeństwie. Dlatego warto przeanalizować te aspekty, by zrozumieć, w jaki sposób można skutecznie wzmocnić zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w placówkach pozbawienia wolności.

Specyfika sytuacji kobiet trafiających do miejsc osadzenia została ujęta w opracowanych przez ONZ regułach postępowania z kobietami pozbawionymi wolności oraz skazanymi, wobec których stosowane są kary o charakterze nieizolacyjnym (tzw. Reguły z Bangkoku) – są to pierwsze kompleksowe międzynarodowe wytyczne dotyczące traktowania kobiet w miejscach pozbawienia wolności⁷⁴.

Jeśli kobiety trafiają do zakładów karnych za przestępstwa z użyciem przemocy, dzieje się to znacznie rzadziej niż w przypadku mężczyzn⁷⁵. W skali globalnej kobiety stanowią niewielki odsetek osób przebywających w aresztach lub zakładach karnych – na całym świecie waha się on od 2% do 9%. Mimo iż zdecydowaną większość osadzonych stanowią mężczyźni, badania zgromadzone na potrzeby stworzenia światowej listy więzień kobiecych (World Female Imprisonment List) wskazują, że liczebność populacji więziennej kobiet wzrasta znacznie szybciej niż liczebność populacji więziennej mężczyzn – w latach 2000–2017 liczba kobiet i dziewcząt w zakładach karnych wzrosła o 50%, podczas gdy analogiczna populacja mężczyzn zwiększyła się o ok. 20%⁷⁶.

Przykładowo w USA liczba kobiet przetrzymywanych w lokalnych ośrodkach odosobnienia (areszty tymczasowe) w latach 1970–2014 wzrosła pięciokrotnie. Wzrost ten wiąże się z takimi czynnikami jak zmiany dotyczące kryminalizacji przestępstw narkotykowych i częstsze zatrzymania kobiet za drobne przestępstwa.

Większość kobiet trafia do zakładów karnych za przestępstwa gospodarcze i przestępstwa dokonane bez użycia przemocy, często związane z ich sytuacją finansową lub doświadczaniem przemocy w przeszłości. Prawdopodobieństwo trafenia kobiety do zakładu karnego zwiększają takie czynniki jak ubóstwo, dyskryminujące przepisy, niemożność korzystania z praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych oraz związane

74 Zob. pełny tekst Reguł z Bangkoku (w j. angielskim): <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf>.

75 Zob. „Key facts”, strona internetowa Penal Reform International, <<https://www.penalreform.org/priorities/women-in-the-criminal-justice-system/key-facts/>>.

76 Roy Walmsley, Institute for Criminal Policy Research, World Female Imprisonment List, 4th edition, 2017.

z tym przeszkody w dostępie do wymiaru sprawiedliwości. Sprawczynie przestępstw często nie mają na przykład środków finansowych na opłacenie zastępstwa prawnego lub rozwiązania alternatywnego wobec kary pozbawienia wolności, np. grzywny czy zwolnienia za kaucją.

Kobiety trafiające do zakładu karnego często doświadczały przemocy przed osadzeniem, co sprawia, że są narażone na przemoc również w miejscach pozbawienia wolności. Specjalna sprawozdawczyni ds. przemocy wobec kobiet zauważyła, że najistotniejszym czynnikiem ryzyka narażenia na przemoc seksualną i związaną z płcią jest istnienie „silnego związku między przemocą wobec kobiet a osadzeniem w zakładzie karnym – przy czym przemoc może mieć miejsce przed, w trakcie lub po osadzeniu w zakładzie karnym⁷⁷”.

Analizując ryzyko doświadczania przez kobiety przemocy seksualnej i związanej z płcią, należy brać pod uwagę szereg czynników, w tym wszelkie formy przemocy fizycznej, seksualnej lub psychicznej (również przemocy domowej), których mogły one doświadczyć przed trafieniem do zakładu karnego, a także ich sytuację dotyczącą zdrowia psychicznego, obowiązków opiekuńczych lub uzależnienia od narkotyków lub alkoholu. Badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii wykazały wysoki poziom urazów mózgu wśród osadzonych kobiet. Spośród 173 przestępczyń przebadanych pod tym kątem, 64% zgłosiło zdarzenia z przeszłości wskazujące na możliwość doznania urazu mózgu, a wiele z nich doznało go w wyniku przemocy domowej⁷⁸.

Należy również wziąć pod uwagę prawdopodobieństwo wiktylizacji po zwolnieniu z zakładu karnego oraz ryzyko odrzucenia przez rodzinę z powodu doznania przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Bywa, że kobiety, które padły ofiarami tzw. przestępstw honorowych, przemocy domowej lub handlu ludźmi i prostytutce, są zatrzymywane na podstawie przepisów administracyjnych, oficjalnie w celu zapewnienia im ochrony lub resocjalizacji.

Przykłady te pokazują, że kobiety niekiedy doświadczają przemocy jeszcze przed osadzeniem lub w ramach procesu, który doprowadził do ich osadzenia. Doświadczenie przemocy seksualnej i związanej z płcią w sytuacji pozbawienia wolności może zatem jeszcze bardziej pogłębić ich krzywdę fizyczną i psychiczną lub przyczynić się do wypracowania przez nie takich mechanizmów radzenia sobie z sytuacją, które jedynie nasilą ryzyko ponownego wykorzystania i przemocy. Doświadczenie przemocy seksualnej i związanej z płcią w warunkach pozbawienia wolności może powodować długotrwałe problemy ze zdrowiem psychicznym, depresję, lęk, zespół stresu pourazowego, skłonność do samo-okałeczeń oraz inne poważne zaburzenia lub schorzenia.

77 Specjalna sprawozdawczyni ds. przemocy wobec kobiet, Pathways to, conditions and consequences of incarceration for women, 21 sierpnia 2013 r., A/68/340, par. 2.

78 Penal Reform International, Global Prison Trends Report 2019, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2019/05/PRi-Global-prison-trends-report-2019_WEB.pdf>.

Ponieważ kobiety stanowią mniejszość w całym systemie penitencjarnym, członkowie personelu i kierownictwa zakładów nie zawsze są odpowiednio przygotowani do zajmowania się ich szczególnymi potrzebami. Potrzeby te „mogą znacznie różnić się od potrzeb mężczyzn, czy to ze względu na tożsamość płciową i różnice biologiczne, czy też formy doświadczanej dyskryminacji, jak np. doświadczanie przemocy i wiktymizacja w przeszłości⁷⁹”.

Niektóre państwa członkowskie OBWE stosują narzędzia oceny służące m.in. do określenia poziomu ryzyka recydywy, miejsca i sposobu umieszczenia danej osoby w ośrodku zamkniętym oraz rodzajów programów i usług, do których dana osoba może się kwalifikować. Precyzję tych narzędzi zazwyczaj testuje się jednak na grupach osób składających się wyłącznie lub przede wszystkim z mężczyzn. Narzędzia te nie uwzględniają wyników badań pokazujących, że kobiety generalnie stwarzają mniejsze niż mężczyźni ryzyko recydywy lub popełnienia kolejnego przestępstwa⁸⁰. W rezultacie kobiety mogą być klasyfikowane jako osoby stwarzające wyższe ryzyko niż jest to w rzeczywistości, co wyklucza je m.in. z wielu więziennych programów edukacyjnych, zawodowych i resocjalizacyjnych⁸¹. W jednym z badań ustalono, że wiele narzędzi oceny zawiera również wbudowane uprzedzenia rasowe, zwłaszcza wobec osób pochodzenia afrykańskiego⁸².

Kobiety osadzone w zakładach karnych mają różne potrzeby, począwszy od zapewnienia im środków higienicznych po zwiększenie dostępności szkoleń zawodowych. W porównaniu z mężczyznami mają też odmienne potrzeby fizyczne, psychiczne i emocjonalne, np. muszą radzić sobie z tym, że w przeszłości padły ofiarą przemocy. Kobiety mogą również „inaczej reagować na reżim bezpieczeństwa i można wobec nich stosować mniej surowe ograniczenia fizyczne⁸³”.

Krajowe badania dotyczące osadzonych kobiet w kontekście przemocy ze względu na płeć doświadczanej w ciągu całego życia

Anglia i Walia: W badaniu dotyczącym dzieciństwa i sytuacji rodzinnej 53% osadzonych kobiet przyznało, że w przeszłości, w tym także

79 Jo Baker i Therese Rytter, „Conditions for Women in Detention, Needs, Vulnerabilities and Good Practices”, Dignity Danish Institute Against Torture, 2014, s. 23.

80 „Key facts”, *op.cit.*, nota 75.

81 Stephanie S. Covington, „Women in Prison: Approaches in the Treatment of Our Most Invisible Population”, *Women and Therapy Journal*, Vol. 21, No. 1, 1998, ss. 141–155, <<https://www.centerforgenderandjustice.org/assets/files/15.pdf>>.

82 Anthony W. Flores, Christopher T. Lowenkamp i Kristin Bechtel, „False Positives, False Negatives, and False Analyses: A Rejoinder to ‘Machine Bias: There’s Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And it’s Biased Against Blacks’”, <http://www.crj.org/assets/2017/07/9_Machine_bias_rejoinder.pdf>; oraz <<http://www.motherjones.com/politics/2016/05/machine-police-future-crime-algorithm-bias>>.

83 „Women in Prison: A Review of the Conditions in Member States of the Council of Europe”, The Quaker Council for European Affairs, 2007, s. 8.

w dzieciństwie, doświadczyło jakiejs formy wykorzystywania emocjonalnego, fizycznego lub seksualnego⁸⁴.

Kraje Unii Europejskiej: Badania wykazały, że aż 30,7% (Finlandia⁸⁵) i 57% (Niemcy⁸⁶) osadzonych kobiet doświadczyło w swoim życiu przemocy seksualnej, a 58% (Węgry⁸⁷) – przemocy fizycznej przed osadzeniem w zakładzie karnym.

Armenia, Gruzja, Kazachstan i Kirgistan: Badania przeprowadzone w tych czterech krajach ujawniają wyraźny związek między przebywaniem kobiet w zakładzie karnym a wcześniejszymi doświadczeniami wykorzystywania fizycznego lub seksualnego. Na przykład, w niewielkiej próbie osadzonych kobiet w Kirgistanie, skazanych za zabójstwo lub nieumyślne spowodowanie śmierci członka rodziny płci męskiej, niemal połowa stwierdziła, że doświadczyła wcześniej wykorzystywania seksualnego. W Armenii i Gruzji prawie jedna trzecia badanych osadzonych kobiet przyznała, że przynajmniej raz w przeszłości była wykorzystana seksualnie⁸⁸.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Po zatrzymaniu lub osadzeniu w zakładzie karnym należy zidentyfikować te kobiety, które są potencjalnie zagrożone przemocą seksualną i związaną z płcią, w tym ofiary wcześniejszych nadużyć, i wprowadzić natychmiastowe środki ochrony.

Kobiety, które w przeszłości były prześladowane fizycznie lub seksualnie, są w zamkniętych środowiskach, takich jak zakłady karne, policyjne izby zatrzymań czy areszty śledcze, szczególnie narażone na wykorzystanie seksualne z powodu panującej tam nierównowagi

84 Cathy Robinson, „Women’s Custodial Estate Review”, National Offender Management Service, 2013, s. 26.

85 Anniina Jokinen i Natalia Ollus, „STRONG: Presentation of the results from WS2-WS4; Finland and Scandinavia”, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI), 2012.

86 Marion Bosch *et al.*, „Comparative Report: Hungary Germany, Spain”, ALTRA Project: In-Prison Support and Therapy for Victims and Perpetrators of Domestic Violence, 2007, s. 23.

87 *Ibidem*, s. 22.

88 Frances Sheahan, „Who are women prisoners? Survey results from Kazakhstan and Kyrgyzstan”, Penal Reform International (PRI), 2014, ss. 14–15; Tomris Atabay, „Who are women prisoners? Survey results from Armenia and Georgia”, PRI, 2013, s. 20.

sił. Ze względu na zależność od personelu, osadzone kobiety mogą być zmuszane do wyrażenia zgody na seks lub do świadczenia usług seksualnych w zamian za określone produkty lub lepsze traktowanie.

Osadzone, które w przeszłości doświadczały przemocy, mogą być narażone na dalszą wiktyimizację ze strony innych osadzonych lub personelu. Osoby, które padły ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią, zazwyczaj wypracowują własne strategie radzenia sobie z sytuacją⁸⁹, co może zwiększać ich podatność na zagrożenia w placówkach pozbawienia wolności. Procedury obowiązujące w niektórych takich miejscach, na przykład kontrole osobiste czy nadzór podczas ubierania się, kąpieli lub korzystania z toalety, bywają dla kobiet traumatyczne i stresujące, a tym bardziej dla ofiar przemocy seksualnej i związanej z płcią, jeśli osobą nadzorującą jest mężczyzna. Osoby zatrzymane i osadzone, które dopuszczają się przemocy seksualnej i związanej z płcią wobec współzatrzymanych, którzy w przeszłości doświadczyli nadużyć, wykorzystują lęki swoich ofiar, ich brak poczucia własnej wartości i potencjalną „akceptację” przemocy jako czegoś nieuniknionego. Dla wielu kobiet doświadczenie przemocy uwarunkowanej płcią stanowi pewne kontinuum obejmujące ich życie przed, w trakcie i po momencie ich zatrzymania i pozbawienia wolności⁹⁰.

Organy władz często ignorują te naznaczone wcześniej doznana przemocą życiorysy. Z drugiej strony, osoby po przejściach, zwłaszcza te, które na skutek doznanych przeżyć zmagają się z różnymi problemami, mają złożone potrzeby, lecz nie zawsze znajdują właściwe wsparcie. Dzieje się tak dlatego, że w zakładach karnych kobiety stanowią mniejszość, a fakt występowania przemocy ze względu na płeć bardzo powoli toruje sobie drogę do świadomości osób kierujących funkcjonowaniem zakładów karnych i aresztów.

Sprawcami wielu nadużyć wobec osadzonych kobiet są mężczyźni wywodzący się spośród personelu zakładów, ale przemoc seksualna i związana z płcią występuje również w więzieniach tylko dla kobiet i w zakładach, w których pracują tylko kobiety. Takie nadużycia bywają ignorowane lub nie są traktowane poważnie, po części w wyniku założenia, że w placówkach dla kobiet jest mniej przemocy niż w analogicznych zakładach dla mężczyzn. CEDAW jasno stwierdza, że gdy funkcjonariusze państwowi traktują kobiety zatrzymane lub osadzone w sposób narzucający się (w kontekście seksualnym) lub agresywny, czyny te stanowią zarówno przemoc ze względu na płeć, jak i dyskryminację ze względu na płeć.

Kobiety i dziewczęta nie tylko same są narażone na ryzyko tortur, ale oprawcy mogą wykorzystywać torturowanie ich, by zadawać tortury kolejnym osobom. Kiedy mężczyźni lub kobiety są zmuszani do oglądania gwałtu dokonywanego na członkach swojej rodziny, na przykład na żonach, siostrach, partnerkach, córkach lub matkach, jest to szczególna

89 „Coping Strategies of Adult Sexual Assault Victims”, strona internetowa Criminal Justice, <<http://criminal-justice.iresearchnet.com/forensic-psychology/coping-strategies-of-adult-sexual-assault-victims/>>.

90 Specjalna sprawozdawczyni ds. przemocy wobec kobiet, Pathways to, conditions and consequences of incarceration for women, 21 sierpnia 2013 r., A/68/340, par. 2.

forma tortur psychicznych. Według raportu specjalnej sprawozdawczynie ds. przemocy wobec kobiet, jej przyczyn i skutków, sam akt zgwałcenia często nie jest kwalifikowany jako tortura, ale jest „postrzegany jako broń agresora”, „atak na mężczyznę” i torturowanie ofiary płci męskiej⁹¹.

3.2.2. Mężczyźni

Przemoc ze względu na płeć wobec mężczyzn i chłopców obejmuje zachowania kierowane wobec mężczyzn i chłopców z powodu ich płci, orientacji seksualnej lub społecznie konstruowanych ról płciowych. Przemoc taka może, ale nie musi być powiązana z przemocą seksualną. Dane znajdujące się w dyspozycji badaczy mają ograniczony charakter z powodu zbyt rzadkiego zgłaszania takich przypadków, jednak eksperci są zdania, że w placówkach pozbawienia wolności przemoc seksualna często stanowi składnik przemocy ze względu na płeć, a dochodzi do niej w szczególności między osobami osadzonymi. Przejawy takiej przemocy mogą być przeróżne: zgwałcenie, gwałt zbiorowy, niewolnictwo seksualne, zmuszanie do nagości, przymuszanie do zachowań seksualnych. Sednem przemocy seksualnej i związanej z płcią, na jaką w ośrodkach pozbawienia wolności narażeni są mężczyźni, jest sprawowanie władzy i łamanie morale jednostek lub całych grup. Gdy w aresztach i więzieniach dochodzi do tego typu ataków na mężczyzn, zazwyczaj wiąże się to z wzajemnym powiązaniem aspektu płci oraz sprawowanej władzy (co można dostrzec też w społeczeństwie jako takim, ale w szczególnym nasileniu występuje w zakładach zamkniętych).

Ponieważ w placówkach zamkniętych przebywają w przeważającej mierze mężczyźni, a dominujący wzorzec męskości może być brutalny, od mężczyzn oczekuje się podporządkowania temu właśnie wzorcowi (zgodnie z rozpowszechnionymi niepisanymi zasadami). Jeśli tego nie robią, narażają się na ryzyko. Podobnie jak w przypadku kobiet, przemoc seksualną i związaną z płcią stosowaną wobec mężczyzn należy postrzegać wielowymiarowo. Tak więc przy ocenie stopnia narażenia na przemoc seksualną i związaną z płcią należy uwzględniać też przynależność kulturową lub przynależność do jakiejś mniejszości, wyznawaną religię, wiek czy status społeczny danej osoby. Przemoc, na jaką w zakładach zamkniętych narażeni są mężczyźni, może mieć na celu wymierzenie kary, sprawowanie kontroli, sterroryzowanie ofiary, grożenie jej lub osłabianie danej jednostki lub całej grupy. W niektórych społecznościach uczynienie z mężczyzny ofiary często jest interpretowane jako wykazanie jego słabości i niezdolności do ochrony własnej rodziny lub społeczności.

Już w 2002 roku Światowa Organizacja Zdrowia uznała przemoc seksualną wobec mężczyzn i chłopców za istotny problem, w dużej mierze ignorowany przez podmioty świadczące usługi medyczne, a także przez organizacje pozarządowe, agencje rządowe, wymiar sprawiedliwości i inne podmioty⁹².

91 Sprawozdanie specjalnej sprawozdawczynie ds. przemocy wobec kobiet, jej przyczyn i skutków, 26 stycznia 1998 r., E/CN.4/1998/54, par. 131.

92 Etienne G. Krug et al. (eds.), *World report on violence and health* (Geneva: World Health Organization, 2002), <http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/introduction.pdf>.

Nadal jednak w niewielkim stopniu dostrzega się skalę i powagę zjawiska przemocy seksualnej i związanej z płcią, na jaką mężczyźni i chłopcy są narażeni w miejscach pozbawienia wolności. Jak dotąd tematem tym zajmowano się głównie w kontekście śledztw dotyczących tortur i złego traktowania. Podnoszenie świadomości wśród praktyków jest tym trudniejsze, że niektóre systemy prawne nie uznają, że ofiarą zgwałcenia mogą paść również mężczyźni. Ponieważ mężczyźni mogą postrzegać przemoc seksualną jako coś, co pozbawia ich męskości, zgłaszają takie przypadki nadzwyczaj niechętnie i raczej są skłonni opisywać te zdarzenia w kategoriach napaści lub tortur. Taka postawa nasila się, jeśli pojawia się sugestia homoseksualizmu lub gdy zakłada się, że ofiara sama dążyła do bycia wykorzystaną, zwłaszcza jeśli doświadczyła fizycznego podniecenia.

Nie inaczej niż w przypadku kobiet, fizyczne skutki wykorzystywania seksualnego mężczyzn to na przykład naruszenie zdolności rozrodczych lub seksualnych ofiar, zakażenie infekcjami przenoszonymi drogą płciową, uszkodzenia narządów płciowych, nietrzymanie moczu i przewlekły ból. Poza tym mężczyźni, którzy padli ofiarą wykorzystania seksualnego odczuwają długotrwałe problemy w sferze zdrowia psychicznego, mają stany depresyjne lub lękowe, cierpią na zespół stresu pourazowego lub dokonują samookaleczeń. Jedną z kluczowych konsekwencji psychospołecznych jest załamanie psychiczne z powodu postrzeganej utraty męskości, a stygmatyzacja, jakiej doświadczają ofiary, może w niektórych przypadkach przenosić się też na ich żony i dzieci⁹³.

Ze względu na to, że mężczyźni zbyt rzadko zgłaszają incydenty przemocy seksualnej i związanej z płcią, władzom państwowym jest trudno zająć się tym problemem. Powodów rzadkiego zgłaszania tego typu przemocy jest wiele. Po pierwsze, jak już wspomniano, w niektórych systemach prawnych zakłada się, że mężczyzna nie może paść ofiarą gwałtu. Ponadto, jeśli do przemocy seksualnej i związanej z płcią dochodzi między mężczyznami, ofiary mogą obawiać się oskarżenia o homoseksualność lub mogą doświadczać zbyt silnego wstydu.

Zlikwidowanie barier prawnych i społecznych nie zwiększy automatycznie wrażliwości na odczucia ofiar. W wielu przypadkach personel medyczny nie jest przeszkolony w rozpoznawaniu takich przypadków i leczeniu ofiar płci męskiej. Poza tym personel może nie przyjmować, że mężczyźni mogą być ofiarami tego typu napaści⁹⁴. W niektórych krajach więźniowie, którzy padli ofiarą gwałtu homoseksualnego są specjalnie oznaczani, a w ich aktach, na ubraniach, w celach lub na identyfikatorach umieszcza się specjalną adnotację lub oznakowanie⁹⁵. Personel zakładu karnego nie zawsze też podejmuje odpowiednie kroki w celu powstrzymania złego traktowania lub zapobieżenia mu, a ponadto sam może się go dopuszczać lub być współwinny utrwalania dyskryminacyjnego traktowania i nadużyć.

93 „When No One Calls It Rape: Addressing Sexual Violence Against Men and Boys in Transitional Contexts”, International Center for Transitional Justice, grudzień 2016, <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_Report_SexualViolenceMen_2016.pdf>.

94 *Ibidem*.

95 Tomris Atabay, *Handbook on Prisoners with special needs* (Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2009), s. 106, <https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf>.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ W systemach prawnych powinny istnieć wyraźne przepisy dotyczące kryminalizacji przemocy seksualnej wobec mężczyzn.
- ✓ W miejscach pozbawienia wolności należy dołożyć wszelkich starań, aby przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią były zgłaszane również przez mężczyzn.
- ✓ Personel medyczny powinien dokumentować wszystkie zauważone oznaki przemocy seksualnej i związanej z płcią i zgłaszać je właściwym organom, w miarę możliwości za zgodą zatrzymanego/osadzonego.

3.2.3. Nieletnie osoby zatrzymane/osadzone

Niniejsza publikacja nie jest w stanie przedstawić problematyki wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w całej jej złożoności, podajemy natomiast informacje o niektórych czynnikach, które mogą narazić młodych ludzi na ryzyko wiktylizacji⁹⁶. Pochodzenie i sytuacja nieletnich zatrzymanych/osadzonych bywa bardzo zróżnicowana, władze powinny więc zwracać uwagę nie tylko wiek tych osób, ale także na ich płeć, poziom rozwoju i dojrzałości, wykształcenie, wcześniejsze doświadczenia z kulturą więzienną oraz historię przemocy, wykorzystywania lub zastraszania.

W placówkach zamkniętych młodym zatrzymanym przez wymiar sprawiedliwości osobom przemoc seksualna i związana z płcią zagraża szczególnie mocno. Może się jej dopuszczać zarówno personel, jak i inne osoby zatrzymane i może do niej dochodzić po zatrzymaniu, podczas przesłuchań, a zwłaszcza wtedy, gdy zatrzymani nie mają „szybkiego dostępu do swoich rodziców lub opiekunów oraz do pomocy prawnej⁹⁷”. Zdarza się, że takie młode osoby są transportowane lub przetrzymywane w areszcie tymczasowym razem z dorosłymi, a nieletni, którzy dopiero oczekują na proces są przetrzymywani razem z już skazanymi nieletnimi przestępcami.

Praktyka osadzania w tych samych placówkach nieletnich z dorosłymi naraża młode osoby na bezpośrednie ryzyko przymusowej lub wymuszonej aktywności seksualnej lub

96 Konwencja ONZ o prawach dziecka definiuje dziecko jako osobę poniżej 18 roku życia, ale państwa mogą ustalić niższy wiek odpowiedzialności karnej. Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (znane jako Reguły Pekińskie) wskazują, że termin „nieletni przestępca” może obejmować „szeroki zakres wiekowy [...] od 7 lat do 18 lat lub więcej”.

97 „Jean-Jacques Gautier NPM Symposium, Outcome Report: Addressing children’s vulnerabilities in detention”, Association for the Prevention of Torture, 2014, s. 14.

innych nadużyć ze strony tych dorosłych. W zakładach dla nieletnich do przemocy seksualnej i związanej z płcią dochodzi jednak także między rówieśnikami. Ponadto sprawcami nadużyć mogą być też pracownicy tych instytucji. Zwiększone ryzyko występuje też wtedy, gdy chłopcy i dziewczęta są przetrzymywani razem lub gdy razem umieszcza się młodsze i starsze dzieci⁹⁸. Problemy może stwarzać także wspólne umieszczanie w celach młodych ludzi o odmiennych potrzebach i poziomach podatności na ryzyko.

Nie ma zbyt wielu badań na temat doświadczeń dziewcząt i chłopców w zakładach karnych/aresztach dla nieletnich, ale z ankiet przeprowadzonych w USA widać obecność pewnego wyraźnego wzorca. Otóż okazuje się, że w zakładach przeznaczonych wyłącznie dla kobiet wskaźnik napaści seksualnych młodych przestępczyni na inne młode osoby jest ponad trzy razy wyższy niż w zakładach dla mężczyzn (5,3% w porównaniu z 1,5%).

W męskich zakładach poprawczych niewłaściwe zachowanie seksualne personelu zgłaszało 5,7% nieletnich, natomiast w placówkach dla dziewcząt było to 1,4% nieletnich⁹⁹. Na różnicę w poziomach zgłaszania przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią mają wpływ różne czynniki, jednak z ustaleń badaczy wynika, że dziewczęta i chłopcy są narażeni na odmienny typ ryzyka, środki mające na celu złagodzenie tych problemów muszą zatem uwzględniać aspekt płci.

Szczególnie narażone na tortury i inne złe traktowanie są dzieci, ponieważ doświadczają one bólu i cierpienia w sposób odmienny od dorosłych (ze względu na swój rozwój psychofizyczny oraz specyficzne potrzeby). Dlatego przy określaniu czynów, które mogą być potencjalnie zakwalifikowane jako złe traktowanie lub tortury, należy w odpowiedni sposób uwzględniać doświadczane skutki fizyczne i psychiczne oraz wiek ofiar.

Przy kwalifikowaniu danego sposobu traktowania i karania jako okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego, w przypadku dzieci należy stosować podwyższone standardy. Ponadto, ze względu na szczególną bezbronność dzieci, państwa mają zwiększony obowiązek dochowania należytej staranności w podejmowaniu dodatkowych kroków w celu zapewnienia dzieciom prawa do życia, zdrowia, godności oraz integralności fizycznej i psychicznej.

3.2.4. Zatrzymane/osadzone osoby LGBTI

Osoby LGBTI przebywające w placówkach pozbawienia wolności bywają ofiarami przemocy seksualnej, mają problemy ze zdrowiem psychicznym, bywają umieszczane w izolatkach lub poddaje się je różnym innym karom¹⁰⁰. Ponieważ ich seksualność nie mieści się w ramach społecznych oczekiwań dotyczących płci, osoby te często są dyskryminowane, doświadczają przemocy i prześladowań.

98 *Ibidem*.

99 „Facility-level and Individual-level Correlates of Sexual Victimization in Juvenile Facilities 2012”, Bureau of Justice Statistics, 2016, s. 12.

100 Healthcare in Prisons, *op.cit.*, nota 78.

Jak zauważa Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT), osoby LGBTI – lub osoby postrzegane jako należące do tej grupy – są w placówkach pozbawienia wolności szczególnie bezbronni i narażone na naruszenia praw człowieka i nadużycia w całym systemie wymiaru sprawiedliwości (również ze strony innych zatrzymanych lub osadzonych)¹⁰¹.

W 2010 roku Komitet Ministrów Rady Europy wydał rekomendację dla państw członkowskich w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową. Rekomendacja 4 mówi o konieczności „zapewnienia bezpieczeństwa i godności wszystkim osobom przebywającym w zakładzie karnym lub w inny sposób pozbawionym wolności, w tym lesbijkom, gejom, osobom biseksualnym i transpłciowym, a w szczególności podjęcia środków ochronnych przed napaścią fizyczną, gwałtem i innymi formami nadużyć seksualnych – czy to ze strony innych osadzonych, czy personelu; należy podjąć działania w celu zapewnienia odpowiedniej ochrony i poszanowania tożsamości płciowej osób transpłciowych¹⁰²”.

Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur zauważył, że osoby LGBTI częściej zgłaszają przemoc seksualną, fizyczną i psychiczną w miejscach pozbawienia wolności niż ogół populacji więziennej, a przemoc wobec tych osób w placówkach zamkniętych jest powszechna¹⁰³. Jest to również związane ze ścisłą hierarchią często utrzymywaną przez osadzonych, a osoby znajdujące się na dole tej hierarchii zazwyczaj są podwójnie lub potrójnie dyskryminowane¹⁰⁴. W niektórych więzieniach osoby zidentyfikowane przez innych osadzonych jako LGBTI zajmują najniższy poziom w nieformalnej hierarchii społecznej - na przykład w gruzińskich więzieniach dla mężczyzn niepisane zasady stanowią, że mężczyźni homo i biseksualni oraz mężczyźni uprawiający seks z innymi mężczyznami nie mogą dzielić celi z innymi więźniami. Inni osadzeni nie zezwalają im również na „wspólne spożywanie posiłków, używanie tej samej zastawy stołowej czy podawanie ręki”¹⁰⁵.

Stygmatyzacja, dyskryminacja i brak ochrony prawnej, z jakimi spotykają się osoby LGBTI w społeczeństwie, mogą być odtwarzane lub pogłębiane w miejscach pozbawienia wolności.

Pozbawione wolności osoby LGBTI są szczególnie narażone na tortury i inne złe traktowanie, również dlatego, że „systemy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych często na wszystkich poziomach pomijają i lekceważą ich specyficzne potrzeby”¹⁰⁶. Udo-

101 Association for the Prevention of Torture, Towards the Effective Protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty: A Monitoring Guide, 2018, <<https://apt.ch/en/resources/lgbti-monitoring-guide/>>.

102 Zalecenie CM/Rec(2010)5 przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 31 marca 2010 r. na 1081. posiedzeniu zastępców ministrów. Dostępne pod adresem: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1606669>>.

103 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 5 stycznia 2016 r., A/HRC/31/57, par. 34.

104 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur dla Rady Praw Człowieka ONZ, Study on the phenomena of torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment in the world, including an assessment of conditions of detention, 5 lutego 2010 r., A/HRC/13/39/Add.5, par. 231.

105 „Legal Situation of LGBTI Persons in Georgia”, Human Rights Education and Monitoring Center (EMC), 2016, s. 65.

106 *Ibidem*.

kumentowano, że sprawcami tortur i złego traktowania osób LGBTI lub osób postrzeganych jako takie byli „funkcjonariusze policji, strażnicy więzienni lub inni osadzeni, podczas gdy funkcjonariusze państwa przymykali na to oko”¹⁰⁷.

Tortury i inne złe traktowanie mogą przybierać różne formy, na przykład upokarzające i inwazyjne kontrole osobiste oraz poddawanie gejów badaniom analnym w celu „sprawdzenia” ich homoseksualizmu. Należy zauważyć, że każda grupa styka się z innymi problemami i wyzwaniem - na przykład zagrożenia, z jakimi w miejscach pozbawienia wolności spotykają się osoby transpłciowe i interpłciowe, mogą być bardzo odmienne od tego, na co narażone są lesbijki, geje czy osoby biseksualne. Przed zgłaszaniem nadużyć w miejscach zatrzymań może powstrzymywać je strach przed zemstą i brak zaufania do mechanizmu składania skarg. Umieszczanie takich osób w celach jednoosobowych lub ich segregacja na skutek decyzji administracyjnych podejmowanych w celu ich „ochrony” mogą stanowić naruszenie zakazu tortur i innego złego traktowania.

Władze mają obowiązek podjęcia racjonalnie określonych działań w celu zapobiegania i zwalczania przemocy ze strony zatrzymanych/osadzonych kierowanej wobec zatrzymanych/osadzonych osób o różnej orientacji seksualnej i tożsamości płciowej, bez dalszego naruszania ich praw.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Władze administracyjne ośrodków pozbawienia wolności powinny wprowadzić politykę zerowej tolerancji dla dyskryminacji osób LGBTI przez personel i zatrzymanych/osadzonych.
- ✓ Segregacja ochronna powinna być stosowana wyłącznie za zgodą osoby zatrzymanej/osadzonej, przy równoczesnym wdrożeniu mechanizmów zabezpieczających oraz pod warunkiem prowadzenia regularnych ocen sytuacji.

W podręczniku UNODC dotyczącym osadzonych ze specjalnymi potrzebami zauważa się, że „w wielu systemach penitencjarnych utrzymuje się mit o »drapieżnych homoseksualistach«” sugerujący, że osoby o orientacji homoseksualnej same są sprawcami nadużyć seksualnych i gwałtów”¹⁰⁸. W rzeczywistości osadzone osoby LGBTI lub osoby, których orientacja seksualna lub tożsamość płciowa odstaje od „oczekiwań spotykanych

107 „Fact Sheet: Criminalization”, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, <https://www.unfe.org/system/unfe-5-UN_Fact_Sheets_v6_-_Homophobic_and_transphobic_violence.pdf>.

108 Atabay, *op.cit.*, nota 95 s. 105.

w heteronormatywnym kontekście społecznym”¹⁰⁹, narażone są na wysokie ryzyko doznania przemocy seksualnej i związanej z płcią ze strony personelu lub innych zatrzymanych/osadzonych, jeśli w ośrodkach pozbawienia wolności nie wdrożono skutecznych mechanizmów zapobiegania i ochrony. Na przykład badanie przeprowadzone w 2005 roku w USA wykazało, że 41% mężczyzn homo- i biseksualnych padło w zakładzie karnym ofiarą napastowania seksualnego, natomiast analogiczny odsetek w przypadku mężczyzn heteroseksualnych wyniósł 9%. Jedną czwartą osadzonych kobiet, które w trzech więzieniach w USA padły ofiarą gwałtu, stanowiły osoby biseksualne lub lesbijki¹¹⁰.

Podobnie jak w przypadku mężczyzn, również kobiety mogą być ofiarami przemocy seksualnej i związanej z płcią dokonywanej ze względu na ich (rzeczywistą lub domniemywaną) orientację seksualną lub tożsamość płciową. Przemocy tej mogą się dopuszczać inne osoby osadzone lub personel - zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Specjalna sprawozdawczyni ds. przemocy wobec kobiet wyraziła zaniepokojenie faktem, że osadzone lesbijki, „jeśli odrzucały propozycje seksualne ze strony personelu więziennego, były umieszczane w celach z mężczyznami”, dodając, że „osadzone kobiety postrzegane przez strażników jako mające »męski« wygląd były poddawane molestowaniu, przemocy fizycznej i różnym praktykom »robienia z nich na powrót kobiet«”¹¹¹.

Zdarza się, że w niektórych zakładach karnych związki jedнопłciowe między kobietami są widoczne i bardziej akceptowane niż analogiczne relacje między mężczyznami. Na przykład w grupie fokusowej przeprowadzonej w 2009 roku niektórzy członkowie personelu zakładów karnych dla kobiet w USA wyrazili pogląd, że „okazywanie uczuć fizycznych i dotykanie się przez kobiety jest akceptowanym elementem życia osadzonych kobiet”, a niektórzy wskazywali, że „mają mieszane, sprzeczne uczucia co do własnego postępowania, gdy muszą pisać raporty dyscyplinarne, w których zgłaszają kontakty fizyczne między kobietami będącymi w związku”¹¹². Jeśli funkcjonariusze więzienni uważają, że homoseksualność kobiet jest mniejszym tabu niż homoseksualność mężczyzn, to jest również możliwe, że nie będą podejmować działań w celu zapobiegania przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią między osadzonymi kobietami.

Osoby transpłciowe i interpłciowe mogą stawać się celem ataków innych osadzonych lub personelu z powodu dominującej w społeczeństwie dyskryminacji i fobii. Ryzyko jest szczególnie silne podczas kontroli osobistych oraz jeśli władze nie brały pod uwagę aspektu płci tych osób w momencie przydzielania ich do zakładów karnych lub do cel. W takich przypadkach należy pytać same osoby zainteresowane, czy powinny być przetrzymywane raczej

109 Jean-Jacques Gautier NPM Symposium, Outcome Report, „Addressing situations of vulnerability of LGBT persons in detention”, Association for the Prevention of Torture (APT), 2015, s. 13.

110 Handbook on Prisoners with Special Needs, s. 105, op cit, nota 95..

111 „Discrimination and violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity”, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka, 4 maja 2015 r., A/HRC/29/23, par. 36..

112 Sexual Violence in Women’s Prisons and Jails, *op.cit.*, nota 72, s. 5.

w zakładzie dla kobiet czy dla mężczyzn, a także dowiedzieć się, z pracownikami której płci czują się one bardziej komfortowo w sytuacjach kontroli osobistej.

Instrukcja dla Służby Więziennej nr 17/201656 (Postępowanie z przestępcami transpłciowymi) wydana przez krajową służbę ds. postępowania ze sprawcami przestępstw w Wielkiej Brytanii (National Offenders Management Service), przewiduje, że w ramach oceny wstępnej każdego przyjmowanego osadzonego określa się jego (jej) oficjalnie uznaną płć. Osadzone osoby transpłciowe należy zapytać, jaka część zakładu karnego najlepiej „pasuje” do płci, z którą się identyfikują. Jeśli osoba transpłciowa chce zostać przydzielona do części zakładu karnego dla płci innej niż jego (jej) płć oficjalna, taki przypadek jest rozstrzygany indywidualnie przez komisję ds. spraw osób transpłciowych. W dokumencie tym celowo używa się terminu „transpłciowy”, a nie „transseksualny” i uznaje się, że niektórzy przestępcy mogą uważać, że ich tożsamość płciowa jest płynna lub neutralna¹¹³.

Praktyka w tej dziedzinie wciąż ewoluuje i należy mieć nadzieję, iż z czasem pojawi się baza dokumentująca dobre praktyki w tym zakresie.

Proces tworzenia praktyk reagowania jest skomplikowany ze względu na brak międzynarodowych standardów odnoszących się konkretnie do sytuacji zatrzymanych/osadzonych osób LGBTI, ograniczoną dostępność danych na temat ich doświadczeń więziennych oraz wrogie nastawienie wobec nich, które może mieć wiele przejawów: od braku wrażliwości w postępowaniu z osobami LGBTI w zakładzie karnym aż po jawną homofobię lub transfobię.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ W miarę możliwości należy opracować zasady dotyczące kontroli osobistych osób LGBTI oraz przydzielania miejsc osobom transpłciowym lub interpłciowym osadzonym w placówkach zamkniętych – należy to robić w porozumieniu z zatrzymanymi/osadzonymi osobami LGBTI oraz odpowiednimi grupami ekspertów/organizacjami rzeczniczymi.

113 Association for the Prevention of Torture (APT), Towards the effective protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty, (Geneva: ATP, 2018) <https://apt.ch/content/files_res/apt_20181204_towards-the-effective-protection-of-lgbti-persons-deprived-of-liberty-a-monitoring-guide-final.pdf>.

Inicjatywy, które mają na celu zapewnienie nierepresjonowania osób o różnej orientacji seksualnej, tożsamości lub ekspresji płciowej podczas ich pobytu w placówkach pozbawienia wolności, wymagają starannego wyważenia konieczności zapewnienia im ochrony, przy jednoczesnym nieizolowaniu i niewykluczaniu takich osób z usług i zajęć dostępnych w zakładzie karnym. Mechanizmy ochronne powinny być stosowane w taki sposób, aby nie zwracać niepotrzebnie uwagi na fakt, że dana osoba zatrzymana/osadzona przynależy do społeczności LGBTI.

3.3. Czynniki zwiększające podatność na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią

Czynniki stawiające zatrzymanych i osadzonych w sytuacji zagrożenia są wyrazem „nierównowagi sił między zatrzymanymi a osobami ich kontrolującymi, niemal całkowitej zależności od instytucji, która pozbawiła ich wolności lub ogranicza ich ruchy, osłabionych więzi społecznych i stygmatyzacji związanej z pozbawieniem wolności”¹¹⁴.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy przeznaczyć środki na prowadzenie badań i analiz dostępnych informacji na temat występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności, w tym na posterunkach policji, w aresztach śledczych i zakładach karnych. W działaniach należy skupić się na tym, aby uwzględnić ryzyko dla poszczególnych grup, narażenie na ryzyko wskutek pozbawienia wolności, a także miejsca, w których najczęściej może dochodzić do przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Należy wprowadzić konkretne strategie, aby zmniejszyć ryzyko wystąpienia przemocy seksualnej i związanej z płcią dla poszczególnych grup i osób zagrożonych. Przy opracowywaniu takich strategii należy konsultować się z ekspertami, wyspecjalizowanymi organizacjami i osobami, które doświadczyły tego typu przemocy.

Osoby wchodzące w kontakt z systemem wymiaru sprawiedliwości mogą mieć już za sobą doświadczenia związane z marginalizacją lub wynikające ze szczególnych życiowych trudności, na przykład historię izolacji lub wykluczenia społecznego, wyrzucenia ze szkoły, bezdomności lub bezrobocia.

¹¹⁴ „Groups in situations of vulnerability”, strona internetowa Stowarzyszenia Zapobiegania Torturom, Detention Focus, <<http://www.apr.ch/detention-focus/en/groups-in-situation-of-vulnerability/>>.

Okazuje się też, że osoby, które trafiają do aresztów i zakładów karnych, w większości były w dzieciństwie ofiarami wykorzystywania i przemocy. Mogą też być uzależnione od narkotyków lub alkoholu lub cierpieć na nieleczone zaburzenia zdrowia psychicznego. Wszystkie te doświadczenia zwiększają ryzyko, że staną się one ofiarami przemocy seksualnej lub przemocy związanej z płcią, co z kolei będzie wpływać na ich zdolność do radzenia sobie z sytuacją uwięzienia i ewentualnymi nadużyciami.

Władze muszą być świadome, że pochodzenie społeczne i szczególne potrzeby osób pozbawionych wolności mogą zwiększać ich podatność na zagrożenia, i dlatego powinny podejmować rzetelne starania, by zapewnić takim osobom odpowiednią ochronę. Brak uwzględniania takich czynników ryzyka (opisanych bardziej szczegółowo poniżej) może w pewnych przypadkach być równoznaczny ze złym traktowaniem¹¹⁵.

Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT) wyróżnia osobiste, środowiskowe lub społeczno-kulturowe **czynniki ryzyka, które wzmacniają podatność na zagrożenia:**

- **Czynniki osobiste:** wiek, płeć, poziom wykształcenia, narodowość, pochodzenie etniczne, zdrowie fizyczne i psychiczne, sytuacja prawna, sytuacja ekonomiczna, brak informacji, niska samoocena, trauma doznana w przeszłości lub obecnie (w tym tortury, przemoc domowa i seksualna), doświadczenia życiowe itp.
- **Czynniki środowiskowe:** postawa personelu więziennego; proporcja liczby personelu do liczby osadzonych; postawy innych osadzonych; dostęp do opieki zdrowotnej (w tym do opieki psychiatrycznej), dostęp do usług prawnych i społecznych oraz kompetencje tych usługodawców; nieformalne systemy przywilejów; układ przestrzenny zakładu karnego, w tym możliwość przeprojektowania/dostosowywania przestrzeni; brak więzi rodzinnych, przeludnienie itp.
- **Czynniki społeczno-kulturowe:** stosunek społeczeństwa i mediów do osób pozbawionych wolności, ich stygmatyzacja i wykluczenie społeczne, niewidzialność społeczna, stosunek do mniejszości, korupcja itp.¹¹⁶.

¹¹⁵ Jim Murdoch i Václav Jiříčka, *Combating ill-treatment in prison: A handbook for prison staff with focus on the prevention of ill-treatment in prison* (Strasbourg: Council of Europe, 2016), s. 47.

¹¹⁶ „Groups in situations of vulnerability”, APT.ch, <<http://www.apt.ch/detention-focus/en/groups-in-situation-of-vulnerability/>>.

Jeżeli system więziennictwa jest zorientowany bardziej na karanie niż na resocjalizację i przystosowanie do życia po odzyskaniu przez osadzonego wolności, możliwość wprowadzania reform, które poprawiłyby sytuację osadzonych w zakresie ich praw i bezpieczeństwa, będzie dość mała. W takich okolicznościach prawa osadzonych raczej nie będą traktowane priorytetowo ani nie będzie się im poświęcać wiele uwagi.

Każda osoba pozbawiona wolności może być narażona na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią, natomiast, o ile nie wprowadzi się właściwych mechanizmów ochronnych, osoby, które są w społeczeństwie generalnie marginalizowane lub dyskryminowane, będą w sytuacji pozbawienia wolności jeszcze mocniej narażone na te zagrożenia¹¹⁷.

Władze często nie są w stanie zaspokoić potrzeb takich marginalizowanych osób¹¹⁸. Bywa, że przemoc seksualna i związana z płcią jest „akceptowana przez różne społeczności ze względu na zakorzenione dyskryminacyjne przekonania”, a ze względu na swoją marginalizację ofiary mają „zmniejszoną zdolność pociągania sprawców do odpowiedzialności, co sprzyja dalszej bezkarności¹¹⁹”.

Poniższa tabela nie przedstawia wyczerpującego obrazu sytuacji, niemniej wskazuje pewne grupy, które są narażone na niebezpieczeństwo, jeśli władze nie podejmują odpowiednich działań w celu zaspokojenia ich potrzeb i zapewnienia ochrony.

Czynnik	Związek z przemocą seksualną i ze względu na płeć
Wiek	Młode osoby zatrzymane/osadzone mogą wymagać szczególnej ochrony przed wykorzystywaniem seksualnym i przemocą związaną z płcią. Wiąże się to nie tylko z ich wiekiem, lecz też z poziomem niedojrzałości i młodym wyglądem ¹²⁰ . Kongres Stanów Zjednoczonych w ustawie o wyeliminowaniu gwałtów w zakładach karnych (Prison Rape Elimination Act) z 2003 roku stwierdził, że prawdopodobieństwo napaści seksualnej na nieletnich w zakładach dla dorosłych jest pięciokrotnie wyższe niż w zakładach dla nieletnich i że napaść taka często ma miejsce w ciągu pierwszych 48

117 *Ibidem*.

118 Sprawozdanie okresowe specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 7 października 2013 r., A/68/295, par. 67.

119 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 5 stycznia 2016 r., A/HRC/31/57, par. 9.

120 „No Escape: Male Rape in U.S. Prisons”, Human Rights Watch, <<https://www.hrw.org/reports/2001/prison/report4.html>>.

3. KONTEKST

godzin od rozpoczęcia osadzenia¹²¹. Może też być tak, że starsi osadzeni padają ofiarą młodszych osadzonych.

Pochodzenie etniczne lub „rasa”

Zatrzymani/osadzeni pochodzący z mniejszości etnicznych i rasowych, a także ludność rdzenna, są często nadreprezentowani w ośrodkach pozbawienia wolności i mogą być narażeni na przemoc seksualną i związaną z płcią, ponieważ często się zdarza, że dyskryminacja, do jakiej dochodzi ogólnie w społeczeństwie, jest powielana lub potęgowana w zakładach karnych lub aresztach¹²².

W krajach, gdzie występowały lub występują konflikty etniczne, mniejszości etniczne doświadczają przemocy jako swoistej kary i odwetu. Nadreprezentacja grup mniejszościowych w zakładach karnych i aresztach jest często odzwierciedleniem dyskryminacji panującej w systemie wymiaru sprawiedliwości. Taką dyskryminację widać też w miejscach pozbawienia wolności¹²³.

Religia lub kultura

Sprawcy przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą wybierać na swoje ofiary członków określonych ugrupowań religijnych lub kulturowych ze względu na ich wierzenia lub tabu związane z seksualnością.

Obywatelstwo

Osoby posiadające status cudzoziemca, w tym migranci i uchodźcy, bądź osoby postrzegane przez niektórych jako wrogie wobec interesów danego państwa (np. osoby uważane za terrorystów lub radykałów), mogą być celem ataków lub nadużyć. Bycie cudzoziemcem może również oznaczać, że osoba zatrzymana/osadzona nie mówi w głównym języku używanym w placówce. Tacy osadzeni znajdują się też często

121 „In Prison, Teenagers Become Prey”, The New York Times, 5 czerwca 2012 r., <<https://www.nytimes.com/roomfordebate/2012/06/05/when-to-punish-a-young-offender-and-when-to-rehabilitate/in-prison-teenagers-become-prey?mcubz=0>>.

122 W Hiszpanii na przykład kobiety romskie stanowią 1,4% całej populacji i 25% wszystkich osadzonych kobiet. Zob. Megan Bastick i Laurel Townhead, „Women in Prison: A Commentary on the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners”, Quaker United Nations Office, 2008, s. 99. W Stanach Zjednoczonych wskaźnik osadzenia Afroamerykanek (109 na 100 000 osób) był w 2014 roku ponad dwukrotnie wyższy niż wskaźnik osadzenia kobiet rasy kaukaskiej. Zob. „Fact Sheet: Incarcerated Women and Girls”, The Sentencing Project, 2015, s. 2.

123 Europejskie Centrum Praw Romów udokumentowało na przykład przypadki znęcania się nad mężczyznami i kobietami pochodzenia romskiego podczas zatrzymań policyjnych w kilku krajach europejskich. Zob. dokumentację przygotowaną przez Europejskie Centrum Praw Romów na stronie <<http://www.errc.org/index>>.

z dala od domu, a nie mając w danym kraju rodziny ani innych sieci wsparcia, mogą być bardziej narażeni na zagrożenia.

Niepełnosprawność (zdrowie fizyczne i psychiczne)

Osoby z niepełnosprawnościami są narażone na przemoc, jeśli ich potrzeby nie są odpowiednio zaspokajane i jeśli zakład karny lub areszt nie tworzy dla nich bezpiecznego i sprzyjającego środowiska. Osoby takie (zwłaszcza jeśli mają zaburzenia poznawcze) zarówno padają ofiarą dyskryminacji, jak i stają się celem „nadużyć, złego traktowania i przemocy, w tym gwałtów, zarówno ze strony personelu, jak i współosadzonych”¹²⁴. Sprawcy przemocy często wychodzą z założenia, że osoby z zaburzeniami nie będą traktowane poważnie, jeśli będą chciały zgłosić nadużycie seksualne. Fakt ten powinien więc być brany pod uwagę przez funkcjonariuszy aresztów i zakładów karnych.

Osoby o wysokim statusie społecznym

Do tej kategorii można zaliczyć celebrytów, urzędników państwowych, a także członków rodzin osób wysoko postawionych, które bywają celem ataków ze względu na swój status społeczny. Jeśli są oni kojarzeni z wystąpieniem kryzysów politycznych (lub innych), też mogą paść ofiarą przemocy i nadużyć.

Osoby zajmujące się prostytutką

Osoby trudniące się prostytutką są szczególnie narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią, a ze względu na dotykającą ich marginalizację nie zawsze mają dostateczną pewność siebie lub wsparcie, by zgłaszać naruszenia. Udokumentowane przypadki nękania prostytutek i przemocy ze strony policji mają formę np. organizowania „nalołów”, prowadzenia zatrzymań i aresztowań bez podstaw prawnych, grożenia użyciem przemocy i zgwałceniem, a także stosowania wymuszeń, molestowania seksualnego i zmuszania do świadczenia usług seksualnych w zamian za zwolnienie¹²⁵. Trudniące się prostytutką osoby transpłciowe również zgłaszały nadużycia ze strony funkcjonariuszy organów ścigania.

124 „Persons with Disabilities”, APT.ch, <<https://www.apr.ch/en/disabilities/>>.

125 Zob. np. „Community Report on Structural Violence”, International Committee on the Rights of Sex Workers in Europe, 2015.

Romowie i Sinti w zakładach karnych w Wielkiej Brytanii

W serii badań przeprowadzonych w Wielkiej Brytanii przez Inspektorat Więziennictwa Jej Królewskiej Mości (Her Majesty's Inspectorate of Prisons) w latach 2012 i 2013¹²⁶ osoby osadzone identyfikujące się jako „Romowie, Sinti i Trawelerzy”¹²⁷ częściej niż inni osadzeni wypowiadały się negatywnie na temat swoich doświadczeń więziennych. Grupa ta udzieliła znacznie więcej odpowiedzi negatywnych na 57% pytań ankietowych niż „osadzeni niebędący Romami, Sinti i Trawelerami”, dla których przedstawiono dane porównawcze oraz dały znacznie więcej odpowiedzi pozytywnych na zaledwie 7% pytań.

Osadzeni należący do tej kategorii znacznie rzadziej twierdzili, że czuli się bezpiecznie podczas transportu do więzienia lub podczas pierwszej nocy w zakładzie karnym. Łącznie 46% osób z tej grupy zgłosiło, że w pewnym momencie poczuło zagrożenie (w porównaniu do 33% nie-Romów), a 24% czuło się tak w okresie realizacji badania (13% nie-Romów). Ogółem 36% badanych z tej grupy stwierdziło, że doznało wiktymizacji ze strony innych osadzonych (23% nie-Romów), a 40% - ze strony personelu (27% nie-Romów).

3.4. Podatności dynamiczne i krzyżowe

Poszczególne osoby w zakładach karnych i aresztach mogą być celem ataków, ponieważ wyróżniają się spośród ogółu zatrzymanych/osadzonych. Oprócz tego występuje też element dynamiczności, który ma związek z ich podatnością na zagrożenia. Te tak zwane „dynamiczne podatności” (dynamic vulnerabilities) dotyczą raczej określonych okoliczności lub miejsc i nie wynikają jednoznacznie z tożsamości danej jednostki. Na przykład badanie na temat przemocy w niemieckich zakładach karnych wykazało, że większość napaści fizycznych i seksualnych miała miejsce w celach mieszkalnych i pod prysznicami¹²⁸. Kiedy osadzeni znajdowali się w tych miejscach, byli bardziej narażeni na napad. Dynamiczna podatność rośnie w momencie aresztowania, podczas przesłuchania, transportu i przewożenia, podczas badań lekarskich i w nocy¹²⁹.

126 „People in prison: Gypsies, Romany and Traveller”, HM Inspectorate of Prisons, <<https://www.justiceinspectorates.gov.uk/prisons/wp-content/uploads/sites/4/2014/04/gypsies-romany-travellers-findings.pdf>>.

127 Terminologia stosowana przez źródło w oryginalnym dokumencie.

128 Steffen Bienenck i Christian Pfeiffer, „Viktimisierungserfahrungen im Justizvollzug”, Research Report No. 119, Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen e.V., 2012, s. 14.

129 Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują, że do większości przypadków przemocy seksualnej między osadzonymi dochodzi w celi ofiary wieczorem. Zob. „Sexual Assault in Jail and Juvenile Facilities: Promising Practices for Prevention and Response”, Final Report, listopad 2011, s. 6, <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/236738.pdf>>.

Podatności na zagrożenia mogą także występować w postaci wielorakiej lub krzyżowej. Na przykład podatność na zagrożenia ze względu na płeć, pochodzenie etniczne lub status obcokrajowca może krzyżować się z innymi czynnikami, takimi jak np. charakter przestępstwa popełnionego przez osobę osadzoną, wcześniejsza historia osadzenia lub uzależnienie od narkotyków. Poziom narażenia na niebezpieczeństwo może również zależeć od tego, z kim osoba osadzona dzieli celę. Przy określaniu oceny ryzyka i potrzeb w zakresie ochrony osadzonych władze muszą ocenić szereg czynników, biorąc pod uwagę podatności krzyżowe i profile osobowe.

Czynniki zwiększające podatność na zagrożenia to m.in.:

- * **Charakter popełnionego czynu karalnego** – osoby, które są podejrzane, oskarżone lub skazane za pewne rodzaje przestępstw, są narażone na zwiększone ryzyko przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią. Na przykład osoby skazane za przestępstwa seksualne, w tym gwałty lub przestępstwa przeciwko dzieciom, są szczególnie narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią, jeśli o ich czynach dowiedzą się inni osadzeni. Wielu osadzonych skazanych za takie przestępstwa zgłaszało napastowanie seksualnie ze strony innych osadzonych i wszyscy stwierdzili, że motywem napaści lub czynnikiem zwiększającym prawdopodobieństwo jej wystąpienia był charakter czynu, za który zostali skazani¹³⁰.
- * **Historia osadzenia** – brak wcześniejszych doświadczeń z kulturą więzienną, znalezienie się w zakładzie karnym po raz pierwszy lub bycie skazanym za czyn popełniony bez użycia przemocy to czynniki, które narażają daną osobę na większe ryzyko przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- * **Czas spędzony w zakładzie karnym** – stopień podatności na zagrożenia lub ryzyko może się różnić także w zależności od tego, ile czasu dana osoba spędziła w zakładzie karnym. Sprawcy przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą atakować osoby pozbawione wolności po raz pierwszy, stosując wobec nich (wkrótce po przyjęciu do zakładu, kiedy osoby te nie znają jeszcze kultury więziennej) przymus i zastraszanie lub obietnice zaprzyjaźnienia się i ochrony. Z drugiej strony tego spektrum są sytuacje, gdy podatność na zagrożenie wzrasta wraz z upływem czasu - osoby odbywające długoterminowe lub dożywotnie wyroki mogą znajdować się w trudnej sytuacji, ponieważ długotrwałe pozbawienie wolności negatywnie wpływa na ich zdrowie fizyczne i psychiczne.

130 Informacje zebrane w wywiadach ODIHR z przedstawicielami zawodów prawniczych.

3. KONTEKST

- * **Uzależnienie lub sytuacja zależności** – można tu zaliczyć uzależnienie od narkotyków, alkoholu lub hazardu, a także inne problemy, jak np. konieczność spłaty długów wobec współzatrzymanych/ współosadzonych. Podatność na zagrożenie może wzrastać, jeśli osadzeni nie mają zapewnionej odpowiedniej opieki, która pomogłaby im przezwyciężyć uzależnienie lub wyjść z sytuacji zależności.
- * **Czynniki behawioralne lub osobowościowe** – osoby zatrzymane/osadzone, które izolują się od społeczności więziennej lub wykazują oznaki słabości, np. brak pewności siebie, nieśmiałość lub podatność na sugestie innych, są bardziej narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią¹³¹.
- * **Izolacja społeczna/status ekonomiczny** – osoby bardzo ubogie, którym trudno jest radzić sobie ekonomicznie w placówkach pozbawienia wolności, mogą wbrew swojej woli znaleźć się w sytuacji podatności na zagrożenie, pragnąc zdobyć pieniądze i jedzenie.
- * **Przynależność do określonego gangu lub brak przynależności do gangu** – związki z określonymi grupami lub pozycja w więziennej hierarchii może stawiać jednostki w sytuacjach zagrożenia ze strony innych (wrogich) grup lub innych, wyżej postawionych członków własnej grupy.
- * **Kontakt ze światem zewnętrznym** – osoby zatrzymane/osadzone, które mają mały kontakt z rodziną, przyjaciółmi, prawnikami lub światem zewnętrznym lub w ogóle nie mają takiego kontaktu, też mogą być szczególnie narażone na przemoc, częściowo z powodu skutków takiej izolacji, ale także dlatego, że kontakt ze światem zewnętrznym daje istotną możliwość zgłaszania nadużyć lub zagrożeń.
- * **Powiązania z systemem wymiaru sprawiedliwości** – byli funkcjonariusze służb publicznych, zwłaszcza funkcjonariusze policji, więziennictwa lub wymiaru sprawiedliwości, informatorzy policyjni lub inne osoby, które wcześniej współpracowały z władzami, są narażone na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią.
- * **Osoby przebywające w areszcie ochronnym**, np. świadkowie w sprawach karnych czy kobiety, którym grożono tzw. zbrodnią honorową, również mogą znajdować się w sytuacji szczególnej bezbronności.

131 Te szczególne czynniki zostały wskazane przez praktyków i uwzględnione w odpowiedzi Niemiec na kwestionariusz ODIHR.

Przykład orzecznictwa: *J.L. przeciwko Łotwie* (Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2012 r.)

W 2005 roku skarżący pomagał policji w zabezpieczeniu dowodów przeciwko innej osobie w sprawie karnej. W 2006 roku skarżący sam został skazany za przestępstwo niemające związku z tamtą sprawą i po przeniesieniu do zakładu karnego został umieszczony w celi filtracyjnej wraz z 11 innymi osadzonymi, gdzie został napadnięty i zgwałcony z powodu swojej wcześniejszej współpracy z policją. Skarżący zwrócił się o przeniesienie do innego zakładu karnego ze względu na groźby ze strony osób, przeciwko którym zeznawał. Ostatecznie został przeniesiony, ale informacje o potencjalnym zagrożeniu dla więźnia ani o wcześniejszych incydentach nie zostały przekazane dalej przez władze, co postawiło więźnia w sytuacji zagrożenia.

Trybunał stwierdził, że policja naruszyła Europejską konwencję praw człowieka (aspekt proceduralny artykułu 3 dotyczącego zakazu tortur). Trybunał zauważył również „brak wystarczającej koordynacji działań między śledczymi, prokuraturą i instytucjami penitencjarnymi w celu zapobieżenia ewentualnemu złemu traktowaniu osadzonych, którzy – dzięki współpracy w ujawnianiu przestępstw – stali się szczególnie podatni i narażeni na przemoc w zakładzie karnym”¹³².

3.5. Miejsca pozbawienia wolności a dynamika władzy i mechanizm sprawowania kontroli

Ze względu na wysoki stopień kontroli w miejscach pozbawienia wolności można byłoby przypuszczać, że skutki działań ukierunkowanych na zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią są weryfikowalne w większym stopniu niż ma to miejsce ogólnie w społeczeństwie. Ponieważ jednak przemoc ze względu na płeć sama w sobie jest wyrazem nierównego układu sił, poddawane kontroli środowisko zakładów zamkniętych może dobrze maskować cechy braku równości i sprawowania kontroli nad innymi, tak charakterystyczne dla incydentów przemocy seksualnej i związanej z płcią. W rezultacie, jeśli nie podejmuje się właściwych środków zaradczych, taka przemoc w placówkach zamkniętych będzie się szerzyć.

Bez właściwego zarządzania zakładem karnym ofiary przemocy seksualnej i związanej z płcią nie będą też mieć możliwości ani siły, by podejmować działania przeciwko

132 J.L. przeciwko Łotwie, wyrok kończący postępowanie w sprawie, 17 kwietnia 2012 r.

sprawcom. Mogą też mieć poczucie braku sprawstwa, a w niektórych przypadkach mogą sądzić, że przerwanie milczenia narazi je na jeszcze większe niebezpieczeństwo.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Po zatrzymaniu osoby lub przyjęciu jej do zakładu karnego należy niezwłocznie sprawdzić, czy może być ona narażona na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią i czy nie padła już wcześniej ofiarą wykorzystywania, a następnie zastosować odpowiednie mechanizmy ochrony.
- ✓ Należy wprowadzić pisemne wytyczne określające szczegółowo, w jaki sposób osoba zatrzymana/osadzona może złożyć skargę oraz jakie kroki należy podjąć w przypadku otrzymania skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią. Należy też wprowadzić procedury nadzoru dla osób, które złożyły skargę na wykorzystywanie lub które uzna się za zagrożone.

Ważne jest, aby administracja i funkcjonariusze w placówkach zamkniętych byli świadomi istnienia i skutków dynamiki sił w kontekście nadużyć. Kiedy mężczyźni dopuszczają się przemocy seksualnej i związanej z płcią wobec kobiet, dynamika sił jest ogólnie zrozumiała. Mniej zrozumiała jest natomiast dynamika sił dotycząca na przykład kwestii kontroli (która nierozzerwalnie łączy się z przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią), jeśli ofiary są płci męskiej lub jeśli sprawczyniami przemocy są kobiety.

Mężczyźni, którzy w miejscach pozbawienia wolności dopuszczają się przemocy seksualnej i związanej z płcią wobec innych mężczyzn, kierują się z reguły chęcią podniesienia swego autorytetu i sprawowania władzy nad ofiarami. Większość społeczeństw postrzega mężczyzn jako tych, którzy dominują nad kobietami, a dopuszczając się przemocy seksualnej i związanej z płcią wobec innych mężczyzn, mężczyźni mogą „rozgrywać swój czyn strategicznie i pokazywać otoczeniu, że czynią z innych mężczyzn »kobiety« [...], natomiast mężczyźni, którzy odbiegają od tzw. normy [np. transpłciowe kobiety i mężczyźni postrzegani jako homoseksualni] [...] mogą być poddawani przemocy seksualnej, która ma ich zmusić do dostosowania się do określonych ról płciowych”¹³³.

Na mocy prawa międzynarodowego państwa są zobowiązane do podjęcia środków w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i chronienia osadzonych przed takimi nadużyciami. Dlatego konieczne jest, aby przedstawiciele państwa – w tym

133 Callum Watson, „Preventing and Responding to Sexual and Domestic Violence against Men: A Guidance Note for Security Sector Institutions”, DCAF, 2014, s. 12.

funkcjonariusze, decydenci, personel medyczny lub administratorzy – rozumieli różne przyczyny i reperkusje przemocy, do której dochodzi w zakładach karnych i aresztach, a która opiera się na dynamice władzy. Niezbędne jest wypracowanie różnych sposobów reagowania w zależności od tego, czy sprawcą jest członek personelu czy osoba zatrzymana/osadzona i w jakich okolicznościach doszło do przemocy. Jest to również ważne w celu zidentyfikowania powiązanych z płcią podatności na zagrożenia, czynników ryzyka i przyczyn niedostatecznego zgłaszania przypadków przemocy.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Polityka zarządzania ośrodkami pozbawienia wolności powinna uwzględniać aspekt płci. Należy też stworzyć kodeks postępowania dla personelu, uwzględniający zagadnienia przemocy seksualnej i związanej z płcią, gdzie będzie jasno sformułowany brak tolerancji dla przemocy i dyskryminacji.

3.5.1. Kultura więzienna i subkultury

Styl zarządzania więzieniem lub aresztem, kultura wewnętrzna tam panująca oraz subkultury istniejące wśród zatrzymanych i osadzonych mogą łagodzić lub nasilać przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią. Wszystko zależy od tego, czy akcentują one szacunek, czy raczej tolerują przemoc i negatywne wzorce męskości. Na temat roli subkultur więziennych (oraz kultury panującej w danej placówce) w potęgowaniu problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią powstały różne teorie.

Dwie z nich mogą pomóc zrozumieć, dlaczego w zakładach karnych dochodzi do powstawania brutalnych subkultur i wskazać możliwe sposoby poprawy życia osób zatrzymanych/osadzonych tak, by ograniczać liczbę aktów przemocy.

- **Model deprywacji** – mówi, że osoby pozbawione wolności, autonomii, bezpieczeństwa oraz fizjologicznej i emocjonalnej gratyfikacji, a nawet podstawowych dóbr, mogą doświadczać „głębokiej traumy psychicznej“, co prowadzi do powstawania subkultur promujących przemoc jako środek przetrwania¹³⁴.
- **Model importu** – mówi, że osoba zatrzymana/osadzona przychodzi do środowiska zakładu penitencjarnego wraz z całą swoją historią, sieciami społecznymi i powiązaniem z grupami przestępczymi¹³⁵.

¹³⁴ Awofeso i Naoum, *op.cit.*, nota 27, s. 149.

¹³⁵ Ross Homel i Carleen Thompson, „Causes and Prevention of Violence in Prisons”, Griffith University, 2005, s. 1.

Wiadomo, że na występowanie przemocy w placówkach zamkniętych mają wpływ „bardzo konkretne cechy środowiska społecznego i fizycznego zakładu karnego”, takie jak indywidualne cechy poszczególnych osadzonych, strukturalne i sytuacyjne czynniki związane z samą instytucją (np. architektura zakładu karnego, ale także poziomy bezpieczeństwa), praktyki zarządzania (np. obsada personelem, szkolenia, styl zarządzania), a nawet wpływy zewnętrzne (np. naciski polityczne)¹³⁶.

Bywa, że władze zakładu karnego *de facto* rezygnują ze sprawowania kontroli, która trafia wtedy w ręce samo organizujących się grup lub innych nieformalnie ukształtowanych struktur hierarchicznych, które narzucają niepisane kodeksy wewnętrzne. Nierzadko zdarza się, że subkultury więzienne wykorzystują słabszych osadzonych i stosują przemoc wobec tych, którzy naruszają niepisane kodeksy postępowania. Jeśli grupy lub gangi osadzonych organizują się w celu samoobrony, może to wskazywać, że formalne władze administracyjne więzienia nie są w stanie sprawować kontroli nad przejawami przemocy.

Do rozwiązania problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią w zakładach karnych niezbędne jest zrozumienie, w jaki sposób dominująca subkultura więzienna reaguje na przemoc i nadużycia. Ze względu na złożoność i wzajemne powiązania czynników przyczyniających się do powstania subkultury więziennej, która intensyfikuje występowanie przemocy seksualnej i związanej z płcią, trudno jest wskazać konkretne środki, które pozwoliłyby skutecznie zapobiegać takiej przemocy i na nią reagować. Rządy, decydenci i instytucje wymiaru sprawiedliwości muszą więc przyjąć podejście uwzględniające wszystkie czynniki i dobre praktyki, a to ułatwi im stworzenie środowiska w zakładach karnych i aresztach, gdzie przestrzega się praw człowieka, panuje szacunek i tolerancja, a jednocześnie równowaga w odniesieniu do kwestii bezpieczeństwa pozostaje niezachwiana.

Przykłady subkultur więziennych

W wielu krajach regionu OBWE istnieją subkultury przestępcze i więzienne, w ramach których grupy więźniów samoorganizują się, tworząc nieformalne hierarchie rządzące się własnymi zasadami i kodeksami. Subkultury takie rozwijają się łatwiej, gdy dany zakład karny jest nieformalnie rządzony przez więźniów, a władze sprawują realną kontrolę jedynie nad jego zewnętrznymi murami. Więźniowie znajdujący się nisko w hierarchii są wtedy poddawani poniżającemu traktowaniu, przemocy i innym karom przez innych zatrzymanych lub osadzonych, a nie przez władze penitencjarne.

136 *Ibidem*, s. 2.

USA: Jak stwierdził w swoim badaniu National Institute of Justice, osadzeni w amerykańskich więzieniach posługiwali się „złożonym systemem przekonań i norm dotyczących zachowań seksualnych”, które miały silny wpływ na zachowanie więźniów¹³⁷. Badania wykazały również, że personel we wszystkich placówkach „w ograniczonym stopniu rozumiał kulturową i społeczną dynamikę życia społecznego osadzonych, co obniżało jego zdolność do reagowania na problemy osadzonych i rozpoznawania zmian w ich zachowaniu”¹³⁸. Stwierdzono też, że więźniowie „sami pilnowali” społeczności więziennej, aby utrzymać porządek, i stworzyli zapewniającą ochronę struktury.

Gruzja: Eksperti zwracają uwagę na zakłady karne, w których przemoc między osadzonymi mężczyznami pozostaje poza wszelką kontrolą i nie jest karana przez władze ze względu na obecność osadzonych, którzy mają wysoki status tzw. „złodziei w prawie” (*wor w zakonie*) i których działania są bezkarne¹³⁹.

Mołdawia i Łotwa: Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu (CPT) udokumentował traktowanie w obu tych krajach tzw. zdegradowanych osadzonych (tzn. osób znajdujących się nisko w hierarchii więziennej ze względu na odmienną orientację seksualną lub ze względu na to, że padły one ofiarą nadużyć seksualnych lub popełniły przestępstwa seksualne)¹⁴⁰.

Łotwa: CPT wyraził zaniepokojenie poziomem przemocy między osadzonymi w jednym z zakładów karnych na Łotwie, gdzie „wielu osadzonych musiało codziennie mierzyć się z perspektywą, że mogą paść ofiarą pobicia, napaści seksualnej, wymuszenia lub innych podobnych nadużyć”. Tamtejsi osadzeni wielokrotnie dokonywali samookaleczeń, aby uzyskać przeniesienie do bezpieczniejszego miejsca. Komitet CPT ze szczególnym zaniepokojeniem odniósł się do sytuacji „najniższej kasty w nieformalnej hierarchii więziennej, tak zwanych »niedotykalnych«, którzy często byli upokarzani przez innych osadzonych, a nawet przez personel. [...] Tacy więźniowie byli często poddawani rytualnemu wykorzystywaniu seksualnemu przez innych osadzonych

137 Mark S. Fleisher i Jessie L. Krienert, „The Culture of Prison Sexual Violence”, United States Department of Justice, 2006, s. 15, <<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/216515.pdf>>.

138 *Ibidem*, s. 18.

139 Informacje przekazane podczas wizyty terenowej w Tbilisi, Gruzja, wrzesień 2016 r.

140 Warto zauważyć, że w raporcie nie precyzowano, czy chodziło o mężczyzn czy kobiety, dorosłych czy nieletnich.

(za co otrzymywali niewielkiej wartości przedmioty, takie jak papierosy czy herbata)”¹⁴¹.

Federacja Rosyjska: Kolonie karne w Federacji Rosyjskiej nieformalnie dzieli się na „czerwone” (w których władzę sprawuje administracja więzienna) i „czarne” (w dużej mierze rządzone przez samych osadzonych). Kolonie karne dla kobiet zawsze były „czerwone”, a nawet „super czerwone” w porównaniu z dowolną kolonią karną dla mężczyzn¹⁴².

Przykłady działań mających na celu zmianę subkultury więziennej

Polska: Władze w Polsce podjęły szereg działań, aby zminimalizować wpływ subkultury więziennej i zapewnić bezpieczeństwo wszystkim osobom osadzonym w zakładach karnych¹⁴³. Zarządzenie Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 2016 roku zobowiązuje funkcjonariuszy Służby Więziennej do podjęcia działań mających na celu:

- analizę powodów przystępowania osadzonych do subkultur;
- zapewnienie osadzonym alternatywnych sposobów zaspokajania potrzeb w zakresie bezpieczeństwa i przynależności do grupy;
- identyfikację osadzonych, którzy mogą być celem nękania i agresji;
- zminimalizowanie roli liderów nieformalnych subkultur poprzez ograniczenie ich kontaktów z innymi osadzonymi.

W Polsce w momencie przyjmowania osoby do zakładu karnego funkcjonariusze oceniają, czy może stać się ona sprawcą lub ofiarą przemocy. Następnie opracowują zalecenia wskazujące, jak najlepiej zapewnić tej osobie bezpieczeństwo oraz informują potencjalnych sprawców ewentualnej przemocy o negatywnych (dla ich osobistego procesu resocjalizacji) konsekwencjach naruszania reguł więziennych.

141 Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, 2007, Report to the Latvian Government on the visit to Latvia, par. 40.

142 Judith Pallot, Laura Piacentini i Dominique Moran, Gender, Geography, and Punishment: The Experience of Women in Carceral Russia (Oxford: Oxford University Press, 2012) <<https://ssrn.com/abstract=2240944>>.

143 Informacje przekazane przez Polskę w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

W trakcie pobytu osadzonego w zakładzie karnym pracownicy obserwują jego zachowanie i oceniają potencjalne zagrożenie, jakie osadzony może stanowić dla pracowników, innych osadzonych oraz dla siebie samego.

Federacja Rosyjska: W 2002 roku rosyjska organizacja społeczna „Człowiek i Prawo” (*Czełowiek i zakon*) rozpoczęła pracę z pewnym zakładem poprawczym dla nieletnich, znanym z poniżania osadzonych, stosowania przemocy i występowania tam subkultury przestępczej nieletnich, która wiązała się z istnieniem 36-stopniowej hierarchii osadzonych. Personel, który nie został właściwie przeszkolony w zakresie metod postępowania z młodymi przestępcami żyjącymi w systemie zamkniętym, nie sprzeciwiał się funkcjonowaniu subkultury. W ciągu 10 lat organizacja „Człowiek i Prawo” przeprowadziła wiele działań zmierzających do wyeliminowania tej subkultury i wypracowania klimatu, w którym nie byłoby już tolerancji dla przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią. Jednym z najskuteczniejszych elementów zastosowanego podejścia okazało się nawiązanie długotrwałego kontaktu pomiędzy zakładem a zewnętrznymi ekspertami wywodzącymi się ze społeczeństwa obywatelskiego. Poniżej wymieniamy niektóre konkretne metody zastosowane przez organizację „Człowiek i Prawo”:

- regularna obecność przedstawicieli organizacji „Człowiek i Prawo” w placówce penitencjarnej w celu prowadzenia szkoleń, wydarzeń lub pogadanek na różne tematy, np. o tolerancji;
- wymaganie, aby ani personel, ani nieletni nie posługiwali się żargonem kryminalnym lub slangiem i by zrezygnowali z wulgaryzmów;
- ignorowanie niepisanych zasad więziennej hierarchii i świadome okazywanie szacunku nieletnim, którzy zostali uznani za przedstawicieli niskiej kasty;
- organizowanie wspólnych wyjść pracowników i osadzonych poza teren placówki, co umożliwiło przełamanie zasad subkultury więziennej i zastąpienie ich relacjami o bardziej pozytywnym charakterze;
- prowadzenie seminariów edukacyjnych dla personelu na tematy takie jak prawa człowieka, prawa dziecka i rozwiązywanie konfliktów bez przemocy;

- przeprowadzenie konkursu na temat ochrony praw człowieka w placówce. Konkurs trwał sześć miesięcy i obejmował kilka kategorii, np. najbardziej uprzejmy funkcjonariusz, oddział dla nieletnich z najlepszym wynikiem, nieletni osadzony z najlepszym wynikiem w oddziale. Więźniowie i personel głosowali na zwycięzców, co wymagało od młodzieży, by zarówno zaufała innym, jak i postarała się zdobyć zaufanie współosadzonych i personelu.

Ewaluacja przeprowadzona wśród personelu placówki i młodzieży wykazała, że w roku 2012 nie dochodziło tam już do przemocy, w tym do przemocy seksualnej i związanej z płcią¹⁴⁴.

3.6. Skala problemu

Kluczowe rekomendacje

- ✓ W ośrodkach pozbawienia wolności należy dołożyć wszelkich starań, aby gromadzić, analizować i przetwarzać dane dotyczące występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Dane powinny być zdezagregowane, m.in. według liczby otrzymanych skarg, schematów nadużyć wobec poszczególnych grup oraz zaobserwowanych rodzajów obrażeń.
- ✓ Należy notować podjęte działania następcze.

Jednym z czynników utrudniających wysiłki na rzecz rozwiązania problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności jest brak danych na temat powszechności jej występowania. Obecność dość skąpych danych można wyjaśnić kilkoma czynnikami, na przykład tym, że problem ten wciąż nie został oficjalnie zauważony, ofiary (lub inne osoby) nie zgłaszają incydentów przemocy oraz że badania nad tym zagadnieniem prowadzone są w ograniczonym zakresie.

Szacunki dotyczące rozpowszechnienia przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą pochodzić z różnych źródeł, na przykład z ankiet prowadzonych wśród osadzonych (lub

144 Informacja przekazana przez Siergieja Poduzowa, współprzewodniczącego organizacji „Człowiek i Prawo”, grudzień 2016 r.

byłych osadzonych), z oficjalnej dokumentacji administracyjnej lub skarg składanych przez zatrzymanych/osadzonych do organów nadzorczych, organizacji społeczeństwa obywatelskiego, sądów krajowych lub organów międzynarodowych.

Dane znajdujące się w dyspozycji badaczy są dalekie od doskonałości, na co ma wpływ wiele czynników: różnorodność źródeł, brak wspólnej definicji tego, czym jest przemoc seksualna i przemoc związana z płcią, a także różne metodologie gromadzenia danych. Wśród ekspertów panuje jednak zgoda, że w dostępnych danych nie widać pełnej skali problemu.

Szereg państw członkowskich OBWE potwierdza, że nie gromadzi danych dotyczących przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią, do jakiej dochodzi w placówkach penitencjarnych (a w innych państwach liczba zgłaszanych rocznie incydentów wynosi od zera do 30).

Odpowiedzi uzyskane z Bośni i Hercegowiny, Gruzji, Szwecji i Uzbekistanu wskazują, że w ostatnich latach nie odnotowano tam żadnych zgłoszeń dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią. We Włoszech od 2009 roku zatrzymani lub osadzeni zgłosili 35 przypadków przemocy seksualnej. Na Węgrzech w latach 2011–2016 odnotowywano średnio 29 przypadków przemocy seksualnej rocznie (zgłaszanych przez osadzonych lub rozpoznanych przez personel zakładów karnych). W Estonii, na Łotwie, Litwie, w Północnej Macedonii, Polsce i Hiszpanii przez kilka lat zgłaszano poniżej pięciu takich incydentów na rok. W Niemczech, gdzie dane są dezagregowane według szczebla federalnego i szczebla krajów związkowych (w podziale na policyjne izby zatrzymań i zakłady karne), z odpowiedzi na kwestionariusze wynika, że liczba zgłoszonych incydentów waha się od 0 do 6 rocznie.

Danych z jednego kraju nie należy porównywać z danymi z innych krajów, ponieważ w poszczególnych państwach występują różnice dotyczące sposobu rejestrowania incydentów oraz tego, co trafia do statystyk: czy są to zgłoszenia, skargi uznane za uzasadnione, czy sprawy, które wniesiono do sądu.

Poniżej prezentujemy dane statystyczne obrazujące wzorce nadużyć, do jakich dochodzi w placówkach pozbawienia wolności. Można też dostrzec, jak złożoną sprawą jest rejestrowanie przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz ocenienie, czy do takiej przemocy doszło.

Przykłady krajowych badań dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności

Kanada: W 2007 roku, w ramach przeprowadzonego wśród osadzonych krajowego badania na temat chorób zakaźnych i ryzykownych zachowań seksualnych, okazało się, że prawie co piąty mężczyzna (17%) i co trzecia kobieta (31%) zgłosili, że w ciągu poprzedzających sześciu miesięcy pobytu w zakładzie karnym podejmowali zachowania seksualne (definiowane jako seks oralny, waginalny lub analny)¹⁴⁵. W badaniu nie wprowadzono rozróżnienia na seks konsensualny i niekonsensualny.

Dania: W 2015 roku duńska Służba ds. Zakładów Karnych i Dozoru Policyjnego przeprowadziła badanie na grupie ponad 2 tys. osób przebywających w aresztach śledczych lub odbywających wyroki w zakładach karnych (64% całkowitej populacji osób osadzonych).

Łącznie 2% badanych osadzonych płci męskiej i 9% osadzonych kobiet zgłosiło, że było atakowanych seksualnie przez innych osadzonych, a 4% wskazało, że było atakowanych seksualnie przez personel danej jednostki penitencjarnej, przy czym między odpowiedziami kobiet i mężczyzn nie odnotowano różnic istotnych statystycznie. Zgłaszane wskaźniki napaści seksualnych były wyższe w więzieniach państwowych niż samorządowych – zarówno w przypadkach, gdy sprawcami byli inni osadzeni, jak i personel¹⁴⁶.

Niemcy: W latach 2011–2012 Instytut Badań Kryminologicznych Dolnej Saksonii¹⁴⁷ przeprowadził badanie dotyczące przemocy w 33 niemieckich więzieniach w pięciu krajach związkowych (Brandenburgia, Brema, Dolna Saksonia, Saksonia oraz Turynia). Zastosowano anonimowy kwestionariusz, a treść pytań nie była znana władzom tych zakładów karnych. Spośród 6 384 respondentów 78,1% stanowili dorośli mężczyźni, 7,2% dorosłe kobiety, a 14,7% – nieletni obu płci. W badaniu pytano o formy przemocy, której respondenci ewentualnie doświadczyli w miesiącu poprzedzającym wypełnianie kwestionariusza. Badanie przyniosło następujące wyniki: 4,5% dorosłych mężczyzn,

145 Zob. „Summary of Emerging Findings from the 2007 National Inmate Infectious Diseases and Risk-Behaviours Survey”, strona internetowa Correctional Services of Canada, <<http://www.csc-scc.gc.ca/research/005008-0211-01-eng.shtml#Toc253473351>>.

146 Informacje przekazane przez Danię w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

147 Zob. strona internetowa Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen e.V., <<http://en.kfn.de>>.

3,6% dorosłych kobiet i 7,1% nieletnich stwierdziło, że padło ofiarą przemocy seksualnej¹⁴⁸. Respondentów zapytano również o ich własne zachowania przemocowe. Stosunkowo duża liczba osób przyznała się do brania udziału w aktach agresji i przemocy fizycznej, natomiast w przypadku ewentualnego udziału w aktach przemocy seksualnej ogólny odsetek odpowiedzi potwierdzających wyniósł 1%¹⁴⁹.

USA: Stany Zjednoczone gromadzą dane dotyczące napaści seksualnych w placówkach pozbawienia wolności, używając zestandaryzowanych badań ogólnokrajowych. Najnowsze dostępne dane dotyczące dorosłych osadzonych przedstawiamy poniżej¹⁵⁰:

- Łącznie 4% osadzonych w więzieniach stanowych i federalnych (prison) oraz 3,2% osadzonych w więzieniach okręgowych (jail)¹⁵¹ zgłosiło, że podczas pobytu w placówce co najmniej raz padło ofiarą napaści seksualnej dokonanej przez innego osadzonego lub osoby z personelu.
- Incydent z udziałem innego osadzonego zgłosiło od 2,9% respondentów (placówki centralne) do 1,6% (placówki lokalne). Incydent z udziałem personelu zgłosiło od 2,4% respondentów (placówki centralne) do 1,8% (placówki lokalne).
- Wskaźniki przemocy seksualnej dokonywanej wobec osadzonych przez innych osadzonych były wyższe wśród kobiet niż wśród mężczyzn (6,9% w porównaniu do 1,7%). Wskaźniki niewłaściwych zachowań seksualnych ze strony personelu zgłoszone przez osadzonych mężczyzn były podobne do wskaźników dotyczących incydentów zgłaszanych przez kobiety (odpowiednio 2,4% i 2,3%).
- Osadzeni identyfikujący się jako biali zgłaszali wyższe wskaźniki przemocy seksualnej dokonywanej przez innych osadzonych niż osoby z mniejszości etnicznych. Dane wskazują również na wyższe wskaźniki niewłaściwych zachowań seksualnych personelu

148 Bieneck i Pfeiffer, *op.cit.*, nota 128, s. 11.

149 *Ibidem*.

150 Dane z dokumentu: Sexual Victimization in Prisons and Jails Reported by Inmates, 2011–12. National Inmate Survey, 2011–12, 2013, s. 6 i 17, oraz Supplemental Tables: Prevalence of Sexual Victimization Among Transgender Adult Inmates, s. 2.

151 W USA rozróżnia się prisons, czyli długoterminowe, centralnie zarządzane placówki pozbawienia wolności, oraz jails, czyli krótkoterminowe ośrodki zatrzymań, często prowadzone przez lokalne organy ścigania.

w stosunku do grup mniejszościowych niż w stosunku do osób identyfikujących się jako białe.

- Transpłciowi osadzeni dorośli (w obu typach placówek) zgłaszali wyższe wskaźniki przemocy seksualnej (ze strony innych osadzonych i personelu) niż cispłciowi¹⁵² osadzeni dorośli.

Dane z USA są również zdezagregowane według placówek, a tym samym dostarczają ważnych informacji na temat rozpowszechnienia przemocy seksualnej i związanej z płcią w poszczególnych zakładach karnych.

Dane pochodzące z badań ankietowych znacznie odbiegają od danych administracji więziennej. W badaniach prowadzonych w USA w 2006 roku przemoc seksualną zgłosiło około 4% osadzonych, natomiast osadzonych, którzy zgłosili do władz więziennych, że padli ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią (w placówkach centralnych, lokalnych i innych zakładach karnych dla dorosłych) było mniej niż jeden procent (0,29%)¹⁵³.

W poszczególnych krajach występują też różnice dotyczące kwalifikowania i rejestrowania przemocy, co wpływa na rzetelność ujawniania w oficjalnych statystykach faktu występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią. Na przykład w niektórych państwach dane wprowadza się do rejestru tylko jeśli wnoszone oskarżenia zostaną dowiedzione. Pełnej skali tego typu przemocy nie widać również z powodu tego, jak formułuje się oskarżenie: na przykład w niektórych państwach krajowe prawo karne zakłada, że gwałtu można dokonać tylko na kobiecie. Bywa też, że przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią kwalifikuje się jako tortury lub niewłaściwe zachowanie personelu. Natomiast jeśli w placówce zamkniętej dojdzie do zgonu, zarzuty lżejszej wagi wiążące się z przestępstwem natury seksualnej bywają „przykryte” zakwalifikowaniem czynu jako zabójstwo.

3.7. Zatajanie i niezgłaszanie przemocy

Przemoc seksualna i związana z płcią, do jakiej dochodzi w placówkach pozbawienia wolności to zatajany i wielce niedoszacowany problem. Badania dotyczące zjawisk tego typu przemocy ogólnie w społeczeństwie wykazują, że istnieje mnóstwo powodów, dla których ofiary nie zgłaszają takich przypadków. W placówkach zamkniętych wszystkie te powody

152 Termin „cispłciowy” odnosi się do osoby, której poczucie tożsamości osobistej i płci odpowiada płci oznaczonej przy urodzeniu.

153 Kim English, Peggy Heil i Robert Dumond, „Sexual Assault in Jail and Juvenile Facilities: Promising Practices for Prevention and Response, Final Report”, United States Department of Justice, 2011, s. 1.

mogą zostać jedynie spotęgowane (a ponadto w zakładach karnych i aresztach mogą dodatkowo występować szczególne bariery utrudniające zgłaszanie takich przestępstw).

W 28 państwach członkowskich Unii Europejskiej przeprowadzono projekt badawczy dotyczący przemocy seksualnej, polegający na zebraniu wywiadów od 42 tys. osadzonych respondentek. Okazało się, że spośród kobiet, które padły ofiarą przemocy seksualnej dokonanej przez osobę niebędącą ich partnerem, mniej niż jedna trzecia zgłosiła to odpowiednim służbom lub organom ścigania¹⁵⁴.

Analogicznego badania dotyczącego ofiar płci męskiej co prawda nie przeprowadzono, ale dowody pochodzące z badań prowadzonych na mniejszą skalę każą uznać, że mężczyźni są jeszcze mniej skłonni do zgłaszania napaści seksualnych. Na przykład pewne badanie ankietowe przeprowadzone wśród dorosłych ofiar napaści seksualnych w USA wykazało, że jedynie 13% mężczyzn zgłosiło na policji incydent zgwałcenia, natomiast w przypadku kobiet było to 19%¹⁵⁵.

Może się też zdarzać, że funkcjonariusze organów ścigania i zakładów penitencjarnych nie będą zgłaszać przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią w obawie przed ewentualną zemstą ze strony swoich współpracowników lub osób zatrzymanych/osadzonych. Mogą się również obawiać ostracyzmu ze strony innych funkcjonariuszy i bycia postrzeganymi jako donosiciele lub odczuwać strach przed sankcjami, na przykład przed utratą pracy lub degradacją. Inne możliwe powody niezgłaszania przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią przedstawiamy w kolejnych podrozdziałach.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Funkcjonariusze publiczni, w tym twórcy polityk społecznych i ustawodawcy, powinni aktywnie uczestniczyć w debatach publicznych na temat barier utrudniających zgłaszanie przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią w placówkach pozbawienia wolności oraz w debatach o badaniu nadużyć.
- ✓ Należy wprowadzić jasno określone konsekwencje dla kierownictwa i funkcjonariuszy w zakładach karnych, którzy wiedzą o incydentach przemocy seksualnej i związanej z płcią, lecz nie podejmują działań mających na celu prewencję lub odpowiednie reagowanie. Jeśli takie zasady już istnieją, należy dokonać przeglądu ich skuteczności.

154 „Violence against women: an EU-wide survey, Main Results”, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, 2014, s. 60.

155 English, Heil i Dumond, *op.cit.*, nota 153, s. 7.

3.7.1. Bariery psychologiczne i stygmatyzacja

Ze względu na panujące normy społeczne i rozpowszechnione stereotypy ofiary przemocy seksualnej (oraz do pewnego stopnia ofiary przemocy związanej z płcią) czują się zawstydzane i upokorzone. We wspomnianym wcześniej badaniu prowadzonym we wszystkich państwach UE (dotyczącym doznania przemocy seksualnej ze strony kogoś, kto nie był partnerem danej respondentki) jednym z głównych powodów, dla których kobiety nie zgłaszały incydentu na policji był właśnie wstyd lub upokorzenie (odpowiedź udzielona przez 26% respondentek)¹⁵⁶. Podobna niechęć do ujawniania informacji o przemocy seksualnej pojawia się u osób zatrzymanych i osadzonych, a ich uczucie wstydu może być jeszcze silniejsze, gdyż ofiary te nie mają dostępu do usług wsparcia dostępnych na wolności (np. do poradnictwa i możliwości leczenia traumy). Niechęć do zgłaszania przemocy i nadużyć seksualnych ma też swoje źródło w obawach ofiar, że nikt im nie uwierzy, a także w poczuciu winy wynikającym z norm społecznych i w braku zaufania do systemu wymiaru sprawiedliwości.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ W placówkach pozbawienia wolności należy stworzyć odpowiednie warunki i mechanizmy, aby osoby, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią, mogły ją zgłaszać.
- ✓ Osobom zatrzymanym/osadzonym, które wiedzą o incydentach przemocy seksualnej i związanej z płcią, należy zapewnić możliwość ich zgłaszania w bezpieczny i poufny sposób.
- ✓ Wszystkim osobom, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią, należy zapewnić odpowiednie, profesjonalne wsparcie oraz opiekę medyczną (w miarę możliwości we współpracy ze specjalistycznymi służbami spoza placówki i z organizacjami pozarządowymi).

W społeczeństwie rozpowszechnionych jest wiele błędnych przekonań i stereotypów na temat gwałtu i wykorzystania seksualnego mężczyzn i chłopców. Wyobrażenia te mogą powstrzymywać mężczyzn przed ujawnieniem faktu nadużyć, których padli ofiarą. Może się więc zdarzyć, że głównym czynnikiem powstrzymującym mężczyzn przed zgłaszaniem przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią jest poczucie wstydu i winy, a także „obawa, że nikt im nie uwierzy lub że zostaną potępieni za to, co się stało”¹⁵⁷.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 64.

¹⁵⁷ Krug et al. *op.cit.*, nota 92, s. 154.

Z powodu przesądów związanych z męską seksualnością mężczyźni, którzy padli ofiarą przemocy seksualnej ze strony innych mężczyzn – czy to w zakładach zamkniętych, czy w innych miejscach – nie chcą dokonywać zgłoszeń z powodu stygmatyzacji i wstydu wiążącego się z byciem ofiarą przemocy seksualnej, zwłaszcza w miejscach, gdzie dominują postawy homofobiczne. „Mężczyźni napastowani seksualnie przez innych mężczyzn mogą obawiać się »podwójnego napiętnowania«, czyli bycia postrzeganym zarówno jako ofiara, jak i jako »homoseksualista«, nawet jeśli to ostatnie nie jest zgodne z prawdą”¹⁵⁸.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Administracja placówek penitencjarnych powinna zachęcać personel, osadzonych, członków ich rodzin, usługodawców i ekspertów do uczestnictwa w badaniach ankietowych, debatach i grupach zadaniowych koncentrujących się na zapobieganiu przypadkom przemocy seksualnej i związanej z płcią w placówkach pozbawienia wolności i reagowaniu na nie. Administracja powinna również angażować organizacje społeczne pracujące z ofiarami przemocy, aby wspierać inicjatywy zwiększające świadomość tej problematyki.

Przykład orzecznictwa: *V.L. przeciwko Szwajcarii* (Komitet przeciwko Torturom, 2007 r.)

W skardze rozpatrywanej przez Komitet ONZ przeciwko Torturom, skarżąca ubiegająca się o azyl w Szwajcarii podnosiła, że na Białorusi podczas przesłuchania dotyczącego działalności politycznej jej męża została zgwałcona przez trzech policjantów. Komitet uznał, że pobicie i gwałt dokonane przez funkcjonariuszy stanowiły nadużycie seksualne w rozumieniu definicji tortur, mimo że zostały popełnione poza formalnymi granicami aresztu¹⁵⁹. Komitet stwierdził również, że władze Białorusi w oczywisty sposób nie przeprowadziły śledztwa, nie ściagały i nie ukarały policjantów za te czyny.

Komitet poświęcił uwagę kwestii czynników, które powstrzymują ofiary tortur przed zgłaszaniem doznanych nadużyć, co obejmowało też czynniki związane z płcią. „Utrata prywatności i perspektywa

158 Watson, *op.cit.*, nota 133, s. 27.

159 Komitet przeciwko Torturom, decyzja, komunikat nr 262/2005, 22 stycznia 2007 r., par. 8.10.

upokorzenia ze względu na samo tylko ujawnienie określonych czynów mogą powodować, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni będą ukrywać, że padli ofiarą gwałtu lub innych form wykorzystywania seksualnego, dopóki takie ujawnienie nie stanie się absolutnie konieczne. Szczególnie w przypadku kobiet występuje dodatkowy lęk przed okryciem się niesławą i odrzuceniem przez partnera lub rodzinę”¹⁶⁰.

3.7.2. Strach przed odwetem i represjami

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Administracja placówek penitencjarnych powinna informować wszystkich zatrzymanych i osadzonych oraz cały personel o mechanizmach składania skarg i powinna zapewnić im możliwość składania skarg dotyczących przemocy seksualnej i związanej z nią z zachowaniem całkowitej poufności i bez obaw o ewentualny odwet lub inne negatywne konsekwencje.

Strach przed sprawcą i odwetem to jeden z najczęstszych powodów, dla których kobiety generalnie nie zgłaszają przypadków przemocy seksualnej. Na przykład wyniki badania dotyczącego przemocy wobec kobiet w całej UE wskazują, że strach przed odwetem lub sprawcą jest większy w przypadku, gdy ofiara doznała przemocy seksualnej niż gdy doznała przemocy fizycznej¹⁶¹. W zakładach zamkniętych strach przed odwetem ze strony sprawców, którzy żądają, by nie zgłaszać przemocy, jest nawet większy. Jak zauważono w badaniu nad kulturą więzienną w USA, osoby osadzone, którym zagrożono przemocą seksualną, mierzą się z trudną decyzją, czy mają zgłosić napaść władzom i narazić się na piętno donosiciela, co może skutkować zemstą „może nawet gorszą niż agresja seksualna, której potencjalna ofiara pragnie uniknąć”¹⁶². Alternatywą dla zgłoszenia napaści władzom jest „walka lub podporządkowanie się agresorowi”¹⁶³. Osoby nieletnie osadzone razem z dorosłymi mogą czuć szczególnie silną obawę przed odwetem. W podobny sposób strach przed odwetem powoduje, że personel więzienny i świadkowie przemocy niechętnie ją zgłaszają.

¹⁶⁰ *Ibidem*, par. 8.8.

¹⁶¹ „Violence against women: an EU-wide survey, Main Results”, *op.cit.* nota 154, s. 64.

¹⁶² Fleisher & Krienert, *op.cit.*, nota 137, s. 42.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 42

3.7.3. Inne możliwe skutki zgłoszenia przemocy odpowiednim czynnikom

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Należy zapewnić, aby mechanizmy chronienia osób zatrzymanych i osadzonych przed przemocą nie prowadziły do ich dyskryminacji, stygmatyzacji ani ograniczenia dostępu do usług i programów. Segregacja ochronna powinna być stosowana wyłącznie za zgodą danej osoby zatrzymanej/osadzonej i powinna podlegać mechanizmom zabezpieczającym i regularnym przeglądom.

Ofiary przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej doszło w placówce penitencjarnej, czasami nie zgłaszają przemocy nie z powodu strachu przed odwetem i dalszą przemocą, ale ponieważ wiedzą, że mogą ponieść za to karę. Na przykład mogą zostać umieszczone w specjalnie chronionej celi i w związku z tym stracić dostęp do zajęć, w których do tej pory uczestniczyły. Mogą też zostać przeniesione do innej placówki o gorszych warunkach bytowych, a ponadto dla kobiet „niemal na pewno oznacza to, że zostaną przeniesione jeszcze dalej od [swojego] domu”¹⁶⁴.

Może się również zdarzać, że osoby pozbawione wolności nie zgłaszają nadużyć, ponieważ wiedzą, że będą wtedy poddane przesłuchaniu i inwazyjnym badaniom lekarskim. Ponadto, gdy osoby zatrzymane lub osadzone, które kiedyś przeżyły traumę, stają w obliczu zagrożenia przemocą seksualną i związaną z płcią, ich typową reakcją jest walka, ucieczka lub zamrożenie, co nie zawsze jest właściwie rozumiane przez władze więzienne i może skutkować karą¹⁶⁵.

3.7.4. Relacje między ofiarą a sprawcą

Ponieważ sprawcami przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą być zarówno inni zatrzymani/osadzeni, jak i personel, istniejąca w danym przypadku relacja między sprawcą a ofiarą może stwarzać szczególne bariery utrudniające zgłaszanie przemocy.

Badania przeprowadzone w Wielkiej Brytanii wykazały na przykład, że jeśli osadzeni/zatrzymani padną ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią, rzadko zgłaszają takie

¹⁶⁴ Guidance Document on the United Nations Rules on the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (The Bangkok Rules) (London: Penal Reform International, 2013), s. 70.

¹⁶⁵ Swavola, Riley i Subramanian, *Overlooked: Women and Jails in an Era of Reform*, Vera Institute of Justice (New York: sierpień 2016) <<https://www.vera.org/publications/overlooked-women-and-jails-report>>, s. 14.

incydenty personelowi również ze względu na fakt, że „ofiary i sprawcy nie są odrębnymi grupami, a sprawcy przemocy często sami są też ofiarami”¹⁶⁶.

Osoby, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią ze strony personelu, mogą też dojść do wniosku, że władze im nie uwierzą. Takie obawy mogą mieć miejsce szczególnie w przypadku, gdy ofiarą jest mężczyzna, a sprawczynią – kobieta.

Jeśli przemoc seksualna i związana z płcią przybiera formę przymusowego seksu w zamian za określone korzyści – a sprawcą jest ktoś z personelu lub inna osoba osadzona – ofiara może nie chcieć zgłaszać nadużycia z obawy przed utratą „przywilejów” lub zostania uznaną za współwinną (np. jeśli ofiara jest specjalnie traktowana lub otrzymuje jakieś towary od funkcjonariusza zakładu penitencjarnego w zamian za usługi seksualne).

3.7.5. Akceptacja przemocy seksualnej i związanej z płcią jako „elementu kary” lub nieuniknionego zdarzenia

Poczucie winy u ofiar lub wrażenie, że one też są odpowiedzialne za to, co się stało, ma swoje źródło w nieprawdziwych przekonaniach na temat dynamiki przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią. Drugim powodem poczucia winy są postawy społeczne polegające na obwinianiu ofiar. W społeczeństwie ogółem, nie tylko za murami więzienia, kobiety często nie zgłaszają incydentów przemocy seksualnej, ponieważ mają przekonanie, że doszło do nich z ich własnej winy¹⁶⁷. A jeśli chodzi o placówki penitencjarne, osadzeni mogą dodatkowo uważać, że skoro są pozbawieni wolności, to powinny zaakceptować nadużycia seksualne jako część ponoszonych kary.

Badania prowadzone w zakładach karnych w USA wykazały, że w trakcie przyjmowania do zakładu nowi osadzeni byli informowani przez personel, że w zakładzie karnym może dochodzić do gwałtów, że będą musieli „nauczyć się sobie z tym radzić”, że „przemoc seksualna jest częścią więziennego życia” lub że „zostanie ofiarą przemocy seksualnej jest elementem kary”¹⁶⁸. Takie praktyki zarówno zwiększają podatność jednostek na nadużycia, jak i zniechęcają do ich zgłaszania.

Osoby, które w przeszłości doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią, później nie zawsze rozpoznają to nadużycie lub niekoniecznie dostrzegają obecny tam element przymusu. Zdaniem jednego z pracowników „tak wiele z tych [osadzonych] kobiet było ofiarami przez bardzo długi czas, że teraz w ogóle nie uważają, że [gdy są wykorzystywane seksualnie] to jest to coś złego. Myślą, że problem leży po ich stronie i że może to ich wina”¹⁶⁹. Osoby, które w przeszłości padły ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią,

166 Homel i Thompson, *op.cit.*, nota 135, s. 6.

167 Violence against women: an EU-wide survey, Main Results, *op.cit.*, nota 154, s. 64.

168 Fleisher i Krienert, *op.cit.*, nota 137, s. 15.

169 Sexual Violence in Women's Prisons and Jails, *op.cit.*, nota 72, s. 8.

mogły stracić poczucie sprawczości, niechętnie będą szukać pomocy lub kontaktować się ze władzami zakładu penitencyjnego, a nawet mogą martwić się faktem zwolnienia do domu, jeśli oznacza on powrót do agresywnego partnera¹⁷⁰.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Personel w ośrodkach pozbawienia wolności powinien uświadamiać osobom zatrzymanym/osadzonym, od momentu przyjęcia aż do zwolnienia, że przemoc seksualna i związana z płcią nie jest tam akceptowaną normą i że takie incydenty będą ścigane i karane.
- ✓ Autorzy polityk społecznych i ustawodawcy powinni aktywnie brać udział w publicznych debatach na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności oraz wskazywać bariery utrudniające zgłaszanie i badanie nadużyć. Administracja zakładów karnych powinna zachęcać personel, osadzonych, członków ich rodzin, usługodawców i ekspertów do udziału w badaniach, dyskusjach i grupach zadaniowych skupiających się na zapobieganiu i reagowaniu na przemoc seksualną i związaną z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Administracja powinna również zapewnić im do tego celu bezpieczne środowisko.

3.7.6. Brak niezależnych i skutecznych mechanizmów składania skarg

Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami (znane jako „Reguły Nelsona Mandeli”) stanowią, że wszyscy więźniowie powinni otrzymać informacje o tym, jak składać skargi, że powinni mieć w zakładach karnych możliwość składania skarg do kierownictwa różnych szczebli oraz że należy wprowadzić zabezpieczenia umożliwiające składanie skarg w sposób bezpieczny i z zagwarantowaniem poufności. Reguły Nelsona Mandeli stanowią również, że należy bezzwłocznie rozpatrzyć każdą skargę i udzielić na nią odpowiedzi¹⁷¹.

Nie w każdej placówce pozbawienia wolności istnieją formalne procedury składania skarg oraz zdarza się też, że osoby zatrzymane/osadzone nie wiedzą, jak złożyć skargę lub nie mają takiej możliwości.

170 Morag MacDonald i Caren Weilandt, „Breaking the Cycle: Responding to the Needs of vulnerable women and female offenders”, prezentacja na konferencji WHO/Health in Prison Programme, Portlaoise, Irlandia, 2–3 października 2014 r.

171 Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami (Reguły 54–57).

Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur podkreślił, że „samo istnienie mechanizmów składania skarg nie wystarczy; muszą być one niezależne i bezstronne oraz jako takie postrzegane, a ponadto powinny dawać gwarancje skuteczności, szybkości i sprawnego działania”¹⁷².

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Wszystkie zakłady powinny posiadać pisemne wytyczne określające, w jaki sposób osoba zatrzymana/osadzona może złożyć skargę i jakie kroki należy podjąć w przypadku otrzymania skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Zawsze powinny istnieć procedury dotyczące czasu reakcji/wszczęcia dochodzenia, jak również mechanizm chroniący ofiary i gwarantujący jej i każdemu świadkowi poufność.

3.7.7. Poczucie bezcelowości zgłaszania przemocy oraz brak zaufania do mechanizmów składania skarg

W sytuacji, gdy władze nie są w stanie zapobiegać przemocy seksualnej i związanej z płcią lub gdy nie podejmują działań przeciwko sprawcom, ofiary mogą stracić nadzieję i nie zgłaszać doznawanej przemocy ze względu na poczucie, że jest to bezcelowe lub niebezpieczne. Jeśli takiej przemocy dopuszczają się pracownicy placówki, może pojawić się przekonanie, że „jest to stała cecha tego systemu” i że nie ma nadziei na żadne działania naprawcze. Dodatkowo może się zdarzyć, że personel będzie po prostu odrzucał skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią - na przykład, jak się okazuje, kiedy homoseksualni osadzeni składają zawiadomienia o zgwałceniu, personel odrzuca je i uznaje, że był to seks za obopólną zgodą¹⁷³.

Do czynników, które wpływają na to, czy ofiary przemocy seksualnej i związanej z płcią będą chciały składać formalne skargi, należą też płeć i wiek. Dobrą wskazówkę mogą stanowić statystyki dotyczące liczby ogólnych skarg składanych przez kobiety w porównaniu z mężczyznami. W latach 2013–2014 w Anglii i Walii kobiety i młodzież stanowiły 6% całej populacji więziennej, a mimo to grupy te złożyły tylko 2,1% skarg do rzecznika ds. więziennictwa i dozoru policyjnego (w różnych sprawach). Wśród powodów rzadszego zgłaszania skarg przez kobiety i młodzież znalazł się brak przekonania, że

¹⁷² Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy z wizyty w Brazylii, CAT/OP/BRA/1, par. 32.

¹⁷³ Atabay, *op.cit.*, nota 95, s. 105, 107.

skargi zostaną rozpatrzone obiektywnie oraz obawa, że złożenie skargi może negatywnie wpłynąć na decyzje o zwolnieniu warunkowym¹⁷⁴. Ważne jest więc, by administracja zakładów karnych miała świadomość, że brak zgłoszeń od zatrzymanych/osadzonych kobiet, młodzieży i innych grup nie oznacza, że nie dochodzi do przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy wprowadzić jasno określone środki w odniesieniu do funkcjonariuszy lub pracowników zakładu karnego, którzy mają wiedzę o incydentach przemocy seksualnej i związanej z płcią, ale nie podejmują działań w celu zapobiegania takiej przemocy lub w celu odpowiedniego reagowania. Jeśli takie środki już istnieją, należy dokonać przeglądu ich skuteczności.
- ✓ Po złożeniu skargi, ale przed rozpoczęciem dochodzenia, osoby, którym zarzuca się udział w przemocy seksualnej i związanej z płcią, powinny zostać zawieszone w obowiązkach służbowych na każdym pełnionym stanowisku.

3.7.8. Brak wiedzy osób zatrzymanych/osadzonych o prawie do złożenia skargi lub o sposobie jej złożenia

Osoby zatrzymane/osadzone mają ograniczoną autonomię, więc ich dostęp do kanałów zgłaszania incydentów i składania skarg zależy od administracji danego aresztu lub więzienia. Osoby pozbawione wolności mogą nie być świadome swoich praw do ochrony przed przemocą i prawa do zadośćuczynienia, w przypadku, gdyby padły ofiarą przemocy. Ponadto może się zdarzyć, że nie będą one zgłaszać przemocy seksualnej i związanej z płcią, ponieważ nie znają procedury składania skarg lub nie są w stanie przeczytać lub zrozumieć przekazanych im informacji.

3.8. Skutki przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią

Skutki przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności są poważne i dalekosiężne – zarówno na poziomie indywidualnym, jak i instytucjonalnym. W najgorszym przypadku przemoc seksualna i związana z płcią może prowadzić do śmierci (natychmiastowej, w wyniku samobójstwa lub pogorszenia zdrowia na skutek

174 „Why do women and young people in custody not make formal complaints?”, Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, 2015, s. 6.

doznanej przemocy) lub do nadużywania narkotyków i alkoholu wskutek traumatycznych przeżyć.

Przemoc seksualna i związana z płcią jest rażącym naruszeniem praw człowieka, które może wywołać długotrwałe skutki fizyczne i psychiczne dla osoby, która jej doświadczyła. Ofiary mogą doznać poważnych obrażeń fizycznych, mogą pojawić się u nich problemy ze zdrowiem reprodukcyjnym, HIV i inne choroby przenoszone drogą płciową. Kobiety i dziewczęta są narażone na ryzyko zajścia w ciążę, doznania powikłań ciążowych lub poronienia. Ofiary przemocy seksualnej i związanej z płcią w środowiskach zamkniętych mogą również dokonywać samookaleczeń i przejawiać tendencje samobójcze.

Przemoc seksualna i związana z płcią może wywrzeć poważny wpływ na zdrowie emocjonalne i psychiczne osoby, która jej doznała. Ofiary takiej przemocy (bez względu na to, gdzie do niej doszło), doświadczają intensywnego poczucia wstydu i winy, a także złości i szoku. Długoterminowe skutki psychiczne u ofiar to m.in. depresja, poczucie winy, stany lękowe, poczucie bezbronności, trudności ze snem i koncentracją oraz napady paniki. Osoby przebywające w miejscach pozbawienia wolności nie zawsze mają dostęp do wsparcia i terapii, które dla ofiar tego rodzaju przemocy są dostępne na wolności. A nawet gdy takie usługi są dostępne – czy to w okresie pozbawienia wolności, czy w formie opieki dostępnej po wyjściu na wolność – są one zazwyczaj zorientowane na pomoc kobietom i dziewczętom. Rzadko spotyka się natomiast usługi stworzone specjalnie z myślą o ofiarach płci męskiej, a zatem w przypadku mężczyzn i chłopców skutki doznanej przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą się nasilać w dłuższym okresie.

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Wszystkim osobom, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią, należy zapewnić odpowiednie, profesjonalne wsparcie oraz opiekę medyczną, w miarę możliwości we współpracy ze specjalistycznymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi. Jakość takich usług powinna dorównywać jakości opieki dostępnej poza instytucją penitencjarną.

Gdy w placówkach penitencjarnych dochodzi do przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią, niesie to też skutki dla tej instytucji i szerzej – dla całego społeczeństwa – gdyż poziom bezpieczeństwa w zakładach karnych spada, dochodzi do dalszych naruszeń, utrwała się system nierówności płci, seksizm i dyskryminacja.

Zarządzanie placówką penitencjarną, w której panuje przemoc, jest trudniejsze i droższe, a ponadto spada morale, pogarsza się poczucie bezpieczeństwa i stabilność kadr. Na przykład, jeśli jakiś ośrodek pozbawienia wolności zyskuje reputację placówki,

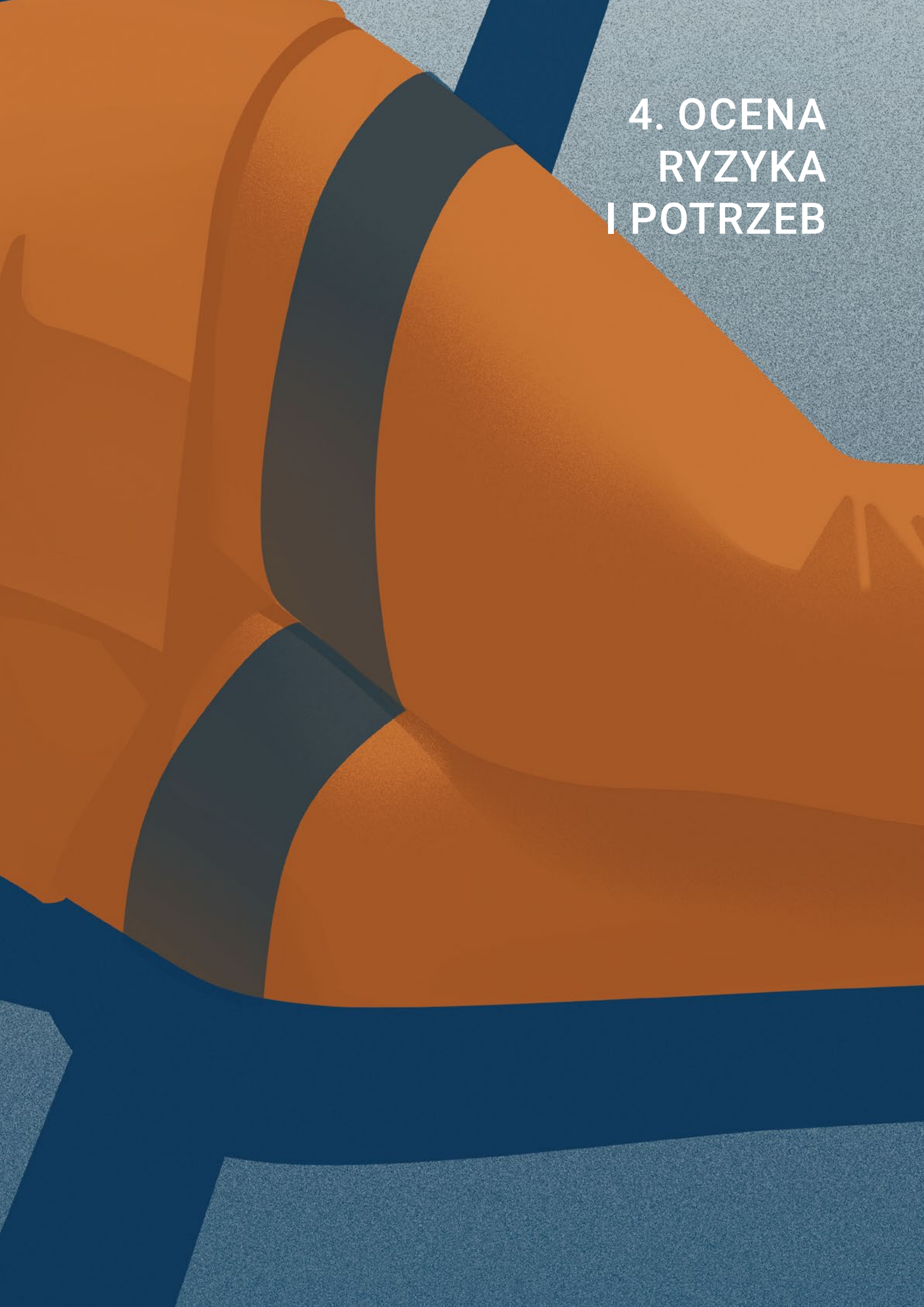
w której dochodzi do przemocy i nadużyć, jest to silny czynnik zniechęcający personel, zwłaszcza kobiety, do ubiegania się tam o pracę lub do kontynuowania pracy na swoich stanowiskach.

Koszty ekonomiczne przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią można zrównać z kosztami wynikającymi z tortur. Jak wskazało Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom: „Koszty ekonomiczne tortur są ogromne [...] Koszty trwałych szkód psychicznych u osób, które były źle traktowane lub spędzały czas w izolatce, są [ponoszone] przez systemy zdrowia publicznego i przez pracodawców w postaci utraty produktywności. Tam, gdzie ofiarom udaje się skutecznie dochodzić zadośćuczynienia, koszty dla systemu sądownictwa w sprawach karnych mogą okazać się ogromne”¹⁷⁵.

Występowanie przemocy seksualnej i związanej z płcią może również ograniczać skuteczność i zwiększać koszty programów penitencjarnych ukierunkowanych na ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, takich jak gruźlica i infekcje przenoszone drogą płciową. Ponadto przemoc w miejscach pozbawienia wolności osłabia skuteczność prowadzonych tam programów resocjalizacyjnych i reintegracyjnych.

Przemoc seksualna i związana z płcią dotyka nie tylko jednostek, lecz także ich rodzin, społeczności i całego społeczeństwa. Ponadto, jeśli sprawcom takiej przemocy pozwala się na bezkarne działanie w placówkach zamkniętych, prowadzi to do traktowania przemocy dokonywanej ze względu na płeć jako swoistej normy (normalizacja przemocy). Tolerancja dla przemocy seksualnej i związanej z płcią w zakładach zamkniętych może bezpośrednio wiązać się z tym, jak jest ona postrzegana ogólnie w społeczeństwie, a to oznacza, że w warunkach powszechnej tolerancji dla tego typu przemocy brak jest odpowiednich reakcji, czyli pomocy ofiarom, i również brak publicznego potępienia sprawców, nie mówiąc już o ich ściganiu.

175 „Understanding the true costs of torture”, APT.ch, <<http://www.appt.ch/en/blog/understanding-the-true-costs-of-torture/>>.

4. OCENA RYZYKA I POTRZEB

4. OCENA RYZYKA I POTRZEB

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Właściwe ministerstwa, twórcy polityk społecznych i ustawodawcy powinni opracować lub dostosować narzędzia oceny zawierające jasne kryteria identyfikacji ryzyka wskazujące, czy dana osoba może stać się ofiarą lub sprawcą przemocy seksualnej i związanej z płcią – w miarę możliwości należy to konsultować ze specjalistami i przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego.
- ✓ Administracja placówek pozbawienia wolności powinna przeprowadzać pełną ocenę ryzyka przemocy seksualnej i związanej z płcią dla każdej osoby zatrzymanej/osadzonej w kontekście jej samej, personelu, innych zatrzymanych/osadzonych i osób odwiedzających, i przydzielać te osoby do odpowiednich miejsc.
- ✓ W składzie zespołów oceniających należy zapewnić równowagę pod względem płci i – w miarę możliwości – obecność ekspertów w dziedzinie przemocy seksualnej i związanej z płcią.

4.1. Stosowanie oceny ryzyka i potrzeb

Przeprowadzanie oceny potrzeb i ryzyka to podstawowa kompetencja każdego organu ścigania lub instytucji penitencjarnej. Oceny takie mają kluczowe znaczenie przy identyfikowaniu oznak agresji lub podatności na zagrożenia, zapewnieniu skutecznego leczenia i resocjalizacji, zaplanowaniu programów resocjalizacyjnych i zapewnieniu każdej osobie bezpieczeństwa. Reguły Nelsona Mandeli i Reguły z Bangkoku postulują przeprowadzanie zindywidualizowanej klasyfikacji osób zatrzymanych/osadzonych, w tym zindywidualizowanej i powtarzanej oceny ryzyka i potrzeb. Dzięki temu będzie można właściwie uwzględnić indywidualne potrzeby oraz wymogi bezpieczeństwa, a to pozwoli uniknąć nadmiernej klasyfikacji zatrzymanych/osadzonych do określonych

kategori¹⁷⁶. W Regułach z Bangkoku wyraźnie stwierdza się, że ocena ryzyka i potrzeb powinna uwzględniać aspekt płci¹⁷⁷.

We właściwie przeprowadzonej ocenie potrzeb i ryzyka ujmuje się ich różne typy oraz bierze się pod uwagę indywidualne osoby, co obejmuje też mniej oczywiste aspekty ich osobowości oraz wiedzę o ich przeszłości. Skuteczne oceny mają charakter dynamiczny i elastyczny, co pozwala uwzględniać pojawiające się zmiany okoliczności.

Z oceny potrzeb i ryzyka może korzystać wiele grup zawodowych, w tym policja i personel zakładów karnych, kuratorzy sądowi oraz terapeuci czy dostawcy różnych usług.

Rada Europy zaleca rozróżnianie między ryzykiem, jakie stwarza dany przestępca w społeczeństwie, a ryzykiem stwarzanym przez tę samą osobę podczas odbywania kary. Z tego względu te dwie formy ryzyka należy oceniać osobno¹⁷⁸. W niniejszym opracowaniu koncentrujemy się wąsko na procesie identyfikacji i zarządzania ryzykiem związanym z potencjalnym narażeniem osoby zatrzymanej/osadzonej na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią podczas odbywania kary.

Ocenę ryzyka i potrzeb należy włączyć do rozwiązań stosowanych w ramach: prowadzonego przez policję postępowania przygotowawczego, procedury aresztowania i zatrzymania; podejmowania decyzji sądowych o tymczasowym aresztowaniu i pozbawieniu wolności; a także szkolenia personelu i wdrażania koncepcji dynamicznego bezpieczeństwa. Ocena ryzyka i potrzeb powinna być prowadzona w wielu momentach podczas pobytu danej osoby w zakładzie karnym lub areszcie. Powinni ją prowadzić profesjonaliści posiadający wiedzę i doświadczenie w tym zakresie.

Etapy, na których należy przeprowadzać ocenę ryzyka i potrzeb:

Przed zatrzymaniem/aresztowaniem	*	Funkcjonariusz dokonujący zatrzymania
	*	Funkcjonariusz w miejscu zatrzymania
	*	Prokurator (funkcja nadzorcza)
	*	Sąd (ocena faktu zatrzymania)

Przyjęcie do policyjnej izby zatrzymań	*	Funkcjonariusz w miejscu zatrzymania
	*	Prokurator
	*	Sąd

176 *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules – Implementing the United Nations Revised Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, ODIHR and Penal Reform International (Warsaw: 2018) <<https://www.osce.org/odihr/389912>> , s. 11, par. 3.

177 Reguły z Bangkoku, Reguła 40 i Reguła 41.

178 Rada Europy, Zalecenie CM/Rec(2014)3 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące niebezpiecznych przestępców, 2014 r.

4. OCENA RYZYKA I POTRZEB

	* Dodatkowy personel (np. pracownicy ochrony zdrowia, psychologowie)
Przyjęcie do aresztu tymczasowego	* Funkcjonariusz w areszcie * Prokurator * Sąd (ocena aresztu tymczasowego) * Dodatkowy personel (np. pracownicy ochrony zdrowia, psychologowie)
Osadzenie w zakładzie karnym	* Personel zakładu karnego * Prokurator * Sąd (badanie sprawy przed wydaniem wyroku, nadzór nad odbywaniem kary pozbawienia wolności i warunkami zwolnienia) * Dodatkowy personel (np. pracownicy ochrony zdrowia, psychologowie)

W ramach oceny ryzyka i potrzeb należy uwzględnić czynniki, które narażają poszczególne osoby na ryzyko.

Wybór dobrych praktyk postępowania dotyczących prowadzenia oceny ryzyka i zapobiegania przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią:

- * Uwzględnienie ryzyka dla potencjalnych ofiar, jak również ryzyka, że dane osoby mogą stać się sprawcami przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- * Ocena ryzyka popełnienia przemocy seksualnej i związanej z płcią przez personel zakładu karnego, dostawców usług i osoby odwiedzające zakład karny oraz ryzyka przemocy kierowanej przeciw tym grupom.
- * Wykorzystanie wielu źródeł informacji dotyczących osadzonego, takich jak np. historia jego karalności, charakter popełnionego przestępstwa, historia udziału w aktach przemocy między osadzonymi, historia życia osobistego osadzonego i informacje, czy osoba ta nie padła w przeszłości ofiarą przemocy, problemy zdrowotne osadzonego, jego pochodzenie społeczne, dojrzałość emocjonalna, nadużywanie substancji stymulujących i uzależnienia.
- * Unikanie przyjmowania stereotypowych założeń dotyczących osób lub grup. Ocena powinna opierać się na obiektywnych ustaleniach

i empirycznej wiedzy o grupach mających szczególne potrzeby lub o szczególnych czynnikach zwiększających podatność na zagrożenie lub ryzyko dopuszczenia się przemocy. Kluczowe znaczenie ma tutaj stosowanie wystandaryzowanych instrumentów oceny ryzyka.

- * Pozyskiwanie informacji od osoby osadzonej na temat jej własnego postrzegania ryzyka i narażenia na zagrożenia oraz uwzględnianie tych informacji.
- * Przekazywanie wyników oceny ryzyka wszystkim odnośnym pracownikom podczas zatrzymania, transportu i przed zwolnieniem, zgodnie z zasadą ograniczonego dostępu do informacji, jedynie w zakresie i celu wykonywania obowiązków (zasada *need to know*).
- * Dostarczanie osobom zatrzymanym/osadzonym informacji na temat wniosków płynących z oceny ryzyka i umożliwienie im przedstawienia swoich opinii.
- * Przegląd wyników ocen ryzyka i ich okresowa aktualizacja.
- * Zapewnienie pracownikom kompleksowych, standardowych szkoleń w zakresie przeprowadzania oceny ryzyka. Niezwykle istotne jest, aby wszyscy pracownicy odpowiedzialni za dokonywanie oceny ryzyka i potrzeb – zarówno w systemie wymiaru sprawiedliwości, jak i poza nim – opierali swoje oceny na tym samym zestawie kryteriów.
- * Ocena skuteczności metod oceny ryzyka.
- * Ocena instrumentów służących do przeprowadzania oceny ryzyka „w celu identyfikacji uprzedzeń kulturowych, społecznych i dotyczących płci”¹⁷⁹.

Ocenę ryzyka i potrzeb należy przeprowadzić jak najszybciej po przyjęciu do aresztu/załładu karnego, ale proces ten powinien również mieć charakter ciągły, co powoli reagować na zmieniające się okoliczności i zachowania oraz „umożliwi dynamiczną ponowną ocenę ryzyka dla danego sprawcy”¹⁸⁰.

179 *Ibidem*.

180 Rada Europy, Zalecenie CM/Rec(2014)3 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące niebezpiecznych przestępców, 2014 r.

Przykłady środków stosowanych w celu ograniczenia ryzyka

Kanada: W zarządzeniu Komisarza Służby Więziennej Kanady w sprawie przydziału więźniów do cel (CD 550) priorytetem jest przydzielanie cel jednoosobowych. Gdy konieczne jest umieszczenie dwóch osadzonych we wspólnej celi, nakazuje się przeprowadzenie oceny. Na ocenę składa się dziewięć kryteriów: rodzaj i waga popełnionego przestępstwa, wzajemne dopasowanie, podatność na zagrożenia, zachowania agresywne/przyzwalające, względy bezpieczeństwa, dane medyczne, profil przestępcy, informacje psychologiczne i zaklasyfikowanie do grupy zagrożenia pod względem bezpieczeństwa¹⁸¹.

Czechy: Sposób przeprowadzania oceny ryzyka regulują wewnętrzne przepisy służby więziennej¹⁸². Zgodnie z nimi szefowie jednostek odpowiedzialnych za areszt tymczasowy i kary pozbawienia wolności przypisują osadzonych do kilku kategorii: „więźniowie zidentyfikowani jako potencjalne ofiary przemocy, potencjalni sprawcy przemocy, osoby o znacznie obniżonej masie ciała, osoby o ewidentnie niskich zdolnościach umysłowych, tzw. inne wskazane osoby oraz inne wskazane osoby charakteryzowane na podstawie wykonywanego zawodu”¹⁸³. Przy klasyfikowaniu osób zatrzymanych/osadzonych szczególną uwagę zwraca się na ich bieżące zachowanie, a także na informacje o ich przeszłości osobistej i kryminalnej, np. „stopień samokontroli, stan fizyczny, waga popełnionego przestępstwa, sposób jego popełnienia i wynikające z niego konsekwencje”¹⁸⁴.

Gruzja: Ministerstwo Więziennictwa Gruzji posiada system oceny i identyfikacji ryzyka w kontekście umieszczania osadzonych w zakładach karnych¹⁸⁵. Dawniej więźniowie byli przydzielani do zakładu penitencjarnego w zależności od rodzaju popełnionego przestępstwa.

Obecnie osadzeni są oceniani w ramach podejścia indywidualnego, według siedmiu kryteriów pozwalających określić, czy mają zostać

181 Pełny opis kryteriów rozmieszczania osadzonych w ramach CD 550 dostępny jest na stronie <<http://www.csc-scc.gc.ca>>.

182 Szczególną regulacją jest zarządzenie Dyrektora Generalnego Służby Więziennej Republiki Czeskiej nr 12/2012 w sprawie unikania, zapobiegania i wczesnego wykrywania przemocy wśród oskarżonych, skazanych i osadzonych.

183 Šárka Blatníková, „Nebezpečnost a násilí ve vězeňském prostředí”, Instytut Kryminologii i Profilaktyki Społecznej w Pradze, 2016 r., s. 96.

184 *Ibidem*, s. 97.

185 W 2015 roku Ministerstwo Więziennictwa zatwierdziło zarządzenie nr 70, w którym ustalono kryteria umieszczania osadzonych w poszczególnych obiektach.

umieszczeni w zakładach niskiego ryzyka, półotwartych, wysokiego ryzyka czy zamkniętych. Aby umieścić skazanego w zakładzie zamkniętym lub w zakładzie wysokiego ryzyka, władze biorą pod uwagę m.in. następujące kryteria:

- zagrożenie stwarzane przez skazanego;
- osobowość skazanego;
- waga popełnionego przestępstwa i jego skutek;
- zachowanie skazanego w zakładzie karnym w stosunku do innych osadzonych i personelu;
- przestrzeganie przepisów obowiązujących w zakładzie karnym;
- udział w programach rehabilitacyjnych lub resocjalizacyjnych¹⁸⁶.

Ocenę przeprowadza multidyscyplinarny zespół, a osadzeni mają prawo odwołać się od przypisanego im konkretnego typu ryzyka. Nowy system obejmuje również długoterminowe monitorowanie i nadzór¹⁸⁷.

Węgry: Na podstawie kodeksu karnego i rozporządzenia 16/2014 Ministra Sprawiedliwości Węgry wprowadziły program oceny i analizy ryzyka, który ma pomóc w dalszej reintegracji osadzonych. Oprócz ryzyka samobójstwa, ucieczki, agresywnego zachowania i zażywania narkotyków, osadzonych ocenia się również pod kątem przewidywań co do ich prawdopodobnego – wysokiego bądź niskiego – miejsca w hierarchii osadzonych. Osadzeni, którzy zostają zaklasyfikowani jako osoby o średnim lub wysokim ryzyku, mogą zostać zapisani na szkolenie ukierunkowane na zmniejszenie i opanowanie ich agresji¹⁸⁸.

186 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania z jego misji w Gruzji, 1 grudnia 2015 r., A/HRC/31/57/Add.3, par. 81.

187 Informacje przekazane podczas wizyty terenowej w Tbilisi, Gruzja, wrzesień 2016 r.

188 Informacje przekazane przez Węgry w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

The background is an abstract composition of geometric shapes. A large, textured blue area occupies the top and right portions. A dark blue vertical band runs down the center. A large, solid orange shape covers the bottom and left portions, featuring a faint, stylized handprint. A dark grey, curved band crosses the orange area diagonally.

5. OGRANICZANIE RYZYKA W OKREŚLONYCH SYTUACJACH

5. OGRANICZANIE RYZYKA W OKREŚLONYCH SYTUACJACH

Osoby zatrzymane/osadzone nie tylko znajdują się w sytuacji podwyższonego ryzyka, ale ryzyko to może wzrastać w szczególnych okolicznościach i w przypadku określonych grup. W tym rozdziale przedstawiamy kilka scenariuszy, w ramach których osoby zatrzymane/osadzone mogą być szczególnie narażone na zagrożenia. Podajemy też przykłady mechanizmów, które można wprowadzić w celu zmniejszenia ryzyka wystąpienia przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

5.1. Interakcje z policją: zatrzymanie, aresztowanie i przetrzymywanie

Do przemocy seksualnej i związanej z płcią może dochodzić w różnych sytuacjach kontaktu z funkcjonariuszami organów ścigania. Okres pomiędzy zatrzymaniem a formalnym umieszczeniem w policyjnej izbie zatrzymań to czas podwyższonego ryzyka wystąpienia przemocy seksualnej i związanej z płcią. Doniesienia o dopuszczaniu się przez policję przemocy wobec osób, które były przetrzymywane, bezprawnie aresztowane, przewożone lub przesłuchiwane na posterunkach policji, wskazują na potrzebę wprowadzenia zabezpieczeń prawnych w celu ochrony osób pozbawionych wolności¹⁸⁹. W sytuacjach, gdy instytucje sektora bezpieczeństwa nie są skutecznie nadzorowane i pociągane do odpowiedzialności lub gdy nie odzwierciedlają struktury społeczeństwa (na przykład gdy nie ma w nich odpowiedniej reprezentacji kobiet-funkcjonariuszek), może dochodzić do molestowania kobiet przez policjantów płci męskiej, którzy bazują na strachu ofiar przed karą za złożenie doniesienia, zwłaszcza jeśli ofiary te pochodzą ze środowisk defaworyzowanych. Z kolei mężczyźni mogą być narażeni na zagrożenie, gdy są umieszczani wraz z innymi zatrzymanymi, którzy mogą wykorzystać ich seksualnie lub w inny sposób.

Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania wskazuje, jak ważne jest, aby państwa koncentrowały się na sytuacjach, w których jednostki okazują się bezsilne, zarówno „klasycznie

189 *Monitoring Police Custody: A practical guide* (Geneva: Association for the Prevention of Torture, 2013), <https://www.ap.t.ch/sites/default/files/publications/monitoring-police-custody_en_0.pdf>; „Safeguards in the First Hours of Police Detention”, Convention against Torture Initiative, 2017, <<https://cti2024.org/content/docs/CTI-Safeguards-final%20rev.pdf>>.

w sytuacjach zatrzymania, gdy osoby zatrzymane nie mogą uciec ani się bronić”, lecz także w innych sytuacjach, takich jak demonstracje polityczne, „kiedy osoba nie jest już w stanie stawiać oporu wobec użycia siły, np. jest skuta kajdankami, znajduje się w radiowozie policyjnym itp.”¹⁹⁰.

Zbiór zasad ONZ mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia wskazuje zabezpieczenia, które należy wprowadzić w sytuacji, gdy dana osoba jest przetrzymywana w miejscu zatrzymań/areszcie. Jest to np. przedstawienie informacji o podstawach aresztowania i wszystkich zarzutach, miejscu zatrzymania, prawach osoby zatrzymanej i sposobie ich ochrony, a także o prawie do kontaktu z członkami rodziny i widzenia się z adwokatem¹⁹¹.

Przykład wytycznych dotyczących zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią w policyjnej izbie zatrzymań

Zatwierdzone zasady postępowania zawodowego, opracowane przez College of Policing – organ zawodowy policji w Wielkiej Brytanii, zawierają kompleksowy spis zasad zatrzymywania i aresztowania. Są to wytyczne dla policjantów wskazujące, jak stosować przepisy prawa i standardy postępowania z podejrzanymi i zatrzymanymi.

Jedną z podstawowych zasad poprawy bezpieczeństwa w areszcie jest stosowanie uzasadnionego i zatwierdzonego zatrzymania na czas nie dłuższy niż jest to konieczne, przy jednoczesnym upewnieniu się, że funkcjonariusze i personel traktują zatrzymanych „w sposób godny, który uwzględnia prawa człowieka oraz zróżnicowane indywidualne potrzeby”. Pracownicy aresztu powinni również „w swojej codziennej pracy okazywać szacunek i [...] mieć świadomość rozmaitych szczególnych zagrożeń i cech oraz reagować na nie”.

Spis zasad zatrzymywania i aresztowania zawiera instrukcje dotyczące wielu tematów istotnych dla zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią, takich jak ocena podatności osób na zagrożenia w miejscu zatrzymania i po przewiezieniu na posterunek policji, postępowanie z agresywnymi zatrzymanymi i osobami podatnymi na zagrożenia, umieszczanie zatrzymanych w areszcie oraz sposoby zarządzania

190 Sprawozdanie specjalnego sprawozdawcy ONZ ds. tortur, 15 stycznia 2008 r., A/HRC/7/3.

191 „Body of Principles for the Protection of All Persons under any Form of Detention or Imprisonment”, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 1988, <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/detentionorimprisonment.aspx>>.

ryzykiem w pomieszczeniach aresztu, „biorąc pod uwagę potrzeby i bezpieczeństwo wszystkich osób przebywających w areszcie¹⁹²”.

Inne szczególne środki, które władze mogą podjąć w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią, to kierowanie określonych grup osób (np. dzieci i osób z zaburzeniami psychicznymi) z aresztu do placówek ochrony zdrowia lub opieki społecznej¹⁹³.

5.2. Etap dochodzenia/śledztwa: przesłuchania i składanie wyjaśnień

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy przeanalizować obowiązujące metody i praktyki przesłuchań tak, aby zapobiegały one przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią, co obejmuje też opracowanie jasnych procedur dotyczących metod prowadzenia przesłuchań.
- ✓ Mechanizmy ochrony przed przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią należy stosować podczas transportu osób zatrzymanych lub osadzonych także wtedy, gdy za transport odpowiedzialne są podmioty niepaństwowe. Pracownicy tych podmiotów powinni przejść odpowiednie szkolenie i muszą być w takim samym stopniu pociągani do odpowiedzialności za popełniane przez siebie akty przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.
- ✓ Należy zachować pełne protokoły wszystkich przesłuchań, w tym informacje o tożsamości wszystkich obecnych. Wszyscy funkcjonariusze biorący udział w przesłuchaniach powinni przejść odpowiednie szkolenie w zakresie przesłuchiwanie podejrzanych, co obejmuje też tematykę zakazu stosowania przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

192 Pełny spis zatwierdzonych zasad postępowania (Detention and Custody Index) dostępny jest na stronie <<http://www.app.college.police.uk/detention-and-custody-index/>>.

193 Her Majesty's Inspectorate of Constabulary (HMIC), organ odpowiedzialny w Wielkiej Brytanii za kontrolę i zgłaszanie skuteczności i efektywności działania policji w Anglii i Walii, przeprowadził analizę podatności na zagrożenia w areszcie policyjnym i zaleca m.in., aby policja wraz z odpowiednimi partnerami ze sfery opieki zdrowotnej i społecznej opracowała „wspólne, wielopłaszczyznowe podejście do szkolenia personelu pierwszej linii, w tym osób pracujących w areszcie, w zakresie praktycznych sposobów wspierania przekierowań, oceny podatności na zagrożenia i zarządzania ryzykiem”. Zob. „The welfare of vulnerable people in police custody”, HMIC, 2015, s. 125.

Wysokie ryzyko przemocy seksualnej i związanej z płcią ma miejsce zwłaszcza podczas przesłuchań mających na celu uzyskanie wyjaśnień od podejrzanych bądź zeznań świadków. Jak stwierdza specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur, proces przesłuchiwania podejrzanych „nierozzerwalnie wiąże się z ryzykiem zastraszania, przymusu i złego traktowania”¹⁹⁴. Osoby zatrzymane znajdują się w sytuacji podwyższonego ryzyka, zwłaszcza podczas „zatrzymania i na początku przebywania w areszcie, kiedy kontrolę nad zatrzymaniem i jego warunkami oraz dochodzenie/śledztwo prowadzą te same organy”¹⁹⁵.

Zasada 21 ze zbioru zasad ONZ mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia stanowi, że „zabronione jest nieuzasadnione wykorzystywanie sytuacji osoby zatrzymanej lub uwięzionej w celu zmuszenia jej do przyznania się do winy, do obciążenia się w inny sposób lub do zeznawania przeciwko dowolnej innej osobie” oraz że „w stosunku do żadnej osoby zatrzymanej podczas przesłuchania nie wolno stosować przemocy, gróźb ani metod przesłuchania, które osłabiałyby jej zdolność do podejmowania decyzji lub wydania osądu”¹⁹⁶.

Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur postuluje opracowanie protokołu i uniwersalnego zbioru standardów dla prowadzenia przesłuchań bez stosowania przymusu, a także zabezpieczeń proceduralnych, które należałoby stosować podczas wszystkich przesłuchań prowadzonych przez organy ścigania oraz inne osoby posiadające uprawnienia w zakresie prowadzenia dochodzeń lub śledztw. Jeśli chodzi o zalecane zabezpieczenia dotyczące wszystkich zatrzymanych, protokół powinien zawierać szczególne postanowienia dla grup, które są „bardziej narażone na niebezpieczeństwo podczas przesłuchań, [...] m.in. dla dzieci, kobiet i dziewcząt, osób z niepełnosprawnościami, osób należących do mniejszości lub rdzennych mieszkańców oraz osób niebędących obywatelami danego państwa, w tym migrantów (bez względu na ich status migracyjny), uchodźców, osób ubiegających się o azyl i bezpaństwowców”¹⁹⁷.

Zabezpieczenia, które należy wprowadzić w celu zagwarantowania, aby podczas prowadzenia dochodzeń i śledztw osoby zatrzymywane nie były narażone na tortury w formie przemocy seksualnej lub przemocy związanej z płcią:

- * Wczesne ustalenie potrzeb osób szczególnie podatnych na skrzywdzenie, w tym potrzeb powiązanych z płcią i wiekiem danej osoby, oraz ustanowienie zabezpieczeń odpowiednich dla tych ustaleń.

194 Sprawozdanie okresowe specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 5 sierpnia 2016 r., A/71/298, par. 8.

195 *Ibidem*.

196 Zasada 21, Body of Principles for the Protection of All Persons Any Form of Detention or Imprisonment.

197 Interim Report 2016, *op. cit.*, nota 194, par. 79.

- * Ścisłe regulacje dotyczące procedury doprowadzania osób zatrzymanych na rozmowę lub przesłuchanie.
- * Zapewnienie osobom zatrzymanym informacji o prawie do adwokata i zapewnienie im na wczesnym etapie dostępu do pomocy prawnej lub do wsparcia prawnego.
- * Prawo osoby zatrzymanej do poinformowania osoby trzeciej o swoim zatrzymaniu i miejscu pobytu.
- * Dostęp osoby zatrzymanej do lekarza i badań lekarskich.
- * Zapewnienie osobie zatrzymanej kontaktu z członkami rodziny.
- * Szybki nadzór sądowy w postaci sądowej kontroli legalności aresztowania i zatrzymania.
- * Prowadzenie dochodzeń w każdej sprawie dotyczącej zarzutów o torturowanie lub stosowanie przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- * Regularny przegląd metod i praktyk prowadzenia przesłuchań w celu zapobiegania torturom i przemocy seksualnej i związanej z płcią¹⁹⁸. Należy tu uwzględnić nadzór prokuratorski nad metodami dochodzeniowymi stosowanymi przez policję.

Przykład dostępu do adwokata na wczesnym etapie postępowania

Wielka Brytania: Funkcjonariusze w aresztach są instruowani, aby przed przekazaniem osoby zatrzymanej funkcjonariuszowi prowadzącemu przesłuchanie sprawdzić, czy osoba zatrzymana zażądała zastępstwa prawnego oraz czy ma dostęp do zastępstwa prawnego. Ponadto należy prowadzić rejestr zatrzymań i odnotowywać wszelkie sytuacje nietypowe i nieprawidłowości¹⁹⁹.

198 Artykuł 6, Deklaracja ONZ o ochronie wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem.

199 Section 4.2, Interviews. Detention and Custody Index, <<https://www.app.college.police.uk/detention-and-custody-index/>>.

5.3. Kontrole osobiste

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityk społecznych oraz ustawodawcy powinni ustanowić ramy prawne dotyczące prowadzenia kontroli osobistych zgodnie ze standardami praw człowieka, w tym z zasadami legalności, konieczności i proporcjonalności. Należy zachęcać do opracowywania i stosowania alternatywnych metod kontroli osób.
- ✓ Personel w placówkach pozbawienia wolności powinien konsekwentnie wdrażać postanowienia Reguł z Bangkoku w zakresie prowadzenia kontroli osobistej kobiet.
- ✓ Należy opracować szczególne zasady dotyczące kontroli osobistych osób LGBTI, w miarę możliwości w porozumieniu z zatrzymanymi/osadzonymi osobami LGBTI i odpowiednimi grupami ekspertów.
- ✓ Każdy członek personelu pracującego w placówkach pozbawienia wolności powinien zostać odpowiednio przeszkolony w zakresie kryteriów i procedur prowadzenia kontroli osobistych, co obejmuje też uwrażliwienie na kwestie płci.

Termin „kontrola osobista” dotyczy trzech różnych procedur: kontroli osobistej za pomocą dotyku przez ubranie (obszukiwanie); kontroli osobistej rozebranej osoby, co polega na oględzinach wszystkich części ciała osoby po zdjęciu przez nią ubrania lub odsłonięciu ciała, ale bez kontaktu fizycznego, oraz kontroli osobistej polegającej na przeszukaniu otworów ciała, nazywanej również kontrolą inwazyjną lub intymną, która polega na fizycznym badaniu otworów ciała, takich jak pochwa czy odbyt²⁰⁰. Szczególnie narażone na ryzyko podczas kontroli osobistej są kobiety, zwłaszcza w przypadku kontroli osobistej bez ubrania oraz podczas przeszukiwania otworów ciała.

Reguły Nelsona Mandeli stanowią, że przeszukania, w tym kontrole osobiste, powinny być „prowadzone z poszanowaniem przyrodzonej godności ludzkiej i prywatności osoby kontrolowanej, jak również zasad proporcjonalności, legalności i konieczności”. Kontrole osobiste nie mogą „być stosowane w celu nękania, zastraszania lub nieuzasadnionego naruszania prywatności osoby osadzonej”, a kontrole inwazyjne należy stosować tylko

200 Dokładniejsze definicje znajdują się w „Fact Sheet: Body searches: Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment”, APT/PRI, 2015.

wtedy, gdy jest to absolutnie konieczne²⁰¹. Reguły z Bangkoku stanowią także, iż kontrole osobiste kobiet i dziewcząt powinny być „przeprowadzane wyłącznie przez personel płci żeńskiej, który został odpowiednio przeszkolony w zakresie odpowiednich metod przeszukiwania i zgodnie z ustalonymi procedurami”²⁰².

Reguła 60 Nelsona Mandeli stanowi również, że „procedury kontroli osobistej prowadzone wobec osób odwiedzających nie mogą być poniżające i podlegają zasadom zapewniającym co najmniej taką samą ochronę” jak w przypadku osadzonych²⁰³.

Władze powinny prowadzić ewidencję kontroli osobistych i dokumentować powody ich przeprowadzenia, tożsamość osób je prowadzących oraz wyniki tych kontroli²⁰⁴. W miejscach pozbawienia wolności należy wprowadzić pisemne zasady określające, w jakich okolicznościach dozwolona jest kontrola osobista, w tym kontrola osadzonych, osób odwiedzających i członków personelu.

Kontrole osobiste mogą być równe torturom, jeśli są prowadzone z zamiarem zadania osobie przeszukiwanej silnego bólu lub cierpienia psychicznego lub fizycznego. Ryzyko tortur i innego złego traktowania jest szczególnie wysokie, gdy do kontroli osobistych dochodzi regularnie, gdy nie są one absolutnie konieczne, gdy są nieproporcjonalnie często prowadzone wśród określonych grup osadzonych oraz gdy są prowadzone przez przedstawiciela płci przeciwnej²⁰⁵.

W niektórych krajach osadzone kobiety w ramach kontroli osobistych są „zmuszane do publicznego rozbierania się, kucania i poddawania się intymnym przeszukaniom ciała, np. inwazyjnym sondowaniom pochwy i odbytu”²⁰⁶. Według Podkomitetu ds. zapobiegania torturom oraz innemu okrutnemu, niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, tego typu kontrole „mogą stanowić przemoc seksualną i dlatego muszą być zakazane”²⁰⁷.

Personel w placówkach penitencjarnych jest zobligowany nie tylko przestrzegać zakazu tortur i innych form złego traktowania, ale musi też zdawać sobie sprawę z podwyższonej podatności niektórych grup na zagrożenia wiążące się z kontrolą osobistą. Na przykład osoby, które w przeszłości doświadczyły przemocy ze względu na płeć, mogą wskutek kontroli osobistej doznać ponownej traumy i poczuć się dotkliwie upokorzone. Mimo iż

201 Reguły Nelsona Mandeli, Reguły 50–52.

202 Reguły z Bangkoku, Reguła 19.

203 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 60.

204 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 51.

205 *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules*, *op.cit.*, nota 176.

206 Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, „Prevention of torture and ill-treatment of women deprived of their liberty”, 18 stycznia 2016 r., CAT/OP/27/1, par. 27.

207 *Ibidem*.

kontrole osobiste mogą być upokarzające dla wszystkich poddawanych im osób, to ze względu na dodatkowe czynniki, takie jak dominacja mężczyzn w hierarchii władzy oraz powszechnie panujące wyobrażenia o kobiecym ciele, a także (większe w przypadku kobiet) prawdopodobieństwo, że kiedyś już padły one ofiarą przemocy seksualnej lub przemocy związanej z płcią, skutki prowadzenia kontroli osobistych u kobiet są poważniejsze i z większym prawdopodobieństwem mogą spowodować nawrót traumy z przeszłości.

Kontrole osobiste mogą być szczególnie problematyczne dla osób LGBTI, „zwłaszcza jeśli dana osoba [...] otwarcie identyfikuje się jako lesbijka, gej lub osoba biseksualna bądź jeśli nosi ubrania przypisywane tradycyjnie do płci przeciwnej (*cross dressing*) lub przeszła/przechodzi procedurę korekty płci”²⁰⁸.

Personel zakładu karnego powinien zadać sobie pytanie, jaki jest konkretny cel danej kontroli osobistej i jaka metoda będzie najmniej inwazyjna dla jego osiągnięcia. Personel powinien zastanowić się też, czy podejmuje decyzję w oparciu o realne zagrożenie i sprawdzić, czy na jego działanie nie wpływają stereotypy dotyczące pewnych grup osadzonych²⁰⁹.

Do opracowywanych zasad należy również dopisać różnorodność kulturową i religijną w obrębie danej populacji oraz racjonalnie przeprowadzone dostosowania tak, by wszystkie osoby były w stanie przestrzegać procedur bezpieczeństwa. Instytucje powinny konsultować się bezpośrednio z mniejszościowymi grupami etnicznymi i religijnymi, by ustalić, co jest właściwe z punktu widzenia danej kultury (i unikać stosowania takich samych procedur wobec wszystkich).

Dobre praktyki pozwalające zapobiegać traumatyzacji podczas kontroli osobistej:

- * Kontrolę osobistą należy prowadzić zgodnie z zasadami proporcjonalności i konieczności.
- * Kontrolę osobistą należy stosować tylko jako środek ostateczny. Należy wprowadzić też alternatywne metody kontroli, zastępujące kontrolę osobistą.
- * Personel zakładów karnych powinien w sposób właściwy i spójny oceniać, czy kontrola osobista jest konieczna oraz kto i jak powinien ją prowadzić.

208 Jean-Sébastien Blanc, „LGBTI persons deprived of their liberty: a framework for preventive monitoring”, APT/PRI, 2013, s. 9.

209 *Guidance Document on the Nelson Mandela Rules*, op.cit., nota 176.

- * Należy wprowadzić zasady dotyczące zarówno dopuszczalnego, jak i zabronionego zachowania podczas prowadzenia kontroli osobistej. Zasady te powinny uwzględniać aspekt płci i prawa człowieka. Dodatkowo cały personel powinien przejść szkolenie w zakresie tych zasad.
- * Każdą kontrolę osobistą należy prowadzić w sposób gwarantujący pełne poszanowanie godności i prywatności osoby kontrolowanej.
- * Kontrole osobiste powinny odbywać się w pomieszczeniu zapewniającym prywatność, w którym osoba poddawana kontroli nie jest widoczna dla innych pracowników ani osób zatrzymanych/osadzonych.
- * Przed rozpoczęciem kontroli osobistej osoby zatrzymane/osadzone powinny mieć możliwość ujawnienia/oddania ukrytych przemycających przedmiotów.
- * Od osób zatrzymanych/osadzonych nie należy wymagać całkowitego rozebrania się, a kontrole wiążące się ze zdejmowaniem ubrania powinny być prowadzone etapami (najpierw kontrola osoby po jej rozebraniu się od pasa w górę, a dopiero potem po jej rozebraniu się od pasa w dół).
- * Kontrolę osobistą powinien prowadzić personel tej samej płci, co osoba zatrzymana/osadzona, natomiast w przypadku osób LGBTI osoba zatrzymana/osadzona powinna mieć możliwość wyboru płci pracownika dokonującego kontroli osobistej.

Przykłady uregulowania kwestii stosowania kontroli osobistej

Austria: Federalne Ministerstwo Sprawiedliwości dokonało oceny praktyk prowadzenia kontroli osobistej w systemie penitencjarnym pod kątem stworzenia podręcznika kontroli osobistych, który byłby oparty na zasadzie poszanowania godności człowieka²¹⁰.

Gruzja: Według raportu obrońcy Publicznego Gruzji z 2018 roku²¹¹ stosowanie kontroli osobistej całego ciała, obejmujące rozebranie się, stanowi ważny problem w momencie przyjmowania kobiet do placówek penitencjarnych –każe się im kucać nawet wtedy, gdy mają miesiączkę. Problem ten zaobserwowano już w latach minionych. W 2016 roku w zakładzie karnym nr 5 zainstalowano skaner ciała oraz wprowadzono stosowne zmiany w regulaminie zakładu w zakresie prowadzenia pełnej kontroli osobistej osadzonych. Zgodnie z nimi osoba zatrzymana/osadzona ma prawo wybrać formę kontroli osobistej (przeszukanie wiążące się z rozebraniem się lub zeskanowanie ciała). Te regulaminowe zasady określają procedury stosowane przy przyjmowaniu osób do jednostki penitencjarnej, przy jej opuszczaniu, przy powrocie do placówki oraz w innych przewidzianych przypadkach. Jak wynika jednak z raportu obrońcy Publicznego, w sytuacji, gdy zatrzymane/osadzone kobiety są po raz pierwszy umieszczane w zakładzie, są one zarówno poddawane skanowaniu ciała, jak i kontroli osobistej obejmującej rozebranie się, a także każe im się kucać, dlatego problem ten nadal wymaga rozwiązania.

Hiszpania: W ramach specjalnych instrukcji ustanowiono standardy dla sił policyjnych dotyczące prowadzenia kontroli osobistych w celu ochrony praw osób zatrzymywanych przez policję. Zgodnie z tymi instrukcjami kontrole osobiste powinny być prowadzone w miarę możliwości w obecności dwóch funkcjonariuszy i przez funkcjonariusza tej samej płci, z poszanowaniem tożsamości seksualnej osoby zatrzymanej, szczególnie w odniesieniu do osób transpłciowych, a ponadto powinny mieć formę obszukiwania przez ubranie²¹². Kontrole osobiste wymagające zdjęcia odzieży należy stosować tylko wtedy, gdy spełnionych jest kilka kryteriów, m.in. gdy kontrola osobista została zatwierdzona przez funkcjonariusza policji prowadzącego sprawę i jeśli istnieje dla niej racjonalne uzasadnienie. Kontrola osobista musi być przeprowadzana w warunkach zachowania maksymalnej prywatności²¹³. W dokumentacji osoby zatrzymanej należy odnotować przyczyny i uzasadnienie dla kontroli osobistej połączonej ze zdejmowaniem ubrania²¹⁴.

211 State of Women and Juvenile Prisoners in Georgia (2018), s. 20, <<http://www.hridc.org/admin/editor/uploads/files/pdf/hrcprep2018/STATE%20OF%20WOMEN%20AND%20JUVENILE%20PRISONERS%20IN%20GEORGIA,%202018.pdf>>.

212 Instrucción 12/2007 de la Secretaria de Estado de Seguridad Sobre los Comportamientos Exigidos a los Miembros de las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad del Estado para Garantizar los Derechos de las Personas Detenidas o Bajo Custodia Policial – instrukcja wydana przez Sekretarza Stanu ds. Bezpieczeństwa dla Policji Narodowej i Gwardii Cywilnej.

213 Instrucción Número 19/2005 de 13 de Septiembre del Secretario de Estado de Seguridad Relativa a la Práctica de las Diligencias de Registro Personal por las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad.

214 Instrucción 20/2015 de Estado de Seguridad, por la que Se Aprueba El „Protocolo De Actuación en las Áreas de Custodia de Detenidos de Las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad del Estado.

Przykłady zasad kontroli osobistej kobiet z uwzględnieniem aspektu płci

Wielka Brytania: W 2006 roku minister spraw wewnętrznych zlecił przeprowadzenie specjalnego przeglądu sytuacji kobiet, które w systemie wymiaru sprawiedliwości są szczególnie narażone na skrzywdzenie. Powstały raport (tzw. Raport Corstona) zawierał zalecenia dotyczące prowadzenia kontroli osobistych wymagających rozebrania się, które w badaniu opisano jako „rutynowe postępowanie mocno zakorzenione w więzieniach”²¹⁵. W Raporcie Corstona odnotowano, że regularne, niepotrzebnie prowadzone kontrole osobiste połączone z rozbieraniem się są „upokarzające i poniżające, naruszają godność kobiet i są poważnym naruszeniem prywatności. W przypadku kobiet, które w przeszłości były wykorzystywane, zwłaszcza seksualnie, jest to przerażający pierwszy etap ich pobytu w zakładzie karnym i zmuszanie ich do przywoływania w pamięci trudnego czasu, gdy padły ofiarą. Jest to też nieprzyjemne dla personelu i nie sprzyja budowaniu dobrych relacji z kobietami, zwłaszcza nowo przyjętymi”²¹⁶. W raporcie zalecono, by w zakładach karnych dla kobiet ograniczono stosowanie kontroli osobistych połączonych ze zdejmowaniem ubrania „do absolutnego minimum narzuconego przez zasady bezpieczeństwa” oraz by służba więzienna pilotażowo wprowadziła skanery jonowe do wykrywania obecności narkotyków i innych przemycanych przedmiotów²¹⁷. Po opublikowaniu Raportu Corstona zaprzestano rutynowych kontroli osobistych obejmujących rozbieranie się.

Federacja Rosyjska: W aresztach śledczych dla kobiet w Rosji obowiązywała polityka prowadzenia pełnej kontroli osobistej u każdej nowo przyjmowanej kobiety, co uzasadniano względami bezpieczeństwa (jako środek uniemożliwiający wnoszenie do aresztu zakazanych przedmiotów), natomiast w rzeczywistości była to „metoda podporządkowania nowych osadzonych i wywierania na nich od samego początku presji”²¹⁸. W ramach współpracy z partnerami z Wielkiej Brytanii władze rosyjskie zdecydowały o zaprzestaniu rutynowych inwazyjnych kontroli osobistych i o ograniczeniu ich jedynie do indywidualnych przypadków, gdy jest to podyktowane uzasadnionymi względami bezpieczeństwa.

215 „The Corston Report”, Home Office, 2007, s. 31.

216 *Ibidem*.

217 *Ibidem*, s. 5.

218 „Gender and SSR Toolkit: Penal Reform and Gender”, ODIHR/ICPS/INSTRAW/Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2008, s. 8, <https://www.osce.org/odihr/30683?download=true>.

Przykłady zasad kontroli osobistej osób transpłciowych z uwzględnieniem aspektu płci

Francja: W ramach krajowego mechanizmu prewencji wydano wytyczne dotyczące procedur obowiązujących przy kontroli osobistej osadzonych, którzy przechodzą procedurę korekty płci, bez względu na to, czy płeć danej osoby została już prawnie zmieniona, czy wciąż nie. Kontroli należy dokonywać z zachowaniem ostrożności i w warunkach zapewniających poszanowanie godności osoby kontrolowanej. Po medycznym stwierdzeniu nieodwracalności procesu korekty płci przez multidyscyplinarny zespół, kontrole osobiste powinny być prowadzone w warunkach zapewniających poszanowanie godności osoby zatrzymanej i personelu, przez funkcjonariuszy tej samej płci co skorygowana płeć osoby zatrzymanej oraz przez funkcjonariuszy, którzy zostali uwrażliwieni na tę kwestię przez kierownictwo²¹⁹.

5.4. Transportowanie i przewożenie

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Ochronę przed przemocą seksualną i związaną z płcią należy stosować również podczas przewożenia osób zatrzymanych/osadzonych, w tym także w sytuacjach, gdy za transport odpowiedzialne są podmioty niepaństwowe. Pracownicy tych podmiotów powinni przejść odpowiednie szkolenie i muszą ponosić taką samą odpowiedzialność za ewentualne popełnione akty przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Osoby zatrzymane/osadzone są regularnie przewożone np. z miejsc pozbawienia wolności do sądu, pomiędzy instytucjami penitencjarnymi lub do placówek medycznych. W czasie przewożenia zachodzi podwyższone ryzyko wystąpienia niewłaściwych zachowań ze strony personelu lub przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią ze strony innych zatrzymanych lub osadzonych (którzy w przeciwnym razie nie mieliby z ofiarą kontaktu). Ryzyko to może wzrastać, gdy transportem zatrzymanych i osadzonych zajmują się podmioty niepaństwowe.

²¹⁹ J.-M. Delarue, „Avis du 30 juin 2010 relatif à la prise en charge des personnes transsexuelles incarcérées”, Journal Officiel de la République Française, 25 lipca 2010 r., <https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?num_JO=0&date_JO=20100725&numTexte=32&pageDebut=&pageFin=>>.

W takich sytuacjach na różne formy przemocy (werbalnej, fizycznej i seksualnej) ze strony współosadzonych są w szczególności narażone kobiety transpłciowe. Z tego względu ważne jest, aby podczas przewozu wprowadzić odpowiednie środki ochronne, które jednak nie powinny uniemożliwiać doprowadzenia zatrzymanych/osadzonych do sądu lub szpitala, ani opóźniać przeniesienia ich do innej placówki penitencjarnej²²⁰.

Aby zminimalizować ryzyko nadużyć, instytucje powinny wdrożyć klarowne zasady regulujące warunki przewożenia osób. Zasady te powinny wyraźnie zwracać uwagę na problematykę przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią w sposób uwzględniający aspekt płci. Podczas transportu należy stosować zabezpieczenia znane z placówek pozbawienia wolności, czyli separowanie osadzonych (mężczyzn od kobiet i nieletnich od dorosłych) oraz przydzielanie odpowiedniego personelu. Kobiety powinny być nadzorowane wyłącznie przez funkcjonariuszki, a przewożenie osób transpłciowych i interpłciowych musi odbywać się ze szczególnym wyczuleniem.

Podstawą decyzji o przewożeniu konkretnych zatrzymanych/osadzonych razem lub osobno powinny być wnioski wyciągnięte z indywidualnej oceny ryzyka. Osoby zatrzymane/osadzone muszą mieć możliwość skontaktowania się z rodziną i adwokatem lub poinformowania innych osób trzecich o swoim przeniesieniu.

5.5. Zasady przydzielania do cel

W wielu miejscach zakłady penitencjarne są przepełnione, co samo w sobie prowadzi do stresu, problemów ze zdrowiem psychicznym i do przemocy (w tym do przemocy seksualnej i związanej z płcią). Po przeanalizowaniu sytuacji we wszystkich zakładach karnych na Łotwie rzecznik praw obywatelskich stwierdził na przykład, że przemoc (w tym przemoc seksualna i związana z płcią) częściej występuje w dużych jednostkach, mieszczących około 40 osadzonych osób²²¹.

Ponadto przepełnionymi i niedofinansowanymi zakładami trudniej jest zarządzać i trudniej jest zaspokajać podstawowe potrzeby osadzonych osób, np. pożywienie, wodę i opiekę zdrowotną. Przeludnienie może też mieć wpływ na realizację programów resocjalizacyjnych, edukacyjnych i szkoleniowych (a przecież sukces każdego z nich mógłby przyczynić się do zmniejszenia skali przemocy).

Reguły Nelsona Mandeli stanowią, że jeśli miejsca do spania znajdują się w pojedynczych celach lub salach, to „każdy więzień powinien zajmować w nocy samodzielną celę lub salę. Jeśli ze szczególnych względów, takich jak tymczasowe przepełnienie, konieczne jest, aby centralna administracja zakładu karnego uczyniła wyjątek od tej zasady, nie

220 *Towards the effective protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty*, op.cit., nota 115, s. 60.

221 Prezentacja, autorka: Ieva Krasovska, prawniczka z Biura Rzecznika Praw Obywatelskich Republiki Łotewskiej, Preventing and addressing sexual and gender-based violence in closed facilities, Practitioners' Meeting, ODIHR, 17–18 października 2016 r., Warszawa.

jest wskazane, aby w celi lub sali przebywały dwie osoby osadzone”. Dodatkowo, jeśli wykorzystywane są sale wieloosobowe, „powinny być one zajmowane przez osadzonych starannie dobranych pod kątem możliwości wspólnego przebywania w takich warunkach”, a ponadto konieczny jest ich regularny nadzór²²².

Mężczyźni i kobiety, jak również dorośli i nieletni, powinni być zawsze kwaterowani oddzielnie. Według APT „osoby transpłciowe powinny być albo zakwaterowane w części zakładu karnego odpowiadającej ich tożsamości płciowej albo – jeśli jest to wyjątkowo konieczne ze względów bezpieczeństwa lub innych – w odrębnej części zakładu, która zapewni im optymalne bezpieczeństwo. Jeśli osoby te są zakwaterowane w oddzielnej części, powinny mieć zapewnione zajęcia i możliwość spędzania czasu z innymi osadzonymi płci, z którą się identyfikują”²²³. Reguła 7.a. Nelsona Mandeli mówi, że sposób zarządzania aktami osobowymi zakładu karnego powinien „umożliwiać określenie unikalnej tożsamości osoby osadzonej, z poszanowaniem płci, z którą się ona identyfikuje”. Zasada ta powinna ułatwić umieszczanie transpłciowych osadzonych osób w wybranych przez nich placówkach – męskich lub kobiecych. Według Stowarzyszenia Zapobiegania Torturom nawet w zakładach karnych, w których zakwaterowanie zależy od płci, z którą identyfikuje się dana osoba, istotne jest, aby decyzje o zakwaterowaniu osadzonych zapadały za zgodą zainteresowanych, ponieważ niektórzy wolą być umieszczeni w placówkach przeznaczonych dla osób płci przypisanej im przy urodzeniu (z powodów takich jak bezpieczeństwo, możliwości podjęcia pracy czy bliskość krewnych).

W każdym przypadku kierownictwo zakładu karnego powinno zwracać szczególną uwagę na liczbę i typ osób osadzonych, które umieszcza razem. Należy również pamiętać o ryzyku, że może dojść do przemocy seksualnej i związanej z płcią i zapewnić odpowiedni nadzór personelu w celu niedopuszczenia do tej przemocy.

Przykłady kwaterowania osadzonych z uwzględnieniem aspektu płci

USA: Kilka jurysdykcji w Stanach Zjednoczonych opracowało metody kwaterowania osadzonych kobiet obarczonych wysokim ryzykiem wiktymizacji bez umieszczania ich w izolatkach. W każdym przypadku decyzja o ich kwaterowaniu jest „podejmowana indywidualnie na podstawie weryfikacji przeprowadzonej przez przeszkolony personel i monitorowanej przez przełożonych wysokiego szczebla”²²⁴. Z myślą o zapewnieniu bezpieczeństwa wykorzystywane są również inne zaboby. Na przykład Departament Więziennictwa w stanie Wyoming

222 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 12.

223 *Towards the effective protection of LGBTI Persons Deprived of Liberty*, op.cit., nota 115, s. 34.

224 Swavola, Riley i Subramanian, op.cit., nota 165, s. 15.

stosuje narzędzie weryfikacyjne połączone z algorytmem zakwaterowania dla kobiet. Ponieważ większość kobiet w zakładzie kwalifikuje się do pobytu w mniej restrykcyjnych warunkach, Departament zmodyfikował swoje praktyki w zakresie kwaterowania²²⁵.

W niektórych jurysdykcjach zmniejszono również wykorzystanie oddzielnych pomieszczeń dla kobiet transpłciowych, z których większość, wyłącznie na podstawie ich anatomii, trafia do obiektów dla mężczyzn. Więzienie okręgowe w Denver przestało automatycznie rozmieszczać kobiety transpłciowe na podstawie ich płci biologicznej i obecnie pozwala osobom transpłciowym wypełnić oświadczenie o preferencjach, w którym podają one preferowane imię i zaimki. Przydział zakwaterowania rekomenduje komisja weryfikacyjna, a osadzone osoby transpłciowe mogą korzystać z pryszniców w celach i wnioskować o przydzielenie ich do celi z innymi osobami transpłciowymi. Mają również prawo wskazać płeć funkcjonariusza, który w razie potrzeby będzie przeprowadzać kontrolę osobistą²²⁶.

5.6. Segregacja

Kluczowa rekomendacja

- ✓ Policja i administracja zakładów karnych powinny zapewnić odpowiednie mechanizmy zabezpieczające osoby poddawane karom oraz osoby kierowane do izolatek przed przemocą seksualną i związaną z płcią.
- ✓ Segregację ochronną można zastosować wyłącznie za zgodą danej osoby zatrzymanej/osadzonej, przy czym należy wprowadzić mechanizmy zabezpieczające i regularnie je kontrolować.
- ✓ Zabezpieczenia dotyczące oddzielania osadzonych i zapewnienia odpowiedniej obsady personelu należy stosować we wszystkich sytuacjach związanych z pozbawieniem wolności (np. podczas przewożenia osadzonych, realizowania programów szkoleniowych) oraz we wszystkich częściach zakładu karnego.

225 *Ibidem*.

226 *Ibidem*.

Kwestia segregacji lub separowania niektórych osób zatrzymanych/osadzonych ma szczególne znaczenie, ponieważ praktyka ta jest często stosowana w celu minimalizacji ryzyka przemocy lub jako reakcja na przemoc po jej wystąpieniu. Separacja może jednak stawiać osoby zatrzymane/osadzone w trudnej sytuacji i narażać je na nadużycia ze strony personelu, zwłaszcza gdy ich kontakt ze światem zewnętrznym jest ograniczony (przy czym sytuacja staje się szczególnie trudna, gdy osoby te umieszcza się w celi izolacyjnej).

Bywa, że osoby zatrzymane/osadzone, które uznaje się za zagrożone przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią, są oddzielane od ogółu populacji dla ich własnego bezpieczeństwa (a czasem na ich własne życzenie). Praktyka ta może jednak ograniczać dostęp jednostki do zajęć i usług zapewnianych przez zakład karny i może też negatywnie wpływać na zdrowie psychiczne odseparowanych (zwiększać ryzyko samookaleczeń i prób samobójczych) oraz stanowić ograniczenie dla rodziny w dostępie do wizyt. Ponadto osoby zatrzymane/osadzone na skutek takiego odseparowania mogą uznać, że tracą zbyt duży zakres prywatności, szczególnie na skutek przeniesienia do części zakładu karnego ze stałym monitoringiem, używanej w celu dyscyplinowania osadzonych lub pilnowania ich przed samookaleczeniem lub próbami samobójczymi.

Odseparowanie osoby zatrzymanej/osadzonej od szerszej populacji ze względu na to, że należy ona do grupy narażonej na przemoc seksualną i związaną z płcią, może powodować jej dalszą stygmatyzację, a w konsekwencji utrudniać powtórnią integrację tej osoby w ogólnej populacji więziennej, co może być szczególnie niebezpieczne dla osób LGBTI lub sprawców szczególnego rodzaju przestępstw, np. gwałtów.

Segregacja może mieć również charakter dyskryminujący, dlatego władze muszą starannie obmyślić sposoby ochrony osadzonych, by nie dochodziło do ich stygmatyzacji lub dyskryminowania. Jeśli chodzi o osoby LGBTI, organizacja Penal Reform International (PRI) i Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT) zalecają również, aby zakład, który zamierza odseparować osobę zatrzymaną/osadzoną w celu jej ochrony, uzyskał zgodę tej osoby²²⁷.

W niektórych krajach organy ścigania lub władze więzienne stosują segregację ochronną wobec osób, które uważają za zagrożone przemocą seksualną i związaną z płcią. Międzynarodowe standardy, w tym Reguły Nelsona Mandeli i Reguły z Bangkoku, jasno określają jednak, że stosowanie segregacji ochronnej jest uzasadnione tylko w wyjątkowych okolicznościach, powinno być stosowane na możliwie jak najkrótszy czas i przy zachowaniu odpowiednich zabezpieczeń proceduralnych.

227 Blanc, *op.cit.*, nota 208, s. 11.

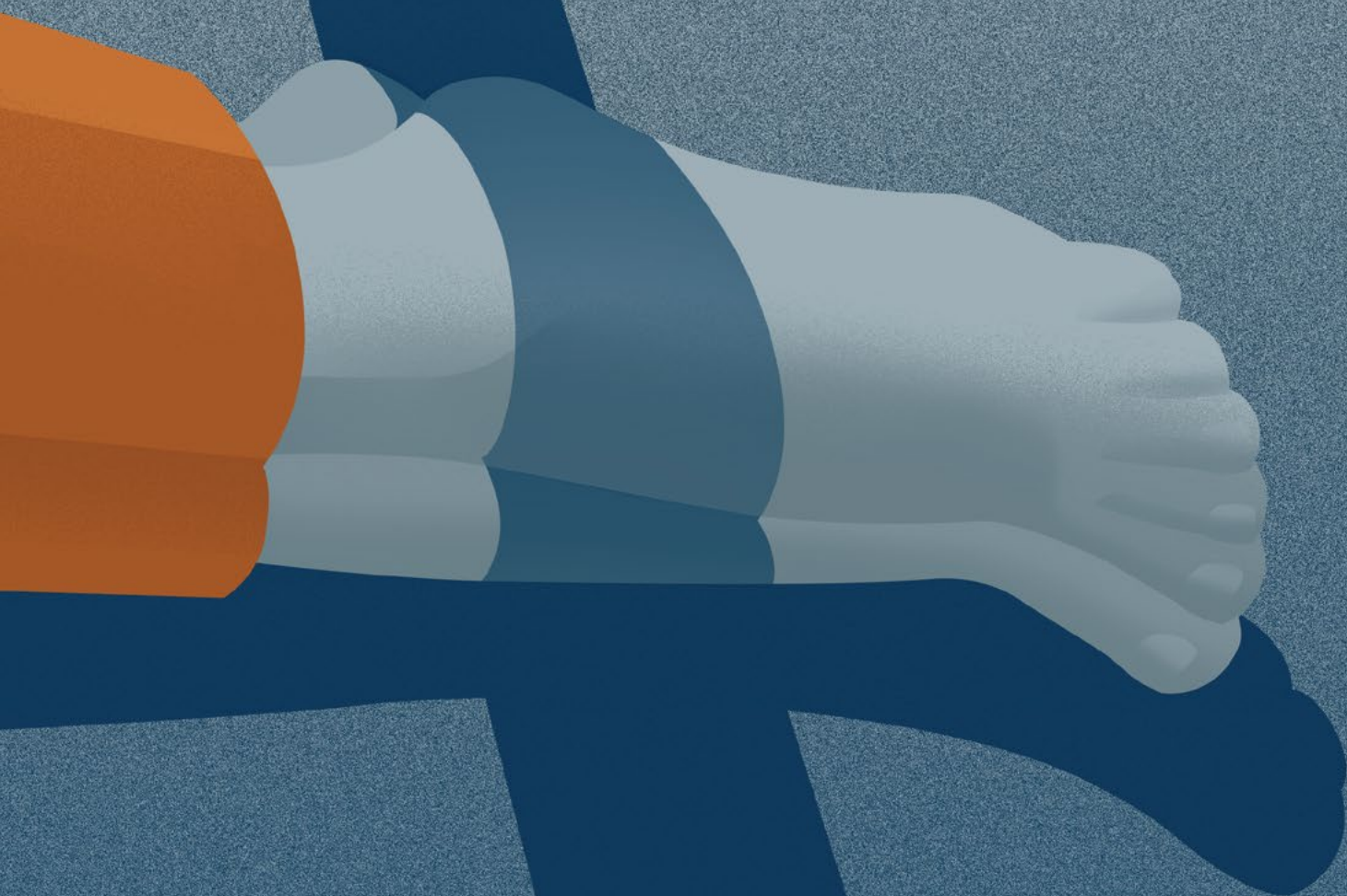
**Przykład orzecznictwa: *X przeciwko Turcji*
(Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2012 r.)**

Kiedy skarżący X, będący homoseksualnym mężczyzną, został umieszczony we wspólnej celi więziennej z więźniami heteroseksualnymi, znęcano się nad nim i zastraszano, w związku z czym – z obawy o swoje bezpieczeństwo – X zwrócił się o przeniesienie do celi z więźniami homoseksualnymi. Władze więzienne umieściły skarżącego w indywidualnej celi będącej celą izolacyjną stosowaną w ramach środka dyscyplinującego. Skarżący został w ten sposób pozbawiony kontaktu z innymi osadzonymi, nie miał zapewnionej aktywności społecznej ani ruchu na świeżym powietrzu. Władze zakładu uzasadniały swoje działania tym, że skarżącemu groziło poważne niebezpieczeństwo ze względu na jego orientację seksualną.

Trybunał stwierdził naruszenie art. 3 (zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania) oraz art. 14 (zakaz dyskryminacji) konwencji i stwierdził w wyroku, że „władze więzienne nie dokonały adekwatnej oceny ryzyka dla bezpieczeństwa skarżącego. Ze względu na orientację seksualną skarżącego władze więzienne uważały, że grozi mu poważne uszkodzenie ciała. Ponadto, zdaniem Trybunału, środek całkowicie wykluczający skarżącego z życia więziennego nie mógł być w żadnych okolicznościach uznany za uzasadniony”²²⁸.

228 Europejski Trybunał Praw Człowieka, sprawa *X przeciwko Turcji*, wyrok z 9 października 2012 r.

6. INNE ŚRODKI ZAPOBIEGANIA I REAGOWANIA NA PRZEMOC SEKSUALNĄ I PRZEMOC ZWIĄZANĄ Z PŁCİĄ

6. INNE ŚRODKI ZAPOBIEGANIA I REAGOWANIA NA PRZEMOC SEKSUALNĄ I PRZEMOC ZWIĄZANĄ Z PŁCIĄ

W niniejszym rozdziale przedstawiamy informacje na temat praktyk stosowanych w miejscach pozbawienia wolności, które wprawdzie nie dotyczą bezpośrednio zarządzania ryzykiem, ale mogą ułatwić zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz właściwe reagowanie na nią.

Z odpowiedzi udzielonych przez państwa członkowskie OBWE wynika, że mimo iż w regionie OBWE wdrożono szereg obiecujących praktyk postępowania, to jednak niewiele państw posiada polityki społeczne konkretnie ukierunkowane na kwestie przemocy seksualnej i związanej z płcią. Państwa skutecznie rozwiązujące problem takiej przemocy znacznie częściej wprowadzają zasady dobrej praktyki, takie jak promowanie w zakładach penitencjarnych kultury opartej na otwartej komunikacji i szacunku czy zamiana rodzaju kary na wczesnym etapie. Przykłady metod postępowania przedstawionych w niniejszym rozdziale to zarówno pojedyncze inicjatywy, jak i koncepcje o charakterze ramowym.

6.1. Badania nad przemocą seksualną i związaną z płcią realizowane na potrzeby polityki opartej na dowodach

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityk społecznych i ustawodawcy powinni przeznaczyć środki na prowadzenie badań i analizę danych na temat występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach zatrzymania i pozbawienia wolności, m.in. na posterunkach policji, w aresztach śledczych i zakładach karnych.
- ✓ Należy ułatwić pracę organów monitorujących, m.in. poprzez przyznanie im nieograniczonego dostępu do wszystkich osób zatrzymanych/osadzonych, z zachowaniem zasady poufności.

Wszystkie interwencje dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią powinny rozpoczynać się od dobrego rozpoznania problemu i potrzeb osób zatrzymanych/osadzonych, personelu i innych zainteresowanych stron. W komentarzu do Reguł z Bangkoku stwierdza się, że mała ilość dostępnych danych na temat osadzonych i uwięzionych kobiet „utrudnia opracowanie skutecznych zasad polityki społecznej i wdrażanie programów, które w sposób sprawiedliwy i skuteczny odpowiadałyby na ich potrzeby”²²⁹.

Reguły z Bangkoku, Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (znane też jako Reguły Pekińskie) oraz Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym (znane jako Reguły Tokijskie²³⁰) podkreślają znaczenie badań jako podstawy świadomego i opartego na dowodach procesu tworzenia polityk społecznych i są podstawą rozwoju badań nad sytuacją kobiet w jednostkach penitencjarnych. Dowody i informacje na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią nie tylko stanowią podstawę kształtowania polityki społecznej, ale powinny również stanowić podstawę programów szkoleniowych i być wykorzystywane do podnoszenia świadomości istnienia problemu oraz określania właściwych reakcji na poziomie polityki i praktyki.

W międzynarodowych wytycznych dotyczących kwestii przemocy wobec kobiet podkreśla się rolę państwa w promowaniu badań, zbieraniu danych i opracowywaniu statystyk dotyczących zakresu, podstawowych przyczyn i skutków wszystkich form przemocy wobec kobiet, „a także skuteczności środków zapobiegających przemocy i radzenia sobie z nią”²³¹. Wyniki badań nad przemocą seksualną i związaną z płcią oraz odnośne dane należy rozpowszechniać i udostępniać opinii publicznej.

Organy państwa, przy wsparciu władz centralnych, powinny wzmacniać swój potencjał prowadzenia badań i analiz dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią. Ponieważ istnieje ryzyko, że badania prowadzone przez instytucje państwowe nie będą kompleksowe, dobrą praktyką jest również umożliwienie innym organizacjom – w tym krajowym mechanizmom prewencji, krajowym instytucjom działającym na rzecz praw człowieka, instytucjom akademickim i organizacjom społeczeństwa obywatelskiego – prowadzenia niezależnych badań poprzez udzielanie im dostępu do miejsc pozbawienia wolności i umożliwianie im przeprowadzania wywiadów z osobami zatrzymanymi/osadzonymi (z zachowaniem zasad poufności).

229 The Bangkok Rules (Reguły z Bangkoku), *op.cit.*, nota 164.

230 Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym (Reguły Tokijskie), przyjęte rezolucją Zgromadzenia Ogólnego 45/110 z 14 grudnia 1990 r.

231 Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, Rekomendacja ogólna nr 19 w sprawie przemocy wobec kobiet, 1992, par. 24(c). Zob. także art. 11 Konwencji stambulskiej.

Powszechnie stosowane praktyki dotyczące gromadzenia dowodów istotnych dla prowadzenia badań nad przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią w miejscach pozbawienia wolności:

- * Badania populacyjne, które można prowadzić wśród obecnych i byłych osób zatrzymanych/osadzonych, personelu i innych zainteresowanych stron.
 - * Przeglądy i analizy danych administracyjnych (takich jak akta więzienne, dane policyjne, sprawozdania sądowe i złożone skargi).
 - * Przeglądy orzecznictwa obejmujące orzecznictwo sądów krajowych i międzynarodowych (a także skarg składanych do organów monitorujących traktaty lub do specjalnych sprawozdawców)²³².
 - * Misje monitorujące i informacyjne realizowane przez krajowe mechanizmy prewencji, krajowe instytucje działające na rzecz praw człowieka i organizacje społeczeństwa obywatelskiego.
 - * Przeglądy informacji przedłożonych w ramach procesów składania okresowych sprawozdań krajowych, np. sprawozdań z wdrażania CEDAW, CAT, CRC lub w ramach Mechanizmu Powszechnego Przeglądu Okresowego (UPR) Rady Praw Człowieka ONZ.
-

Organizacje i osoby prowadzące badania powinny stosować metodologie, które umożliwiają pozyskiwanie informacji od wielu różnych interesariuszy, w tym od osób, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią, a także od organów ścigania i personelu więziennego, świadczeniodawców, personelu medycznego, przedstawicieli zawodów prawnych oraz członków rodzin osób zatrzymanych lub osadzonych. Badacze powinni zadbać o to, aby wszelkie badania empiryczne prowadzone z osobami, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią, były zgodne ze standardami etyki i bezpieczeństwa, zapewniały poufność i nie dopuszczały do wtórnej wiktylizacji²³³.

232 Ze względu na wymóg wyczerpania środków odwoławczych przewidzianych w prawie krajowym sprawy rozpatrywane przez trybunały międzynarodowe zawierają również historię sprawy na szczeblu krajowym.

233 Zob. na przykład *Researching Violence Against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists* (Geneva: World Health Organization and PATH, 2005), <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42966/9241546476_eng.pdf;jsessionid=A4F3C8575FB4CBDE86ED753A7EFE54F9?sequence=1>; „Ethical and safety guidelines for research on gender-based violence”, Partners for Prevention, 2013.

Przykłady skutecznego upowszechniania wyników badań

Międzynarodowe Stowarzyszenie Więziennictwa (ICPA) stawia sobie za cel rozpowszechnianie na całym świecie „wiedzy o więziennictwie opartej na badaniach naukowych”. ICPA prowadzi internetową bazę materiałów w 17 kategoriach, do których należą m.in. badania naukowe²³⁴.

Europejska Organizacja Służby Więziennej i Kuratorskiej (EuroPris) promuje wymianę informacji pomiędzy różnymi organizacjami działającymi w zakładach karnych i instytucjach wymiaru sprawiedliwości w celu tworzenia najlepszych praktyk. EuroPris służy jako pomost między badaczami akademickimi i praktykami oraz prowadzi bibliotekę internetową²³⁵.

Badania i analizy mogą również dotyczyć ewaluacji inicjatyw mających na celu zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią. Ocenianie stosowanych praktyk jest ważne, gdyż dzięki temu – jeśli okażą się skuteczne – można je powielać w innych środowiskach (a w przypadku nieskuteczności – zaprzestać ich stosowania). Niestety środki stosowane obecnie w zakładach zamkniętych w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowania na taką przemoc są poddawane ewaluacji dość rzadko albo wcale.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Obecnie stosowane metody zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowania na taką przemoc należy regularnie poddawać ewaluacji (również prowadzonej przez organizacje zewnętrzne) w celu określenia ich skuteczności.

Spośród 27 państw członkowskich, które wypełniły kwestionariusz opracowany przez ODIHR, 24 państwa podały, że nie przeprowadziły ewaluacji realizowanych programów mających na celu zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Respondenci wyjaśnili, że ewaluacji nie prowadzono, ponieważ liczba zgłaszanych incydentów była niska, co pozwalało założyć, że stosowane metody

234 Zob. strona internetowa ICPA (International Corrections and Prisons Association): <<http://icpa.ca>>.

235 Zob. strona internetowa Europejskiej Organizacji Służby Więziennej i Kuratorskiej: <<http://www.europpris.org>>.

zapobiegawcze są skuteczne. Trzy państwa – Finlandia, Węgry i Litwa – planują (lub już przeprowadziły) ocenę wpływu konkretnych programów realizowanych w zakładach karnych (dla przestępców seksualnych i dotyczących ograniczenia przemocy).

6.2. Prawo a polityki społeczne

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy prawa i polityk społecznych powinni zapewnić, aby ustawodawstwo krajowe wyraźnie definiowało przemoc seksualną i związaną z płcią i zakazywało jej w miejscach pozbawienia wolności. Powinni oni również dokonać przeglądu istniejących przepisów, zasad polityki i procedur, aby zidentyfikować obszary, w których można wzmocnić prewencję i ochronę przed przemocą seksualną i związaną z płcią, w tym przeglądu przepisów dotyczących rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności.
- ✓ Przepisy prawa powinny regulować procedury dochodzeń i ścigania sprawców przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności tak, aby akty przemocy były ścigane w taki sam sposób, jak gdyby popełniono je poza instytucją penitencjarną.

Zakładami karnymi należy zarządzać zgodnie z zasadą praworządności i międzynarodowymi standardami praw człowieka. Krajowe prawo karne, zasady polityki i procedury powinny zapewniać odpowiednią ochronę przed przemocą seksualną i związaną z płcią oraz zadośćuczynienie dla ofiar bez względu na to, gdzie doszło do przemocy. Należy wprowadzić uzgodnione i poparte dokumentacją strategie, które będą konsekwentnie stosowane w każdej placówce pozbawienia wolności, a celem tych strategii ma być zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowanie na taką przemoc. Ponadto muszą istnieć jasne zasady zakazujące personelowi dopuszczania się nadużyć wobec osadzonych. Zarzuty dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią trzeba należycie badać, a osoby odpowiedzialne powinny być ścigane za naruszenie prawa.

6.2.1. Ustawodawstwo krajowe

Krajowe przepisy dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności muszą być odbiciem międzynarodowych standardów praw człowieka w zakresie zapobiegania takiej przemocy i reagowania na nią. Międzynarodowe instrumenty prawne i instrumenty polityki, które dotyczą przemocy wobec kobiet, zawierają przydatne wskazówki dotyczące wymogów legislacyjnych w zakresie przestrzegania

międzynarodowych standardów. Powinny one zostać wdrożone, a w niektórych przypadkach mogą zostać wprowadzone do przepisów dotyczących przemocy ze względu na płeć²³⁶.

Państwa mogą zająć się kwestią przemocy seksualnej i związanej z płcią na wiele sposobów, wykorzystując do tego swoje systemy prawne. Mogą np. przyjmować samodzielne, kompleksowe przepisy lub wzmacniać istniejące prawo krajowe. Oprócz sankcji karnych, innymi cennymi narzędziami zapewniającymi ofiarom zadośćuczynienie są środki cywilne i przepisy o odszkodowaniu.

Najważniejsze cechy skutecznych przepisów prawa:

- * Uznanie, że przemoc ze względu na płeć jest formą dyskryminacji ze względu na płeć, naruszeniem praw człowieka i przejawem nierówności płci.
 - * Przyjęcie kompleksowego i multidyscyplinarnego podejścia, które obejmuje prewencję, ochronę i wsparcie dla ofiar, jak również odpowiednie karanie sprawców. W miejscach pozbawienia wolności sprawcy przemocy seksualnej i związanej z płcią, zwłaszcza jeśli są również osobami zatrzymanymi/osadzonymi, powinni być ścigani tak, jak gdyby popełnili to przestępstwo na wolności.
 - * Przyjęcie podejścia uwrażliwionego (a nie obojętnego) na kwestie płci. Jest to szczególnie istotne w kontekście przemocy seksualnej i związanej z płcią, do której dochodzi w miejscach pozbawienia wolności, ponieważ prawo musi uznawać, że ofiarami mogą być zarówno mężczyźni, jak i kobiety, a jednocześnie powinno umożliwiać stosowanie specjalistycznych procedur lub środków zaradczych, które biorą pod uwagę płeć.
 - * Prawo, które przewiduje budowanie potencjału dla odpowiednich organów oraz istnienie specjalistycznych metod reagowania na przemoc seksualną i związaną z płcią (np. tworzenie wyspecjalizowanych jednostek lub sądów zajmujących się tą kwestią). Należy pamiętać, że krajowe przepisy dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią powinny jasno określać przesłanki przestępstwa i regulować procedury dochodzenia, śledztwa i ścigania, ale powinny również obejmować szerszy zakres regulacyjny, w tym tematy takie jak gromadzenie danych, ewaluacja, szkolenia i finansowanie.
-

236 *Handbook for Legislation on Violence against Women* (New York: United Nations, 2010), <<http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20violence%20against%20women.pdf>>.

Przykłady uwzględniania problematyki przemocy seksualnej i związanej z płcią w przepisach prawa

Albania: W 2014 roku rząd albański wprowadził do ustawodawstwa krajowego szereg poprawek uwzględniających aspekt płci, opartych na Regułach z Bangkoku (ONZ). Prawo tego kraju²³⁷ wymaga obecnie ścisłego rozdzielania osadzonych płci męskiej i żeńskiej oraz nadzoru osadzonych płci żeńskiej przez żeński personel. Dodano jednak nowe przepisy, które określają odpowiedzialność państwa za zapobieganie przemocy ze względu na płeć w ramach klauzuli o niedyskryminacji. W ramach przepisów przyznaje się również natychmiastową ochronę wszystkim osobom, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz przyznaje się indywidualne leczenie i opiekę zdrowotną w oparciu o potrzeby związane z płcią, w tym także na podstawie kryterium orientacji seksualnej i tożsamości płciowej²³⁸. Wcześniejsze poprawki do kodeksu karnego przewidują rozwiązania alternatywne wobec kary pozbawienia wolności dla osób będących ofiarami przemocy ze względu na płeć, w tym areszt domowy dla kobiet w ciąży lub matek dzieci poniżej dziesiątego roku życia²³⁹.

Hiszpania: W 2004 roku rząd hiszpański przyjął ustawę o zintegrowanych środkach ochrony przed przemocą ze względu na płeć. Jej celem było stworzenie holistycznego i multidyscyplinarnego podejścia do tego problemu. Ustawa odróżnia przemoc ze względu na płeć od innych form przemocy, odwołując się do elementu dyskryminacji. Na mocy ustawy ustanowiono specjalny organ do spraw przemocy ze względu na płeć, któremu nadano nazwę Centralnej Jednostki Policji ds. Rodziny i Kobiet. Na mocy tych samych przepisów ustanowiono również wyspecjalizowanego prokuratora ds. przemocy wobec kobiet, wyspecjalizowane sądy o połączonej właściwości w sprawach karnych i cywilnych oraz biura pomocy ofiarom. Ustawa nakłada też obowiązek ścisłej koordynacji wszystkich podmiotów zaangażowanych w cały proces (takich jak organy bezpieczeństwa państwa, prokuratorzy, kryminolodzy, psychologowie, sędziowie zajmujący się postępowaniem przygotowawczym itp.). Ustawa dotyczy przemocy ze względu na płeć

237 Law No. 8328 of 16 April 1998 on the Rights and Treatment of Convicted and Pre-trial Detainees, and General Regulation of Prisons approved by CMD No. 437 of 20 May 2015, as amended, General Regulation of Prisons approved by Decision of Council of Ministers No. 303, 25 marca 2009 r.

238 Jo Baker i DIGNITY, „Women in Detention in Albania, Needs, vulnerabilities and good practice”, DIGNITY – Danish Institute Against Torture, 2015, ss. 22–23, <https://dignity.dk/wp-content/uploads/pubseries_no10.pdf>.

239 *Ibidem*, s. 21. Należy zwrócić uwagę, że istnieją doniesienia, że przepisy kodeksu karnego nie zostały jeszcze w pełni wdrożone.

występującej zarówno w całym społeczeństwie, jak i w szczególności w miejscach pozbawienia wolności²⁴⁰.

USA: Kilka grup zajmujących się obroną praw obywatelskich wniosło w imieniu ofiar przemocy seksualnej i związanej z płcią pozwy przeciwko władzom stanowym w związku z brakiem działań zmierzających do rozwiązania problemu powszechnych nadużyć seksualnych ze strony personelu, do jakich dochodziło w miejscach pozbawienia wolności, co obejmowało też brak działań w celu zapobiegania tym nadużyciom, wykrywania ich i karania. Takie sprawy zazwyczaj dotyczą wielu ofiar i powtarzających się przez wiele lat schematów nadużyć. Cywilne pozwy zbiorowe zmusiły kierownictwo zakładów karnych do wprowadzenia zmian w całym systemie, a także pozwoliły uzyskać odszkodowania pieniężne dla ofiar przemocy ze względu na płeć²⁴¹.

Studium przypadku: USA – Ustawa o wyeliminowaniu gwałtów w zakładach karnych (Prison Rape Elimination Act)

W 2003 roku Kongres Stanów Zjednoczonych jednogłośnie uchwalił ustawę o wyeliminowaniu gwałtów w zakładach karnych (Prison Rape Elimination Act, PREA). Był to pierwszy federalny akt prawa cywilnego dotyczący przemocy seksualnej w miejscach pozbawienia wolności w USA²⁴². Przyjęcie ustawy było wynikiem dziesięcioleci badań i rzecznictwa prowadzonego przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego i przez osoby, które padły ofiarą gwałtu w zakładzie karnym, a ponadto bazowało na szczegółowej dokumentacji przypadków przemocy seksualnej, do których doszło w amerykańskich zakładach karnych²⁴³. Ustawa PREA ma zastosowanie do większości miejsc pozbawienia wolności, w tym do więzień federalnych i stanowych, więzień okręgowych, policyjnych izb zatrzymań (tymczasowych aresztów będących w dyspozycji organów ścigania),

240 Informację na temat ustawy organicznej nr 1/2004 w sprawie w sprawie zintegrowanych środków ochrony przed przemocą ze względu na płeć dostarczył do ODIHR w grudniu 2016 r. Alba Arqueros Tornos – inspektor śledczy w jednostce centralnej ds. rodziny i kobiet.

241 Na przykład w 2010 r. Departament Więziennictwa stanu Waszyngton (Washington Department of Corrections) zawarł ugodę w sprawie sądowej z pozwu wniesionego przez pięć obecnych i byłych osadzonych kobiet, zgadzając się na zreformowanie szkoleń, procedur składania skarg i prowadzenia dochodzeń, a także ustanowienie nowych zasad dotyczących personelu oraz zapłacenie 1 mln USD tytułem odszkodowania. W 2011 r. Departament Więziennictwa w stanie Delaware (Delaware Department of Corrections) zawarł ugodę w sprawie sądowej z pozwu na kwotę 287 000 USD pod warunkiem, że w ciągu roku poprawi system szkolenia personelu, informowanie osadzonych o ich prawach i istniejące mechanizmy zabezpieczeń.

242 Pełny tekst ustawy PREA (w j. angielskim) znajduje się na stronie <<https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-108publ79/pdf/PLAW-108publ79.pdf>>.

243 Na przykład w 2001 roku organizacja Human Rights Watch (HRW) opublikowała „No Escape: Male Prisoner Rape” – 378-stronicowy raport bazujący na informacjach uzyskanych od 200 osadzonych w 34 stanach, a także na danych ankietowych od stanowych władz więziennych. HRW opublikowała również kilka raportów na temat seksualnego wykorzystywania osadzonych kobiet przez strażników więziennych.

zakońców poprawczych dla nieletnich, prywatnych zakładów karnych, jednostek przejściowych i ośrodków zatrzymań dla imigrantów. Ustawa dotyczy wykorzystywania seksualnego jednych osadzonych przez innych oraz niewłaściwych zachowań seksualnych ze strony personelu placówek.

Ustawa PREA ustanawia szereg mechanizmów zwalczania przemocy seksualnej w zakładach karnych:

1. *Mechanizmy przewidziane prawem*: Na mocy ustawy miejsca pozbawienia wolności objęte ustawą, które chcą nadal otrzymywać środki federalne, mają obowiązek przyjęcia polityki zerowej tolerancji dla przemocy oraz wprowadzenia kompleksowego zbioru zasad i praktyk określonych w przepisach federalnych.
2. *Prowadzone analizy*: Po uchwaleniu ustawy PREA zwołano federalną komisję dwupartyjną ds. wyeliminowania gwałtów w zakładach karnych (National Prison Rape Elimination Commission, NPREC) w celu przeprowadzenia kompleksowej analizy stanu prawnego i faktycznego w zakresie przemocy seksualnej w zakładach karnych oraz wypracowania krajowych standardów²⁴⁴. W 2009 roku Komisja opublikowała raport, na podstawie którego Departament Sprawiedliwości w 2012 roku wydał wiążące krajowe standardy zapobiegania gwałtom, wykrywania ich i reagowania na gwałty w zakładach karnych²⁴⁵.
3. *Gromadzenie danych, badania i sprawozdawczość*: Ustawa PREA nakazuje, aby federalne Biuro Statystyki Wymiaru Sprawiedliwości (Bureau of Justice Statistics, BJS) przeprowadzało coroczne ankiety i badania dotyczące występowania i skutków przemocy seksualnej w miejscach pozbawienia wolności oraz analizowało wyniki takich badań. BJS prowadzi prace w ramach specjalnego programu ogólnokrajowego (National Prison Rape Statistics Program). BJS dokonuje przeglądu dokumentów administracyjnych, a także realizuje cztery specjalistyczne badania ankietowe w celu gromadzenia danych. Są to: badanie wiktymizacji seksualnej, ogólnokrajowe badanie osób osadzonych w zakładach karnych, ogólnokrajowe badanie młodzieży w ośrodkach zamkniętych oraz ogólnokrajowe badanie byłych osadzonych²⁴⁶.

Na mocy ustawy PREA w ramach Departamentu Sprawiedliwości USA powołano również komisję ds. gwałtów w zakładach karnych (Review Panel on Prison Rape), który przeprowadza publiczne wysłuchania, koncentrując się na trzech zakładach karnych o najwyższej częstotliwości występowania przemocy seksualnej i dwóch zakładach o najniższej częstotliwości (na podstawie wyników badań biura BJS). Celem wysłuchań jest

244 Więcej informacji na temat NPREC można znaleźć na stronie <<https://nicic.gov/>>.

245 28 C.F.R. Part 115. Krajowe standardy są dostępne pod adresem: <http://ojp.gov/programmes/pdfs/prea_final_rule.pdf>.

246 „Prison Rape Elimination Act (Sexual Victimization in Correctional Facilities)”, Bureau of Justice Statistics, dostęp przez stronę <<http://www.bjs.gov/index.cfm?ty=tp&tid=20>>.

„zidentyfikowanie powtarzalnych cech systemów penitencjarnych, w których powszechnie dochodzi do przemocy seksualnej i takich, które odniosły sukces w powstrzymaniu tego rodzaju nadużyć”²⁴⁷. Prokurator Generalny składa Kongresowi i Departamentowi Zdrowia i Usług Społecznych coroczne sprawozdanie z działalności BJS i komitetu.

4. *Prewencja, dochodzenie i ściganie*: Ustawa PREA powołuje do życia krajową izbę koordynacyjną w ramach Krajowego Instytutu Więziennictwa (National Institute of Corrections), która gromadzi zasoby informacyjne i wytyczne dla organów odpowiedzialnych za prewencję, ściganie i karanie przemocy seksualnej w zakładach karnych²⁴⁸. Krajowe Centrum Zasobów PREA (National PREA Resource Center) to repozytorium badań, standardów i najlepszych praktyk, materiałów szkoleniowych i materiałów z zakresu wiedzy specjalistycznej oraz instrumentów kontrolnych²⁴⁹. Ustawa PREA wprowadziła wymóg, aby Krajowy Instytut Więziennictwa prowadził szkolenia i programy edukacyjne dla władz jednostek penitencjarnych na szczeblu federalnym, stanowym i lokalnym.
5. *Program dotacji i finansowanie*: Ustawa PREA przewiduje środki federalne na dotacje, które mają pomóc władzom stanowym i lokalnym oraz systemom więziennictwa we wdrażaniu wymogów ustawy i krajowych standardów. Ustawa mówi, że stany, które nie spełniają krajowych standardów w pełnym zakresie, tracą 5% wszelkich środków z dotacji, które otrzymałyby na programy związane z więziennictwem, gdyby te standardy spełniały.
6. *Nadzór i audyt*: Zgodnie z krajowymi standardami wszystkie placówki objęte działaniem ustawy PREA powinny raz na trzy lata poddawać się niezależnemu audytowi. Audyty przeprowadzane są przy użyciu jednego z czterech instrumentów (dla więzień i aresztów dla dorosłych, dla policyjnych izb zatrzymań, dla ośrodków półotwartych oraz dla zakładów dla nieletnich), które zostały opracowane przez PREA Resource Center i Departament Sprawiedliwości.

Bardzo znaczącym elementem ustawy PREA jest fakt, że zawiera ona wyraźne zobowiązanie do rozwiązania problemu przemocy seksualnej w miejscach pozbawienia wolności ze względu na to, że jest to naruszenie praw człowieka. Ustawa wskazuje na powszechność dotychczas ukrytego problemu, czyli przemocy seksualnej i związanej z płcią. Zarówno ustawa, jak i krajowe standardy opierają się na najlepszych praktykach i skupiają się na zmianie polityk społecznych i procedur. Krajowe standardy zostały pomyślane jako punkt wyjścia, natomiast placówki penitencjarne zachęca się do wprowadzania

247 „The Prison Rape Elimination Act Fact Sheet”, Just Detention International, 2009, <<http://justdetention.org/wp-content/uploads/2015/10/FS-The-Prison-Rape-Elimination-Act.pdf>>.

248 Prison Rape Elimination Act (PREA), United States Department of Justice National Institute of Corrections, <<https://nicic.gov/prison-rape-elimination-act-prea>>.

249 Zob. National PREA Resource Center: <<https://www.prearesourcecenter.org>>.

innowacyjnych metod ochrony osób zatrzymanych i osadzonych oraz do dzielenia się informacjami o skutecznych rozwiązaniach.

Jednocześnie praktycy wskazują na szereg wyzwań, które wciąż są w USA obecne. W niektórych przypadkach pociągnięcie placówek do odpowiedzialności za niewypełnianie przepisów ustawy PREA i krajowych standardów okazało się trudne. Na przykład w 2014 roku gubernator Teksasu oświadczył, że teksański Departament Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych (Texas Department of Criminal Justice) nie będzie przestrzegał standardów PREA, mimo iż wyniki badań federalnych wskazywały, że stan ten ma „jedne z najwyższych wskaźników wiktyimizacji seksualnej w kraju”²⁵⁰. Ustawa PREA nie wprowadza prywatnego prawa do wniesienia pozwu, lecz chroni prawa konstytucyjne osadzonych (ósma poprawka przewiduje prawo do wolności od „okrutnych i nietypowych kar”). Orzecznictwo Stanów Zjednoczonych wskazuje, że sądy nie są konsekwentne w powoływaniu się na zapisy ustawy PREA w celu podtrzymania roszczeń osób, które doznały przemocy²⁵¹. Oprócz poprawy sytuacji w zakresie odpowiedzialności za ośrodki, które nie spełniają wymogów ustawy, należy wzmocnić procedury prowadzenia niezależnego nadzoru. W szczególności istnieje potrzeba zwiększenia publicznego dostępu do raportów audytorów, jak również uwzględnienia głosów ofiar przemocy w bieżących działaniach na rzecz zapobiegania przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.

6.2.2. Instrumenty polityki

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Placówkami pozbawienia wolności należy zarządzać, uwzględniając przy tym aspekt płci. Należy też wprowadzić kodeks postępowania dla personelu, który porusza temat przemocy seksualnej i związanej z płcią i wprowadza postawę zerowej tolerancji dla przemocy i dyskryminacji.
- ✓ Polityki społeczne powinny obejmować szeroki zakres regulacji dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią, np. zagadnienia takie jak gromadzenie i ocena danych, szkolenia i ich finansowanie, a także uznanie, że ofiarami mogą być zarówno kobiety, jak i mężczyźni, przy jednoczesnym umożliwieniu stosowania specjalistycznych procedur lub środków zaradczych zależnie od płci.

250 „Ignoring Human Rights Crisis, Governor Perry Says Texas Won’t Adopt PREA Standards”, Just Detention International, 31 marca 2014 r., <<http://justdetention.org/ignoring-human-rights-crisis-governor-perry-says-texas-wont-adopt-prea-standards/#search>>.

251 Viktoria Kristiansson, „Justice for Victims Behind Bars: Improving the Response to Cases of Sexual Abuse in Confinement”, Aequitas, 2014, <<https://www.prearesourcecenter.org/sites/default/files/library/justiceforvictimsbehindbars-improvingtheresponsetocasesofsexualabuseinconfinement.pdf>>.

- ✓ W kwestii kształtowania polityki i wytycznych należy konsultować się z wyspecjalizowanymi organizacjami w taki sposób, by jak najlepiej wspierać potrzeby grup narażonych na skrzywdzenie.

Do wdrażania przepisów regulujących prewencję, identyfikację, wykrywanie i reagowanie na przemoc seksualną i związaną z płcią niezbędne jest opracowanie zasad polityki społecznej. W niniejszym podrozdziale omówiono instrumenty polityki, które można wykorzystać do rozwiązywania problemu takiej przemocy.

Politykę społeczną można ujmować w różne formy: strategie, kodeksy etyczne, standardy proceduralne, wytyczne dla organów ścigania i służb penitencjarnych, protokoły dotyczące badania zarzutów stosowania przemocy seksualnej i związanej z płcią lub wewnętrzne przepisy w zakresie zarządzania szczególnymi kwestiami bezpieczeństwa lub czynnikami ryzyka. Zasady polityki w zakładach karnych powinny jasno wskazywać, że obowiązuje tam podejście zerowej tolerancji dla przemocy seksualnej i związanej z płcią w każdym jej przejawie.

Zasady polityki powinny być na tyle kompleksowe, aby uwzględniać specyficzne dla płci potrzeby zarówno kobiet, jak i mężczyzn, a także inne aspekty tożsamości, takie jak wiek, pochodzenie etniczne czy wyznanie. Zasady polityki regulują również postępowanie i obowiązki personelu. Zgodnie z Regułami z Bangkoku „należy opracować i wdrożyć jasne zasady i przepisy dotyczące postępowania personelu więziennego, których celem będzie zapewnienie maksymalnej ochrony osadzonych kobiet przed nadużyciami i molestowaniem seksualnym oraz przed wszelką przemocą fizyczną lub werbalną dokonywaną ze względu na płeć”²⁵².

Na poziomie międzynarodowym Kodeks postępowania ONZ dla funkcjonariuszy organów ścigania określa obowiązek państw w zakresie ochrony praw człowieka w stosunku do wszystkich osób oraz zakaz popełniania, tolerowania lub podlegania do „jakiegokolwiek aktu tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania”²⁵³. W kontekście przemocy seksualnej i związanej z płcią istotne są również Zasady Etyki Medycznej ONZ odnoszące się do roli personelu medycznego, w szczególności lekarzy, w kwestii chronienia osób osadzonych i zatrzymanych przed torturami i innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem. Zasada druga stanowi, że personel medyczny, który aktywnie lub biernie angażuje się w działania, które „stanowią udział, współudział, podleganie lub próby stosowania tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania”, rażąco

252 Reguły z Bangkoku, Reguła 31.

253 „Code of Conduct for Law Enforcement Officials”, OCHCR, 17 grudnia 1979 r., <<http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/codeofconduct.pdf>>.

narusza zasady etyki lekarskiej, jak również popełnia przestępstwo określone w ramach obowiązujących międzynarodowych instrumentów prawnych²⁵⁴.

Państwa wprowadziły wiele różnego typu polityk społecznych mających na celu zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowanie na jej przypadki. Niektóre państwa sformułowały ogólne podejście na potrzeby zakładów karnych, które reguluje sposób zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i postępowanie w takich przypadkach. Inne państwa przyjęły wewnętrzne zasady polityki, które mają zastosowanie do konkretnych aspektów systemu penitencjarnego.

Przykłady instrumentów polityki ukierunkowanych na zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowanie na jej występowanie

Austria: Austriacki krajowy mechanizm prewencji zalecił instytucjom penitencjarnym opracowanie polityki dotyczącej molestowania seksualnego, która miałaby m.in. zapewnić, że w pokojach personelu nie będzie wizerunków nagich kobiet, dzięki czemu miejsce pracy nie będzie stwarzać atmosfery zagrożenia dla autonomii i integralności seksualnej oraz prywatności pracowników²⁵⁵.

Kanada: Mimo iż Kanada nie posiada ogólnej strategii zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią w więzieniach federalnych, to ustawa o więziennictwie i zwolnieniach warunkowych²⁵⁶, która reguluje kwestie więziennictwa federalnego, oraz zarządzenia Komisarza²⁵⁷ zawierają zasady polityki i wytyczne proceduralne dotyczące szeregu zagadnień. Zarządzenia Komisarza zawierają przegląd obowiązków, procedur, definicji i odniesień krzyżowych, jak również listy kontrolne i plany. Określają one procedury i wytyczne dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią, dochodzeń w sprawach incydentów, skarg sprawców, przydzielania osadzonych do cel, prowadzenia kontroli osobistych osadzonych (z odniesieniami do regulaminu dla personelu, gdzie mówi się o osadzonych kobietach), identyfikacji potrzeb osadzonych przy przyjmowaniu do zakładu oraz dysforii płciowej.

254 „Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment”, OCHCR, 18 grudnia 1982 r., <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/MedicalEthics.aspx>>.

255 Annual Report 2015 on the activities of the Austrian National Preventive Mechanism (NPM), International Version, s. 171.

256 „Corrections and Conditional Release Act (S.C. 1992, c. 20)”, Government of Canada, <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-44.6/>.

257 „Commissioner’s Directives”, Correctional Service Canada, <<https://www.csc-scc.gc.ca/politiques-et-lois/005006-0001-en.shtml>>.

Malta: W 2016 roku Służba Więzienna Malty przyjęła pisemne zasady (Polityka w sprawie osadzonych osób transpłciowych, niebinarnych i interpłciowych)²⁵⁸ w celu m.in. sformułowania procedur, które powinny być przestrzegane przez organy państwowe w przypadku zatrzymania osoby transpłciowej, niebinarnej lub interpłciowej²⁵⁹. Polityka ta ma „umożliwić wszystkim osadzonym sprawiedliwe traktowanie, pozbawione dyskryminacji i prześladowania ze względu na tożsamość płciową, ekspresję płciową lub cechy płciowe”. Ma ona również zapewnić, aby osadzone osoby transpłciowe, niebinarne lub interpłciowe nie były narażone na „dyskryminację, prześladowanie, wiktymizację, nękanie ani przemoc emocjonalną, fizyczną lub werbalną”. W polityce tej zawarto szczegółowe wytyczne mające zastosowanie do funkcjonowania miejsc pozbawienia wolności. Obejmują one takie kwestie, jak np. procedury przyjmowania, kontrole osobiste, prysznic, odzież itp. W kontekście przydzielania do cel zauważa się, że osadzone osoby transpłciowe powinny być umieszczane w oddziale męskim lub żeńskim zgodnie z oznaczoną płcią, a ze względów bezpieczeństwa można rozważyć inny przydział, jeśli osoba odpowiedzialna uzna, że dana osoba jest zagrożona napaścią seksualną lub nadużyciem.

Norwegia: W Norwegii Biała Księga nr 37 określa pięć filarów – zasad, którymi kieruje się Norweska Służba Więzienna²⁶⁰:

- (1) Kara jest wykonywana w taki sposób, aby osoby łamiące prawo były resocjalizowane, a recydywa została ograniczona.
- (2) Wobec osadzonych stosuje się podejście humanistyczne.
- (3) Przestrzega się zasady sprawiedliwego procesu i równego traktowania.
- (4) Przestrzega się zasady, że osoby skazane spłacają swój dług wobec społeczeństwa poprzez odbywanie kary.
- (5) Przestrzega się zasady normalności.

258 „Trans, Gender Variant & Intersex Inmates Policy”, Correctional Services of Malta, 2016, <<https://homeaffairs.gov.mt/en/media/Policies-Documents/Pages/-Trans-Gender-Variant-Intersex-Inmates-Policy.aspx>>.

259 *Ibidem*.

260 Tych pięć filarów przedstawiono w Białej Księdze nr 37 z lat 2007–2008 pt. „Kara, która działa – mniej przestępstw – bezpieczniejsze społeczeństwo”, która została przedłożona parlamentowi. Streszczenie Białej Księgi w języku norweskim i innych wybranych językach dostępne jest pod adresem <<http://www.kriminalomsorgen.no/propositions-to-the-storting.112048.en.html>>.

Zasada normalności oznacza, że:

- (1) Jedyną karą dla osadzonego jest ograniczenie wolności i że sąd skazujący nie powinien ograniczać mu żadnych innych praw.
- (2) Pozbawienie wolności samo w sobie jest karą, a zatem kara pozbawienia wolności „nie może być bardziej uciążliwa niż wymagają tego względy bezpieczeństwa”.
- (3) Podczas odbywania kary życie wewnątrz jednostki penitencjarnej ma w jak największym stopniu przypominać życie na wolności²⁶¹.

Te pięć filarów łącznie określa, w jaki sposób służba więzienna powinna zapewniać bezpieczeństwo. Służba więzienna „zapobiega narażaniu osadzonych na przymus, groźby, przemoc i naciski ze strony współosadzonych”, przy czym cel ten powinien pozostawać w równowadze z innym celem, polegającym na zapewnieniu, aby nie narzucano „osadzonym i skazanym [...] niepotrzebnie wysokiego reżimu bezpieczeństwa”²⁶². Aby ograniczać szkodliwe skutki utraty wolności, służba więzienna działa w oparciu o zasadę, że „nikt nie może odbywać kary w warunkach surowszych niż jest to konieczne”. Oznacza to zatem, że występowanie przemocy (w tym przemocy seksualnej i związanej z płcią) powinno być znacząco zmniejszone dzięki znacznemu osłabieniu aspektu przymusu.

Serbia: Regulaminy serbskiej służby więziennej to wewnętrzne regulacje penitencjarne przyjęte na bazie ustawy o egzekwowaniu sankcji karnych. Zawierają one szczegółowe procedury i instrukcje dla służb w placówkach penitencjarnych w celu lepszego zarządzania ryzykiem związanym z bezpieczeństwem i zapobiegania wszelkim formom przemocy, w tym przemocy seksualnej i związanej z płcią. W regulaminach zawarto m.in. następujące kwestie:

- Prawa osób skazanych, w tym humanitarne traktowanie, w szczególności podczas kontroli osobistych, kontroli ciała i badań lekarskich.
- Procesy oceny ryzyka, separacji i klasyfikacji osadzonych w celu zminimalizowania ryzyka zachowań agresywnych.

261 *Ibidem*, s. 9.

262 *Ibidem*, s. 6.

- Rozmieszczanie zatrzymanych/osadzonych i skazanych.
- Środki przymusu bezpośredniego oraz warunki i ograniczenia ich stosowania.
- Mechanizmy składania skarg²⁶³.

6.2.3. Rozwiązania alternatywne wobec kary pozbawienia wolności dla osób narażonych na ryzyko

- ▶ **Moskwa 1991:** „Państwa uczestniczące będą (i) starały się podejmować, w miarę potrzeby, środki zmierzające do poprawy warunków osób zatrzymanych lub uwięzionych; (ii) zwracały szczególną uwagę na kwestię rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności”.

Ważnym środkiem zapobiegawczym w przypadku osób, które są szczególnie narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią lub którym grozi taka przemoc, może okazać się zapewnianie (na etapie postępowania przygotowawczego i w czasie odbywania kary) rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności. Aby skutecznie określić ryzyko wystąpienia przemocy, musi dojść do skutecznej koordynacji działań między organami ścigania, instytucjami penitencjarnymi, służbami kuratorskimi i sądami w zakresie czynników i kryteriów ryzyka (począwszy już od interwencji podejmowanej przez funkcjonariuszy zatrzymujących daną osobę). Koordynację działań należy kontynuować aż do etapu wydania wyroku, aby w przypadku osób szczególnie narażonych na zagrożenia można było rozważyć rozwiązania alternatywne wobec kary pozbawienia wolności i aby prawa tych osób były chronione przy jednoczesnym zapewnieniu, że sprawiedliwość zostanie wymierzona.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy wprowadzić lub udoskonalić systemy monitorowania i ewaluacji celowości zatrzymania i tymczasowego aresztowania oraz należy rozważyć zastosowanie środków nieizolacyjnych, ze

263 Prezentacja, autor: Mile Pavlović, Treatment Officer, Correction Facility for Adult Men in Niš, Serbia, Preventing and addressing sexual and gender-based violence in closed facilities, Expert Practitioners' Meeting, OSCE/ODIHR, 17–18 października 2016 r., Warszawa.

szczególnym uwzględnieniem grup potencjalnie narażonych na przemoc seksualną i związaną z płcią.

- ✓ Należy opracować standardowe kryteria, które pozwolą policji i organom wymiaru sprawiedliwości na rozważenie środków i rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności.
- ✓ Ustawodawcy powinni zapewnić, aby policja i prokuratorzy byli upoważnieni do kierowania poszczególnych osób poza system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, biorąc pod uwagę charakter i wagę popełnionego czynu oraz potencjalne ryzyko przemocy w miejscu pozbawienia wolności. Należy przeznaczyć środki na opracowanie odpowiednich rozwiązań alternatywnych dla osób zagrożonych przemocą seksualną i związaną z płcią, w tym dla ofiar nadużyć. W razie potrzeby do takich rozwiązań alternatywnych należy włączyć wsparcie i doradztwo.

Reguły z Bangkoku wskazują na istnienie związku między doświadczaniem przemocy przez kobiety a zachowaniami przestępczymi i zalecają przeznaczenie środków na „opracowanie odpowiednich rozwiązań alternatywnych dla sprawczyń przestępstw, aby łączyć środki nieizolacyjne z interwencjami mającymi na celu rozwiązanie najczęstszych problemów prowadzących do kontaktu kobiet z systemem wymiaru sprawiedliwości. Można tu zaliczyć programy terapeutyczne i doradztwo dla ofiar przemocy domowej i wykorzystywania seksualnego, odpowiednie leczenie dla osób z upośledzeniem umysłowym oraz programy edukacyjne i szkoleniowe w celu poprawy perspektyw zatrudnienia”²⁶⁴. Ponadto Reguły Tokijskie stanowią, że zasady i zabezpieczenia dotyczące stosowania środków nieizolacyjnych należy stosować niedyskryminacyjnie²⁶⁵. Adwokaci, prokuratorzy i sędziowie powinni proaktywnie określać, czy dany przestępca jest narażony (lub będzie narażony po osadzeniu) na przemoc seksualną i związaną z płcią. Ryzyko to należy wyważyć w kontekście potrzeby zastosowania kary pozbawienia wolności oraz tego, czy można znaleźć odpowiednie rozwiązanie alternatywne, które nadal będzie służyć celom wymiaru sprawiedliwości.

²⁶⁴ Reguły z Bangkoku, Reguła 60.

²⁶⁵ Reguły Tokijskie, par. 2.2.

Przykłady rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności

Szwecja: W 1999 roku Szwecja wprowadziła system intensywnego nadzoru i elektronicznego monitoringu dla sprawców przestępstw o niskim stopniu szkodliwości, otrzymujących krótkie wyroki (poniżej trzech miesięcy), co oznaczało, że mogli oni odbywać karę poza zakładem karnym. Dzięki temu liczba kobiet kierowanych do zakładów karnych zmniejszyła się o około 250–300 rocznie, ponieważ skazane, które odbywałyby krótkie kary w placówkach zamkniętych, odbywały je, pozostając na wolności²⁶⁶. Resocjalizacja to główna zasada leżąca u podstaw szwedzkiego systemu karnego, a szczególną uwagę zwraca się na potrzeby kobiet w kontekście popełnianych przez nie czynów zabronionych, a także ról przypisywanych do płci i historii doświadczania przemocy w przeszłości²⁶⁷.

6.3. Bezpieczeństwo statyczne i dynamiczne

Bezpieczeństwo w miejscach pozbawienia wolności obejmuje zarówno środki statyczne (takie jak fizyczny układ i infrastruktura budynków oraz zastosowane technologie), jak i praktyki o charakterze dynamicznym. Wykorzystanie wszystkich tych środków bezpieczeństwa może pomóc w zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią i w rozwiązywaniu problemów z nią związanych, a także stać się niezbędnym elementem zapobiegania przemocy i zarządzania ryzykiem.

6.3.1. Bezpieczeństwo statyczne

Celem statycznych środków bezpieczeństwa w obiektach zamkniętych (czyli architektury i infrastruktury), powinno być zapewnienie bezpieczeństwa każdemu, kto może paść ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią (czyli przede wszystkim osobom zatrzymanym/osadzonym, ale także personelowi, osobom odwiedzającym i innym). Układ przestrzenny zakładu karnego uwzględniający kryterium płci powinien umożliwiać osadzonym, którzy są potencjalnie narażeni na przemoc seksualną i związaną z płcią (w tym m.in. osadzonym kobietom) poruszanie się po całym obiekcie i korzystanie z programów i dostępnych usług, przy jednoczesnym zapewnieniu, aby osoby te nie były narażone na niebezpieczeństwo (np. zapewnienie maksymalnej prywatności i poszanowania godności, oddzielanie kobiet od osadzonych mężczyzn i męskiego personelu).

266 Tamsyn Wilson, „International Review of Custodial Models for Women: Key Messages for Scotland”, Justice Analytical Services of the Scottish Government, 2015, s. 19.

267 *Ibidem*.

Rozdzielanie osób zatrzymanych/osadzonych różnej płci i w różnym wieku można wzmocnić poprzez wykorzystanie architektonicznego układu obiektu tak, aby w miarę możliwości unikać przenoszenia sygnałów wizualnych lub dźwiękowych. Zaleca się na przykład projektowanie obiektów w taki sposób, aby udając się do miejsc edukacji, pracy lub rekreacji, kobiety nie musiały przechodzić przez obszary, w których przebywają mężczyźni²⁶⁸.

Szczególną uwagę należy zwrócić na te przestrzenie w placówce, w których nie da się wykręcić przemocy seksualnej i związanej z płcią. Do takich „martwych punktów” należą sale sypialne, toalety i łazienki. Sprawując nadzór nad tymi miejscami, należy wypracować równowagę między bezpieczeństwem a kwestią poszanowania prywatności (np. w pomieszczeniach z prysznicami można zainstalować częściową ściankę, odsłaniającą głowę i stopy). Miejsca przeznaczone do prowadzenia kontroli osobistej należy zaprojektować w taki sposób, aby „zrównoważyć prawo do prywatności ze względami bezpieczeństwa, bez wywoływania poczucia osaczenia lub stawiania się ofiarą”²⁶⁹.

Narzędziem, z którego można również korzystać w celu zapobiegania lub powstrzymywania przemocy seksualnej i związanej z płcią lub do gromadzenia dowodów, że do takiej przemocy doszło, jest monitoring telewizji przemysłowej (CCTV). Ekspertki zauważają jednak, że stosowanie kamer telewizji przemysłowej ma co prawda pozytywne aspekty, ale niesie też ze sobą ryzyko, zwłaszcza w kontekście zatrzymywania i przesłuchiwania przez policję. Wideorejestratory mogą być skuteczne w zapobieganiu nadużyciom tylko wtedy, gdy są stosowane w połączeniu z innymi środkami²⁷⁰.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Administracja zakładów karnych powinna w miarę możliwości wprowadzać kamery przemysłowe, które pozwolą zapobiegać przemocy seksualnej i związanej z płcią lub gromadzić dowody.
- ✓ Stosowanie kamer przemysłowych powinno być odpowiednio uregulowane, aby zapewnić pełne poszanowanie prawa do prywatności.

268 „Technical Guidance for Prison Planning”, United Nations Office for Project Services, 2016, s. 44.

269 Laura Maiello i Stephen Carter, „‘Minus the urinals and painted pink’: What should a women’s prison look like?” Wpis na blogu PRI, 9 grudnia 2015 r., <<https://www.penalreform.org/blog/10020/>>.

270 Zob. np. „Video recording in police custody: Addressing risk factors to prevent torture and ill-treatment. Fact Sheet”, APT/PRI, 2015.

- ✓ Kamery przemysłowe powinny być wykorzystywane wyłącznie do celów ochronnych lub dochodzeniowych i nie powinny zastępować dynamicznych metod zapewniania bezpieczeństwa.

Niektóre wskazane przez ekspertów istotne kwestie związane z wykorzystaniem kamer przemysłowych to: lokalizacja urządzeń (np. czy monitorują one również martwe punkty, w których może dojść do przemocy seksualnej i związanej z płcią, a jednocześnie czy chronią prywatność i godność osoby oraz czy zapewniają poufność? Czy w pokojach przesłuchań kamery rejestrują cały pokój i wszystkie osoby w nim przebywające?); przechowywanie i wykorzystywanie nagrań (czy osoby upoważnione do oglądania nagrań znają przepisy dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią? Jak przechowywany jest materiał, kto ma uprawnienia do jego przeglądania i czy materiał może być wykorzystany jako dowód?); oraz typ urządzeń i regulacji (czy miejsca pozbawienia wolności, w których występuje największe ryzyko przemocy seksualnej i związanej z płcią, są wyposażone w monitoring w postaci kamer przemysłowych? W jaki sposób jest to uregulowane?).

Zarówno organizacja Penal Reform International (PRI) i Stowarzyszenie na rzecz Zapobiegania Torturom (APT) zwracają uwagę, że: „W niektórych kontekstach telewizja przemysłowa może być wykorzystywana do kompensowania braków kadrowych, nawet jeśli nie jest to oficjalnie przyznawane. Nadmierne stosowanie kamer przemysłowych może też zwiększać ryzyko dehumanizacji miejsc pozbawienia wolności”²⁷¹.

6.3.2. Bezpieczeństwo dynamiczne

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Wszyscy odnośni pracownicy powinni zostać przeszkoleni w zakresie koncepcji bezpieczeństwa dynamicznego i zachęceni do aktywnego interesowania się dobrem osób zatrzymanych/osadzonych i rozwijania z nimi pozytywnych relacji.
- ✓ Szkolenia w zakresie bezpieczeństwa dynamicznego powinny uwzględniać perspektywę płci i obejmować wszystkie aspekty związane z zapobieganiem przemocy seksualnej i związanej z płcią.

271 *Ibidem*.

W wielu placówkach pozbawienia wolności nie ma dostępu do zaawansowanych technologii, takich jak telewizja przemysłowa czy elektroniczne skanery ciała. Bezpieczeństwo dynamiczne polega na sposobie podejścia do codziennego bezpieczeństwa w kontekście interakcji między personelem a osadzonymi. Tak więc dynamiczne koncepcje zapewnienia bezpieczeństwa są znacznie mniej uzależnione od zaawansowanego technologicznie sprzętu i mogą być wdrażane w każdej placówce. Zauważono również, że „elementy bezpieczeństwa dynamicznego, takie jak większy kontakt i interakcje między personelem a osadzonymi, mogą równoważyć ograniczone elementy bezpieczeństwa statycznego w danym zakładzie karnym”²⁷².

Europejskie Reguły Więzienne stanowią, że: „Fizyczne i techniczne środki bezpieczeństwa to istotne cechy życia w zakładzie karnym, ale same w sobie nie są wystarczające do zapewnienia należytego porządku. Bezpieczeństwo zależy również od obecności czujnego personelu, który wchodzi w interakcje z osadzonymi, ma świadomość tego, co dzieje się w zakładzie karnym i dba o zachęcanie osadzonych do pozytywnej aktywności”²⁷³.

Dynamiczne środki bezpieczeństwa mogą okazać się szczególnie skuteczne w zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią, ponieważ jeśli personel ma regularny kontakt z osobami zatrzymanymi/osadzonymi, ma też większe szanse na wykrycie oznak podatności na zagrożenia lub na konstatację, że ktoś może być potencjalnym sprawcą nadużyć. Taka sytuacja może pomóc w zapobieganiu problemom, zanim do nich dojdzie. Placówki stosujące dynamiczne metody bezpieczeństwa są więc w stanie lepiej rozpoznać pierwsze oznaki nadużyć, a ofiary też będą czuć się bardziej komfortowo, zgłaszając ewentualne incydenty personelowi, który zna i któremu ufają. Personel będzie więc lepiej przygotowany do podejmowania właściwych reakcji.

Zgodnie z zaleceniami Reguł Nelsona Mandeli podejście takie wymaga odpowiedniego przeszkolenia personelu w zakresie koncepcji bezpieczeństwa dynamicznego i jego praktycznego stosowania, gdyż tylko wtedy będzie należycie skuteczne²⁷⁴. Koncepcje bezpieczeństwa dynamicznego najlepiej działają, gdy stosuje się je z kompleksową, bieżącą oceną ryzyka i potrzeb.

Podstawowe elementy bezpieczeństwa dynamicznego²⁷⁵:

- * Dzięki pozytywnym interakcjom i umiejętnościom interpersonalnym personel rozwija relacje z zatrzymanymi/osadzonymi.

272 *Prison Incident Management Handbook* (New York: United Nations, 2013), s. 21.

273 Europejskie Reguły Więzienne, Reguła 51.

274 Zasady Nelsona Mandeli, Reguła 76(c).

275 Adaptacja z materiału: *Handbook on Dynamic Security and Prison Intelligence* (Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, 2015), s. 29; Europejskie Reguły Więzienne, Reguły 51 i 64.

- * Stosowane jest proaktywne podejście w celu rozpoznawania zagrożeń bezpieczeństwa na wczesnym etapie.
- * Profesjonalne relacje między personelem a osadzonymi są podstawą deeskalacji potencjalnych incydentów lub przywrócenia porządku w drodze dialogu i negocjacji.
- * Osadzeni mają poczucie sprawiedliwego traktowania i dobrostanu.
- * Personel w konstruktywny i pozytywny sposób zapewnia osadzonym aktywność, co pomaga w ich przyszłej reintegracji ze społeczeństwem.
- * Personel rozumie sytuację i potrzeby różnych grup przebywających w miejscu pozbawienia wolności.

Przykłady stosowania bezpieczeństwa dynamicznego w zakładach karnych

Włochy: Wytyczne dotyczące bezpieczeństwa dynamicznego zostały wprowadzone do włoskiego systemu penitencjarnego w 2000 roku, a w 2013 roku Departament Administracji Penitencjarnej rozszerzył je. Wytyczne zawierają podstawowe, ogólnokrajowe zasady postępowania przy wdrażaniu zasad bezpieczeństwa dynamicznego, ale pozwalają też na pewną elastyczność zgodnie z regionalnymi i lokalnymi uwarunkowaniami²⁷⁶. Do kluczowych zasad należy skoncentrowanie się na zrozumieniu sytuacji osobistej każdego osadzonego, stworzenie takich warunków, aby osadzeni spędzali większość dnia poza celą, współpraca między pracownikami nakierowana na wdrażanie bezpieczeństwa dynamicznego oraz wymiana informacji. Funkcjonariusze zakładu przechodzą szkolenia z zakresu bezpieczeństwa dynamicznego, z naciskiem na sposób komunikacji z osadzonymi, rozumienie ich potrzeb, obserwację zachowań i wspieranie resocjalizacji²⁷⁷. Poprzez regularny kontakt z osadzonymi personel więzienny jest w stanie lepiej rozpoznawać wzorce zachowań i może łatwo wykrywać zmiany.

276 Circular letter No. 3649/6099 of the Department of Penitentiary Administration to the Regional Directors of Penitentiary Administration.

277 Prezentacja, autor: Carla Ciavarella, Ministerstwo Sprawiedliwości, Włochy, Preventing and addressing sexual and gender-based violence in closed facilities, Practitioners' Meeting, OSCE/ODIHR, 17–18 października 2016 r., Warszawa.

Norwegia: W swoich działaniach na rzecz zapobiegania przemocy Norweska Służba Więzienna priorytetowo traktuje koncepcję bezpieczeństwa dynamicznego. Stosowane podejście koncentruje się na zachęcaniu funkcjonariuszy do aktywnego interesowania się dobrem osadzonych. W ramach zbierania materiałów do niniejszej publikacji zrealizowano wizyty terenowe do dwóch norweskich zakładów karnych. Tamtejsi funkcjonariusze podkreślali, że dzięki dynamicznemu podejściu są w stanie wykrywać problemy na wczesnym etapie, mają większą świadomość zmian zachodzących w zachowaniu osadzonych i potrafią minimalizować lub rozładowywać potencjalne zagrożenia przy pomocy działań prewencyjnych. Funkcjonariusze podkreślali, że spędzanie czasu na rozmowach z osadzonymi i poznawanie ich stanowi istotną część ich codziennej pracy, a dzięki budowaniu atmosfery wzajemnego szacunku prawdopodobieństwo wystąpienia przemocy, nadużyć czy złego traktowania jest znacznie mniejsze. Przedstawiciele norweskiego krajowego mechanizmu prewencji stwierdzili, że personel więzienny konsekwentnie reaguje na niewielką nawet przemoc, co zapobiega eskalacji. Stosunek liczby pracowników do liczby osadzonych jest w Norwegii bardzo wysoki (102 pracowników na 100 osadzonych w więzieniach i aresztach śledczych)²⁷⁸.

6.4. Przekazywanie informacji o prawach, zasadach i oczekiwaniach

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityki społecznej i ustawodawcy powinni zapewnić obecność pisemnych wytycznych, określających szczegółowo, w jaki sposób osoba zatrzymana/osadzona może złożyć skargę i jakie kroki należy podjąć w przypadku otrzymania skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią. W procedurach należy określać czas reakcji i termin wszczęcia dochodzenia/śledztwa, jak również środki, które należy podjąć w celu ochrony bezpieczeństwa i zapewnienia poufności dla ofiary i świadków.
- ✓ Policja i administracja więzienna powinny informować wszystkich zatrzymanych/osadzonych i personel o mechanizmach

278 Correctional Service of Norway Staff Academy, „Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2010–2014”, Oslo, 2016, s. 50.

składania skarg i zapewnić im możliwość składania skarg dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią w atmosferze całkowitej poufności i bez obaw o odwet lub inne negatywne konsekwencje.

- ✓ Przy przyjmowaniu zatrzymanych/osadzonych personel powinien informować ich o obowiązującej w danym zakładzie karnym polityce zerowej tolerancji wobec przemocy seksualnej i związanej z płcią.

W trakcie przyjmowania do zakładu każda osoba osadzona powinna otrzymać informacje o swoich prawach, w tym o sposobie składania skarg w sytuacji, gdyby uznała, że jej prawa zostały naruszone. Należy również informować nowo przyjmowane osoby o sankcjach dyscyplinarnych, które będą stosowane w przypadku naruszenia przepisów więziennych, w tym dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Informacje o prawach, obowiązkach i procesie składania skarg należy przekazywać zarówno w formie pisemnej, jak i ustnej oraz umieszczać je w miejscach pozbawienia wolności w widocznych miejscach i w sposób dostępny i zrozumiały dla wszystkich zatrzymanych/osadzonych, m.in. poprzez udostępnienie informacji w różnych językach i, w razie potrzeby, korzystanie z usług tłumacza. Zgodnie z Regułami Nelsona Mandeli informacje należy ponadto przekazywać w sposób skuteczny i zrozumiały, z uwzględnieniem ewentualnej niepełnosprawności osoby zatrzymanej/osadzonej, co może wymagać użycia „alfabetu Braille’a i łatwych do odczytania formatów, a także języka migowego dla osób głuchych lub niedosłyszących²⁷⁹ lub innych języków.

Ponieważ ofiary przemocy seksualnej i związanej z płcią często niechętnie zgłaszają nadużycia, mają poczucie braku sprawczości, są zubożone i mogą nawet nie rozpoznawać określonych zachowań jako nadużyć, administracja jednostek penitencjarnych powinna rozważyć dostarczenie personelowi i nowo przyjętym osadzonym materiałów edukacyjnych poświęconych tematyce przemocy seksualnej i związanej z płcią, różnym formom tej przemocy, jej konsekwencjom oraz działaniom, jakie mogą podjąć osoby osadzone, jeśli doznałyby takiej przemocy lub gdyby były na nią narażone.

Informacje udzielone przy przyjmowaniu do placówki należy później uzupełniać na bieżąco działaniami podnoszącymi świadomość tematyki i programami szkoleniowymi (pochodzącymi z różnych źródeł i prezentowanymi w różnych formach).

279 Reguły Nelsona Mandeli 54, 55; Sprawozdanie okresowe specjalnego sprawozdawcy ds. tortur i innego niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, 7 października 2013 r., A/68/295, par. 79.

Amerykańska organizacja pozarządowa Just Detention International zaleca na przykład, aby podczas przyjmowania do zakładu karnego osadzeni otrzymywali informacje o polityce zerowej tolerancji dla przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią oraz o tym, jak zgłaszać takie przypadki. Następnie zaleca, aby po upływie 30 dni personel zapewnił osadzonemu „kompleksowe przeszkolenie [...] dotyczące ich prawa do wolności od nadużyć seksualnych i molestowania seksualnego oraz wolności od odwetu za zgłaszanie takich incydentów, a także przeszkolenie w zakresie polityki i procedur danej instytucji w zakresie reagowania na takie incydenty”²⁸⁰. Organizacja opracowała wytyczne dotyczące treści programów edukacyjnych i dwa filmy dla osadzonych (3-minutowy film edukacyjny na etapie przyjmowania do zakładu karnego oraz 16-minutowy film przeznaczony do prezentacji na etapie kompleksowego przeszkolenia).

Do celów edukacyjnych można wykorzystywać także programy typu peer-to-peer („równy z równym”). W ramach tych programów osoby zatrzymane/osadzone, które znają uwarunkowania i procedury w zakresie przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz mechanizmy jej zgłaszania, mogą pełnić wobec nowo przyjętych rolę mentorów, a przez to współuczestniczyć w procesie kształtowania kultury bezpieczeństwa w placówce. Do korzystania z programów typu peer-to-peer w kontekście przemocy seksualnej i związanej z płcią należy podchodzić ostrożnie i należy je opracowywać starannie, z uwzględnieniem skutecznych procesów weryfikacji, szkolenia i nadzoru.

Przykłady programów typu peer-to-peer

USA: W zakładach karnych, w tym w niektórych więzieniach okręgowych, korzysta się z programów edukacji typu peer-to-peer dla dorosłych – są one narzędziem zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią w ten sposób, iż poruszają kwestię podstawowych przyczyn takiej przemocy. Praktyka pokazuje, że działania zmierzające do osiągnięcia zmiany kulturowej poprzez edukację, „zwłaszcza w odniesieniu do tak delikatnych tematów jak wykorzystywanie seksualne – mają większe szanse powodzenia, gdy informacje są przedstawiane przez osobę o tym samym statusie”²⁸¹.

Takie programy dają osadzonym możliwość występowania w pozytywnych rolach liderek. Edukatorzy o tym samym statusie są też bardziej dostępni niż personel czy inni trenerzy w przypadku, gdy pojawia się potrzeba odpowiedzenia na pytania lub udzielenia porady.

280 „The Inmate Education Facilitator’s Guide: PREA: What You Need to Know”, National PREA Resource Center, 2014, s. 3.

281 „PREA and Inmate Education: A Resource Guide”, National PREA Resource Center/Just Detention International, 2016, s. 31.

Edukacja w trybie peer-to-peer ma jednak również swoje ograniczenia. Po pierwsze, może nie być odpowiednim narzędziem w zakładach dla nieletnich: „Mimo iż młodzi ludzie mogą być skutecznymi nauczycielami swoich rówieśników w zakresie takich tematów jak dynamika wykorzystywania seksualnego czy wyznaczanie granic, to przekaz na temat polityki zerowej tolerancji silniej wybrzmiewa z ust osoby dorosłej”²⁸². Skuteczne programy edukacji peer-to-peer wymagają wyznaczenia „łączników” spośród personelu, czyli osób, które mogą współpracować z mentorami programu, osadzonymi i zróżnicowanym zespołem edukatorów oraz oferować szkolenia i wsparcie dla samych edukatorów.

6.5. Medyczne badania profilaktyczne i usługi zdrowotne

Kluczowe rekomendacje

- ✓ W miejscach pozbawienia wolności należy zapewnić każdej osobie zatrzymanej/osadzonej dostęp do lekarza, jeśli tego zażąda.
- ✓ W przypadku wykrycia przemocy seksualnej i związanej z płcią osoby zatrzymane/osadzone powinny otrzymać specjalistyczną pomoc lekarską, wsparcie psychologiczne i doradztwo. Jeśli placówka nie jest w stanie zatrudniać takich specjalistów na stałe, powinna zapewnić dla całego personelu medycznego szkolenie w zakresie rozpoznawania oznak przemocy seksualnej i związanej z płcią i odpowiedniego reagowania na taką przemoc.
- ✓ Wszystkie osoby zatrzymane/osadzone powinny po przybyciu do zakładu przejść badanie lekarskie przeprowadzone przez lekarza lub innego wykwalifikowanego pracownika ochrony zdrowia w warunkach całkowitej prywatności. Pracownicy ochrony zdrowia powinni również szukać ewentualnych oznak przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Kobiety muszą mieć możliwość wyboru badania przez lekarza-kobietę oraz prawo do odmowy badania pochwy i udzielenia informacji na temat historii swojego zdrowia reprodukcyjnego.

282 *Ibidem*, s. 44.

- ✓ Personel ochrony zdrowia powinien odgrywać aktywną rolę w zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią. Wizyty lekarskie powinny uwzględniać także rozmowę z zatrzymanymi/osadzonymi ukierunkowaną na zidentyfikowanie niewidocznych oznak takiej przemocy oraz zapewnienie możliwości zgłoszenia nadużycia.

W momencie przyjmowania do jednostki penitencjarnej wykwalifikowany pracownik ochrony zdrowia powinien przeprowadzić kompleksowe badanie lekarskie, w tym badanie pod kątem doznanej przemocy seksualnej i związanej z płcią. Zgodnie z Regułami Nelsona Mandeli lekarz lub inny wykwalifikowany pracownik ochrony zdrowia „powinien obejrzeć i zbadać każdą osobę osadzoną i porozmawiać z nią jak najszybciej po jej przyjęciu do zakładu, a w okresie późniejszym mieć taką możliwość w razie wystąpienia potrzeby”²⁸³. W ramach tego procesu personel medyczny powinien identyfikować wszelkie oznaki wskazujące, że przed przyjęciem do placówki dana osoba mogła doświadczyć złego traktowania.

W ramach Reguł z Bangkoku zaleca się, aby w przypadku badań kontrolnych kobiet ustalić, czy przed przyjęciem do zakładu karnego osadzona była wykorzystywana seksualnie lub czy doświadczyła innych form przemocy²⁸⁴. Dobrą praktyką jest opracowanie procedury badań kontrolnych dla wszystkich zatrzymanych i osadzonych z uwzględnieniem kryterium płci, w celu wykrycia oznak przemocy seksualnej i związanej z płcią.

W miejscach pozbawienia wolności powinien obowiązywać protokół określający procedurę, którą należy zastosować, jeżeli pracownik ochrony zdrowia podejrzewa, że doszło do przemocy seksualnej i związanej z płcią. Reguły z Bangkoku sugerują podjęcie następujących kroków: poinformowanie osoby osadzonej o prawie do „zwrócenia się do organów wymiaru sprawiedliwości” oraz o wiążących się z tym procedurach i krokach. „Jeśli osadzona kobieta zgodzi się wstąpić na drogę prawną, należy poinformować odpowiedni personel, który natychmiast przekaże sprawę do właściwego organu w celu przeprowadzenia dochodzenia. Władze więzienne powinny pomagać takim kobietom w dostępie do pomocy prawnej”²⁸⁵.

Protokół stambulski określa obowiązki pracowników ochrony zdrowia oraz proces badania i medycznego dokumentowania przypadków tortur²⁸⁶. W miejscach pozbawienia

283 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 30.

284 Reguły z Bangkoku, Reguła 6(e).

285 Reguły z Bangkoku, Reguła 7(1).

286 Protokół stambulski, *op.cit.*, punkt 61.

wolności należy zapewnić, aby odpowiedni personel został przeszkolony w zakresie Protokołu stambulskiego, a w szczególności w zakresie procedury zgłaszania incydentów.

Oprócz wykrywania przemocy seksualnej i związanej z płcią w momencie przyjmowania do zakładu karnego, pracownicy ochrony zdrowia opiekujący się zatrzymanymi i osadzonymi mogą odgrywać też istotną rolę w rozpoznawaniu i zapobieganiu przemocy występującej w miejscach pozbawienia wolności. Sposób angażowania pracowników medycznych zarówno w leczenie, jak i w zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią jest ważny i zasługuje na szczególną uwagę, która wykracza jednak poza zakres niniejszej publikacji. Tutaj przedstawiamy natomiast wybrane kluczowe zagadnienia, które mogą być przydatne dla osób pracujących w jednostkach penitencjarnych.

W miejscach pozbawienia wolności należy stosować model zalecany przez WHO, w ramach którego sektor ochrony zdrowia bierze aktywny udział w zapobieganiu przemocy w społeczeństwie, a personel medyczny jest partnerem w ramach podejścia multidyscyplinarnego, angażującego wszystkich uczestników systemu w działania na rzecz zapobiegania i rozwiązywania problemów związanych z przemocą²⁸⁷.

Najważniejsze zasady świadczenia usług opieki zdrowotnej w zakładach karnych:

- * Usługi medyczne w miejscach pozbawienia wolności powinny być świadczone i nadzorowane przez państwowe organy ochrony zdrowia niezależne od organów ścigania i administracji więziennej²⁸⁸.
- * Między pracownikami ochrony zdrowia a ich pacjentami należy zagwarantować relację z zachowaniem zasady poufności, co pozwoli osobom pozbawionym wolności na zgłaszanie otrzymywanych gróźb oraz zgłaszanie incydentów przemocy seksualnej i związanej z płcią bez obaw o odwet.
- * Poza dokumentowaniem przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią, zgodnie z Protokołem stambulskim, „natychmiast po zgłoszeniu zdarzenia lub zaobserwowaniu go należy wdrożyć środki prewencji wtórnej”²⁸⁹, w tym poradnictwo i dobrowolne testy pod kątem chorób przenoszonych drogą płciową (HIV, żółtaczkę i inne) oraz profilaktykę poekspozycyjną. W celu określenia środków zapobiegania i właściwego reagowania na przemoc seksualną i związaną z płcią,

287 Zob. np. Jörg Pont et al., „Prevention of violence in prison: The role of health care professionals”, *Journal of Forensic Legal Medicine*, 2015, Vol. 34, ss. 127–132.

288 „Gender and SSR Toolkit: Penal Reform and Gender”, *op. cit.*, nota 211, s. 9.

289 Pont et al., *op. cit.*, nota 287, s. 130.

świadczeniodawcy opieki zdrowotnej powinni gromadzić dane, które mogą „pomóc w ocenie częstości występowania, czynników ryzyka i identyfikacji osób narażonych na zranienia wskutek przemocy²⁹⁰”. Takie dane należy okresowo analizować i przekazywać do władz więziennych oraz krajowych mechanizmów prewencji. Dane te powinny być następnie udostępniane międzynarodowym organom monitorującym, takim jak Podkomitet ONZ ds. zapobiegania torturom.

Przykłady praktyk medycznych i świadczeń zdrowotnych w zakładach karnych i aresztach

Kirgistan i Tadżykistan: Ministerstwa Zdrowia w Kirgistanie i Tadżykistanie podjęły kroki w celu włączenia Protokołu stambulskiego do szkoleń dla pracowników medycznych. W obu krajach wprowadzono wytyczne dotyczące postępowania klinicznego oraz standardowe formularze dokumentacyjne, a dużą grupę personelu medycznego (w tym także pracującego w placówkach zamkniętych) przeszkolono w zakresie Protokołu stambulskiego. Trwają również prace nad usprawnieniem systemu wymiany informacji między personelem medycznym, prawnikami, przedstawicielami organów ścigania i organizacjami społeczeństwa obywatelskiego²⁹¹.

USA: Na mocy ustawy o eliminacji gwałtów w zakładach karnych osoby, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności, mają możliwość skorzystania z usług ogólnodostępnych ośrodków kryzysowych dla ofiar gwałtów²⁹². Ośrodki takie działają niezależnie od systemów penitencjarnych i wymiaru sprawiedliwości i oferują specjalistyczne doradztwo, rzecznictwo i wsparcie dla ofiar przemocy seksualnej.

290 *Ibidem*.

291 Zob. np. „Freedom From Torture Newsletter”, NGO Coalitions Against Torture in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan/Helsinki Foundation for Human Rights (Poland)/International Partnership for Human Rights (Belgium), Issue 5, listopad 2015 r.

292 Prison Rape Elimination Act, *op.cit.*, nota 242.

6.6. Zajęcia i programy dla osadzonych

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Wszystkim osobom zatrzymanym/osadzonym należy zapewnić szereg zajęć edukacyjnych, zawodowych i rekreacyjnych w celu wspierania resocjalizacji i reintegracji społecznej tych osób.
- ✓ Administracja zakładów karnych powinna wprowadzić wewnętrzne programy wsparcia w zakresie ograniczania przemocy skierowane na potencjalnych sprawców przemocy oraz specjalistyczne programy dla sprawców przestępstw seksualnych. W miarę możliwości programy należy organizować we współpracy z wyspecjalizowanymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi.

Zapewnienie osadzonym różnych zajęć edukacyjnych, zawodowych i rekreacyjnych przyczynia się do ich resocjalizacji i reintegracji. Zajęcia mogą pomóc w zwalczaniu nudy i łagodzeniu stresu oraz wnieść poczucie normalności do życia w zakładzie karnym, zwłaszcza jeśli są oferowane przez organizacje z zewnątrz.

Programy i zajęcia mogą również stanowić bezpieczną przestrzeń dla opartych na wzajemnym szacunku interakcji między zatrzymanymi/osadzonymi. Władze więzienne muszą jednak zwracać uwagę na wszelkie zagrożenia przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią w miejscach, w których odbywają się te zajęcia, zwłaszcza jeśli we wspólnych zajęciach biorą udział mężczyźni i kobiety. Należy zastanowić się nad potencjalnym ryzykiem nadużyć seksualnych wobec osadzonych, personelu i organizatorów szkoleń, zwłaszcza jeśli zajęcia odbywają się w warunkach ograniczonego nadzoru, np. w miejscach pracy, kuchniach lub poza terenem zakładu karnego. W przypadku działań nadzorowanych przez podmioty niepaństwowe niezbędne mogą okazać się dodatkowe zabezpieczenia.

Przykład zajęć koedukacyjnych dla osadzonych mężczyzn i kobiet

Francja: Po zamknięciu warsztatu, w którym pracowały tylko osadzone kobiety (przyczyną zamknięcia była mała liczba kobiet i duże koszty personelu nadzorującego), działał już tylko warsztat dla osadzonych mężczyzn. W roku 2015 zakład karny Bordeaux-Gradignan zainicjował więc eksperyment polegający na prowadzeniu wspólnego warsztatu, dla mężczyzn i kobiet łącznie. Ten zakład karny już wcześniej

prowadził wspólne zajęcia dla kobiet i mężczyzn (grupy chóralne i wydarzenia społeczno-kulturalne). Dyskusje i planowanie organizacji wspólnego warsztatu zajęły sześć miesięcy. Celem zajęć w warsztacie było zapewnienie kobietom umiejętności zawodowych i włączenie ich do normalnego życia, aby – zgodnie z Europejskimi Regułami Więziennymi – nie dyskryminować ich ze względu na płeć w zakresie oferowanego rodzaju pracy. Reguły zawierają również wymóg, aby zakłady karne organizowały metody pracy tak, aby w jak największym stopniu przypominały one pracę na wolności. Ma to na celu przygotowanie osadzonych do warunków normalnego życia po zakończeniu odbywania kary²⁹³.

Francuski krajowy mechanizm prewencji przeprowadził analizę eksperymentu i odnotował, że pomysł otwarcia wspólnego warsztatu spotkał się początkowo ze sprzeciwem personelu placówki (częściowo z powodu obaw o bezpieczeństwo osadzonych kobiet)²⁹⁴. Szczególną uwagę zwrócono więc na kwestie ochrony i nadzór nad kobietami, co polegało na przydzieleniu do nowego miejsca pracy pracownicy mającej doświadczenie z poprzedniego warsztatu, zainstalowaniu kamer przemysłowych, wprowadzeniu jasnych reguł zachowania (np. zadbanie o to, aby osadzone kobiety przychodziły i wychodziły z miejsca pracy przed mężczyznami i aby nie musiały przechodzić obok osadzonych mężczyzn) oraz wprowadzenie reguł dotyczących ubioru.

Według oceny krajowego mechanizmu prewencji nie odnotowano żadnych negatywnych incydentów, a warsztaty koedukacyjne uznano za sukces (wypowiedzi zarówno ze strony personelu, jak i osadzonych kobiet, przy czym niektóre z nich zaznaczyły, że mężczyźni odnosili się do nich z szacunkiem i że miały one poczucie, że doświadczenie to przybliżyło je do normalności)²⁹⁵. Krajowy mechanizm prewencji zalecił dalsze inwestowanie w warsztat, kontynuację eksperymentu i jego dalsze rozwijanie²⁹⁶.

293 Europejska Reguła Więzienna nr 26.

294 Adeline Hazan, „Enquête sur l'atelier de travail mixte hommes-femmes du centre pénitentiaire de Bordeaux-Gradignan”, [Investigation of the mixed-sex workshop of the Bordeaux-Gradignan penitentiary center], Report of the General Inspector for places of deprivation of liberty, 2016, , 2016, <<http://www.cglpl.fr/2016/enquete-sur-latelier-de-travail-mixte-hommes-femmes-du-centre-penitentiaire-de-bordeaux-gradignan/>>.

295 *Ibidem*, s. 2, 9.

296 *Ibidem*, s. 9.

Do skutecznego zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią mogą przyczyniać się programy kierowane do osadzonych szczególnie narażonych na skrzywdzenie lub do potencjalnych sprawców. Takie programy mogą być adaptacją działań podejmowanych poza zakładami karnymi. W tym przypadku są one również ważnym sposobem budowania powiązań między organizacjami społeczeństwa obywatelskiego zajmującymi się problemem przemocy seksualnej i związanej z płcią a organami ścigania i administracją zakładów karnych. Programy takie mogą mieć formę doradztwa i wsparcia lub mogą być ukierunkowane na zapewnienie osadzonemu alternatywy dla zachowań agresywnych.

Przykłady programów walki z uzależnieniami

Kirgistan: W wybranych zakładach karnych w Kirgistanie prowadzi się dwa rodzaje programów rehabilitacji psychospołecznej celem walki z uzależnieniem od narkotyków i alkoholu („Czysta Zona” i program 12 kroków o nazwie „Atlantis”). Specjalne ośrodki oferujące te programy znajdują się z dala od ogólnej populacji więziennej, a osadzeni, którzy decydują się na udział w programach, są umieszczani w oddzielnych budynkach, gdzie mają dostęp do przeszkolonych lekarzy, pracowników socjalnych i psychologów, którzy pomagają im w odwyku²⁹⁷.

Gruzja: Po zakończeniu procesu pilotażowego Ministerstwo Więziennictwa formalnie uruchomiło w 2016 roku w dwóch więzieniach program 12 kroków o nazwie „Atlantis”, a także włączyło ten program do „Strategii ochrony zdrowia w więziennictwie na lata 2014–2017”²⁹⁸. Uczestnicy programu przechodzą przez 12 etapów procesu odwykowego, który rozpoczynają od uznania przed samymi sobą faktu uzależnienia od narkotyków. Mimo iż wpływ takich programów na występowanie przemocy seksualnej i związanej z płcią nie był oceniany, już sam fakt zajęcia się potrzebami osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych i udzielenie im pomocy w przezwyciężeniu uzależnienia może zapobiegać wiktymizacji.

297 Prezentacja, autor: Azamat Shambilov, Regional Director, Penal Reform International Office in Central Asia, Kazachstan, Preventing and addressing sexual and gender-based violence in closed facilities, Practitioners’ Meeting, ODIHR, 17–18 października 2016 r., Warszawa.

298 „Launching of the Psychosocial Rehabilitation Programme ‘Atlantis’”, Rada Europy, 20 maja 2016 r., <https://pjp-eu.coe.int/en/web/eap-pcf/news/-/asset_publisher/Ptyz15oUnad/content/launching-of-the-psychosocial-rehabilitation-programme-atlantis-?inheritRedirect=false>.

Istnieją również programy mające na celu poprawę ogólnej kultury więziennej dzięki ograniczeniu przemocy w zakładach karnych i wspieraniu odpowiedzialnych postaw wśród osadzonych.

Przykład programu dotyczącego atmosfery szacunku i działań bez przemocy w celu promowania bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu

Hiszpania: Program edukacyjny, w ramach którego w zakładach karnych tworzone są tzw. departamenty szacunku (*Módulos de Respeto*), został zapoczątkowany w zakładzie karnym w León w 2001 roku i jest obecnie realizowany w całym hiszpańskim systemie więziennictwa²⁹⁹. Podstawowe cele programu to tworzenie klimatu współistnienia i maksymalnego szacunku, promowanie zachowań mieszczących się w ogólnie przyjętych normach oraz zwiększanie zdolności osadzonych do przyjmowania odpowiedzialności osobistej i społecznej³⁰⁰.

Przystąpienie do programu jest dobrowolne, natomiast osadzeni, którzy zdecydują się do niego przystąpić, podpisują kontrakt i muszą przestrzegać zasad oraz zindywidualizowanego programu postępowania. Jego zasady dotyczą takich tematów jak higiena osobista, porządek w celach i dbałość o otoczenie w zakładzie karnym, a także zachowanie oparte na szacunku. Wszelka przemoc – fizyczna, słowna lub wyrażana gestami – jest surowo zabroniona podczas każdej relacji interpersonalnej między osadzonymi, a także z personelem wewnętrznym i zewnętrznym.

Program departamentów szacunku to metoda przeciwdziałania przemocy i zmniejszania napięć w zakładach karnych poprzez rozwijanie zdolności osadzonych do rozwiązywania sporów z szacunkiem i w sposób pokojowy. Głównymi nośnikami zmian są sami osadzeni, którzy muszą wziąć odpowiedzialność za swoje zachowanie i rutynowe zadania. Ci, którzy wykazują pozytywne zachowania, zyskują większą elastyczność zasad pobytu i większą swobodę. Stworzono różne typy programu dla osadzonych wywodzących się z różnych środowisk i mających różne potrzeby (a także w celu ułatwienia koegzystencji różnych grup osadzonych, np. narkomanów, młodzieży, obcokrajowców). Dużą wagę przywiązuje się do doboru pracowników wdrażających program,

299 „The Spanish Prison System”, General Secretariat of Penitentiary Institutions, 2011, s. 45.

300 „Módulo de respeto. Módulos penitenciarios para la mejora de la convivencia”, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, 2007, s. 37.

ponieważ oni też muszą identyfikować się z celami programu oraz, pracując z osadzonymi, zachęcać ich do resocjalizacji³⁰¹.

Program departamentów szacunku jest również prowadzony pilotażowo w jednym z francuskich zakładów karnych (w Mont-de-Marsan).

6.6.1. Programy pracy z osobami, które doznały przemocy ze względu na płeć przed zatrzymaniem/osadzeniem

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Wszystkim osobom, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią, należy zapewnić odpowiednie i profesjonalne wsparcie oraz opiekę lekarską, w miarę możliwości we współpracy z wyspecjalizowanymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi.
- ✓ Osobom wymagającym opieki w sferze zdrowia psychicznego należy zapewnić kompleksowe i uwzględniające specyfikę płci programy leczenia i wsparcia.
- ✓ W zakładach karnych należy promować i wspierać tworzenie grup samopomocy i grup wzajemnego wsparcia dla osób, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Osoby, które padły ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią muszą mieć dostęp do kompleksowego wsparcia i pomocy, w tym m.in. do pomocy prawnej, leczenia, wsparcia psychologicznego i poradnictwa. Usługi i programy dotyczące tego typu przemocy powinny odpowiadać potrzebom poszczególnych osób i dawać im poczucie sprawczości. Reguły z Bangkoku stanowią, że w przypadku wykrycia nadużycia – bez względu na to, czy miało ono miejsce przed osadzeniem, czy w trakcie – władze zakładu karnego powinny zapewnić ofierze dostęp do specjalistycznego wsparcia psychologicznego lub poradnictwa, bez względu na to, czy zdecyduje się ona wejść na drogę prawną, czy też nie³⁰².

301 Więcej informacji można znaleźć na stronie internetowej Sekretariatu Generalnego Instytucji Penitencjarnych pod adresem: <<http://www.institucionpenitenciaria.es>> (język hiszpański) oraz „The Spanish Prison System”, General Secretariat of Penitentiary Institutions, 2011 (język angielski).

302 Reguła z Bangkoku nr 7(2).

W miejscach pozbawienia wolności to kobiety są częściej osobami, które w przeszłości padły ofiarą przemocy seksualnej i ze względu na płeć, a przy tym albo rzadko otrzymywały pomoc, albo też nie otrzymywały jej wcale³⁰³. Kluczowe znaczenie dla zmniejszenia potencjalnej podatności na zagrożenia, z jakimi spotykają się osoby osadzone w zakładzie zamkniętym, mają specjalistyczne programy. Stanowią one również element procesu resocjalizacji osób zatrzymanych/osadzonych i mogą pomóc im przygotować się do życia po wyjściu na wolność. Specjalistyczna pomoc może również zachęcić ofiary do zgłaszania wcześniejszych lub aktualnie trwających nadużyć.

Aby realizowane w zakładach karnych programy w zakresie przemocy seksualnej i związanej z płcią były skuteczne, trzeba je dostosować do potrzeb konkretnych osadzonych, skonstruować na bazie najlepszych praktyk międzynarodowych i zaprosić do ich prowadzenia osoby właściwie przeszkolone w tej tematyce.

Przykłady programów dotyczących uprzednich doświadczeń związanych z wykorzystywaniem

Projekty Altra i STRONG: W ramach finansowanego przez UE programu Daphne w wielu krajach przeprowadzono dwa tytułowe projekty mające na celu poprawę wsparcia i terapii dla ofiar przemocy ze względu na płeć, do jakiej dochodzi w zakładach karnych.

Projekt Altra (kraje: Niemcy, Węgry, Hiszpania) był pilotażowym programem terapeutycznym dla kobiet-ofiar i mężczyzn-sprawców przemocy domowej (2004–2008), a opracowano go ze szczególnym uwzględnieniem aspektu płci³⁰⁴. Projekt STRONG (kraje: Anglia, Finlandia, Niemcy, Litwa, Polska, Szkocja) polegał na wzmacnianiu kompetencji specjalistów pracujących w wymiarze sprawiedliwości, zajmujących się sprawami karnymi, by umieli właściwie reagować na potrzeby osadzonych marginalizowanych kobiet, które w dzieciństwie padły ofiarą przemocy lub doświadczały przemocy ze strony partnera lub innych form przemocy fizycznej i seksualnej (2009–2010)³⁰⁵.

Wspólnymi elementami obu projektów były m.in. badania i analizy doświadczeń osadzonych kobiet (również byłych osadzonych) oraz opracowanie materiałów szkoleniowych i podręczników.

303 Reguła z Bangkoku, *op. cit.*, nota 164.

304 Materiały o programie Altra dostępne są na stronie <http://www.surt.org/altra/inicio_en.html>.

305 Materiały dotyczące programu STRONG dostępne są na stronie <<http://philipus.de/daphne-strong.eu/about.php>>.

Podręcznik Altra (*Tackling Gender Violence in Prison: Manual of in-Prison Programmes against Gender-Based Violence, 2007*) to przewodnik dla specjalistów pracujących w więziennictwie, poświęcony wdrażaniu programów więziennych dla kobiet, które padły ofiarą przemocy ze względu na płeć, a także programów dla mężczyzn, którzy dopuścili się takiej przemocy. Podręcznik dokumentuje wyniki programów prowadzonych pilotażowo na Węgrzech i w Hiszpanii, zawiera wskazówki metodologiczne i podaje konkretne przykłady ćwiczeń, które można zastosować w praktyce.

Materiały STRONG zawierają program szkoleniowy dla funkcjonariuszy służby więziennej, którzy na co dzień mają kontakt z osadzonymi kobietami. W ramach programu objaśnione są rodzaje przemocy ze względu na płeć i ich konsekwencje, metody rozpoznawania takiej przemocy i sposoby reagowania, a ponadto przedstawione są modele programów interwencyjnych. W każdym kraju przeprowadzono seminaria, a w 2012 roku Instytut Szkoleniowy Służby Więziennej i Kuratorskiej z Finlandii przeprowadził trzy sesje szkoleniowe w zakładach karnych.

Gruzja: Biuro organizacji pozarządowej Penal Reform International (PRI) dla Południowego Kaukazu rozpoczęło w 2016 roku projekt mający na celu zapewnienie usług wsparcia dla kobiet (osadzonych, wobec których orzeczono warunkowe zawieszenie kary lub wypuszczonych na wolność po odbyciu kary), które padły ofiarą przemocy, stygmatyzacji i dyskryminacji. Jest to pierwszy tego typu program w ramach systemu, który dotyczy podatności na zagrożenia wśród kobiet będących ofiarami przemocy, zgodnie z wymogami Reguł z Bangkoku. Organizacja PRI prowadzi wspomniany program od początku 2017 roku we współpracy z partnerskimi organizacjami pozarządowymi. W jego ramach zapewnia szereg usług wsparcia resocjalizacyjnego, czyli na przykład pomoc psychospołeczną, doradztwo prawne, szkolenia biznesowe i zawodowe, wsparcie w postaci zakwaterowania dla bezdomnych kobiet zwalnianych z zakładów karnych, pomoc w podtrzymaniu więzi z dziećmi itp. Programem objęto około 700 kobiet (osadzonych lub będących na warunkowym zwolnieniu lub po wyjściu na wolność) oraz niemal 60 dzieci³⁰⁶.

306 Informacje przekazane przez Biuro PRI dla Południowego Kaukazu.

6.6.2. Programy kierowane do potencjalnych sprawców

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Administracja zakładów karnych powinna wprowadzić wewnętrzne programy ograniczania przemocy ukierunkowane na potencjalnych sprawców oraz specjalistyczne programy dla sprawców przestępstw seksualnych (w miarę możliwości we współpracy ze specjalistycznymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi).

Szereg krajów oferuje programy skierowane do osadzonych, co do których zakłada się – na podstawie ich przeszłości kryminalnej – wysokie prawdopodobieństwo popełnienia przez nich następnych aktów przemocy seksualnej i związanej z płcią (zwłaszcza jeśli osoby te trafiły do więzienia za przestępstwa seksualne). Natomiast celem innych, ogólniejszych programów jest redukcja agresywnych zachowań poprzez szkolenia ukierunkowane na zmniejszenie agresji, analizę stereotypów płci i wspieranie pozytywnych, a nie negatywnych wzorców męskości.

Przykłady programów dla potencjalnych sprawców przemocy

Litwa: Od 2010 roku zakłady karne na Litwie realizują program terapii dla sprawców przestępstw seksualnych wobec dzieci – Seksualiai Nusikaltusių Asmenų Terapijos (SeNAT). Program oparty jest na terapii poznawczo-behawioralnej, a jego celem jest zapobieganie recydywie oraz dążenie do reintegracji więźniów ze społeczeństwem. Podczas sesji poruszane są takie tematy, jak samokontrola, zdrowe relacje intymne, kontrolowanie gniewu, przyjaźnie z kobietami bez elementu seksualnego, prawa kobiet i ofiar oraz empatia wobec ofiar. Litewskie więzienia oferują również programy modyfikacji zachowań koncentrujące się na redukcji poziomu gniewu, agresji, stresu i zachowań przemocowych, jak np. program „Jeden na jeden”³⁰⁷.

Polska: W jednej z placówek realizuje się program pod nazwą „Nie zgadzam się na przemoc! Aktywizacja młodzieży w zakresie przeciwdziałania przemocy seksualnej i wiktymizacji”. Celem programu jest

307 Informacje przekazane przez Litwę w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR; Douglas P. Boer i Vilmantė Gintaraitė, „Sex Offender Therapy Programme for Lithuanian Corrections (SeNAT)”, prezentacja na konferencji No More Victims, State Probation Service of Latvia, 15–17 marca 2011 r., Ryga.

przekazanie wiedzy i pozytywne kształtowanie postaw oraz pomoc młodocianym przestępcom w rozpoznawaniu wątku przemocy seksualnej w związkach i zagrożeń w cyberprzestrzeni (stalking, nękanie, sexting), a także analiza tekstów współczesnych piosenek muzyki pop, które zawierają treści promujące przemoc seksualną wobec kobiet³⁰⁸.

Szwecja: W trzech zakładach poprawczych dla nieletnich przetestowano inicjatywę koła naukowego dotyczącą zapobiegania przemocy³⁰⁹. Projekt koncentrował się na tym, jak można kwestionować i zmieniać społecznie obowiązujące normy męskości. Do jego przeprowadzenia wykorzystano metody i materiały opracowane w ramach programu „Machofabriken” (Fabryka Macho), czyli programu edukacyjnego opracowanego przez trzy szwedzkie organizacje pozarządowe, skierowanego do młodych osób w wieku od 13 do 25 lat. Program porusza problematykę równości płci i zapobiegania przemocy, zawiera ćwiczenia na temat dominujących norm męskości i zachęca uczestników do refleksji nad własnymi wyobrażeniami o seksualności i płci³¹⁰.

6.7. Rekrutacja personelu, szkolenia i nadzór

- ▶ **Kopenhaga 1990 (16.4):** „Zapewnienie pełnego włączenia edukacji i informacji na temat zakazu stosowania tortur do szkoleń cywilnych i wojskowych organów ścigania, personelu medycznego, funkcjonariuszy publicznych i innych osób, które mogą brać udział w zatrzymaniu, przesłuchaniu lub leczeniu dowolnej osoby poddanej jakiegokolwiek formie aresztowania, zatrzymania lub uwięzienia”.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Należy zadbać o różnorodność wśród pracowników wszystkich szczebli, w tym na stanowiskach dyrektorskich i kierowniczych

308 Informacje przekazane przez Polskę w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

309 Informacje przekazane przez Szwecję w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

310 Zob. strona internetowa Macho Factory pod adresem: <<http://www.machofabriken.se>>; zob. też *Mending Inequalities: Men and Gender Equality in the OSCE Region*, Elisabeth Duban, Editor: Jamila Seftaoui. OSCE, Vienna, czerwiec 2011 r., s. 43.

oraz wśród decydentów. Osoby zajmujące wysokie stanowiska kierownicze oraz pracownicy wymiaru sprawiedliwości powinni zostać przeszkoleni w zakresie reagowania na przemoc seksualną i związaną z płcią i zaangażowani w zapobieganie temu zjawisku w każdym jego przejawie.

- ✓ Personel w miejscach pozbawienia wolności powinien przejść szkolenie z zakresu problematyki płci (gender mainstreaming), a możliwości szkoleniowe należy zapewnić z zachowaniem zasady równego dostępu.
- ✓ W miejscach pozbawienia wolności należy szeroko stosować zasadę równości i zapewniać różnorodność personelu (również poprzez zwiększenie udziału pracowników mających doświadczenie w pracy z grupami mniejszościowymi lub pochodzących z grup mniejszościowych).

Staranny dobór i właściwe przeszkolenie funkcjonariuszy organów ścigania i personelu placówek penitencjarnych na wszystkich szczeblach to warunek konieczny, jeśli chcemy stworzyć środowisko, gdzie nie będzie się popełniać, akceptować ani tolerować aktów przemocy seksualnej i związanej z płcią. Należy przy tym zadbać nie tylko o właściwy dobór i przeszkolenie personelu, ale także o zapewnienie należytego nadzoru i wsparcia.

Wszystkie osoby zatrudnione w systemie wymiaru sprawiedliwości (również świadczeniodawcy usług w ochronie zdrowia) powinni angażować się w zapobieganie przemocy seksualnej i związanej z płcią. Podczas rekrutacji należy w odpowiedni sposób weryfikować kandydatów, by zyskać pewność, że w przeszłości nie byli oni nigdy sprawcami przemocy seksualnej i związanej z płcią. Na przykład, zgodnie z krajowymi standardami w zakresie zapobiegania, wykrywania i reagowania na gwałty w więzieniach, zakłady karne w USA nie mogą zatrudniać ani awansować osób, które dopuściły się nadużyć seksualnych w zakładach zamkniętych lub zostały skazane za takie czyny popełnione poza nimi³¹¹. W związku z tym placówki penitencjarne są zobowiązane do sprawdzania aktualnych i potencjalnych pracowników pod kątem zgodności z przepisami ustawy PREA.

Zwiększenie odsetka kobiet wśród personelu więziennego pomaga zwalczyć problem przemocy seksualnej i związanej z płcią. W tym celu podczas rekrutacji należy uwzględniać kryterium płci (kwotowanie lub określanie poziomów docelowych dla określonych

311 „National Standards To Prevent, Detect, and Respond to Prison Rape”, Federal Register, <<https://www.federalregister.gov/documents/2011/02/03/2011-1905/national-standards-to-prevent-detect-and-respond-to-prison-rape>>.

kategorii pracowników, aby wyeliminować bariery dla kandydatek), a także włączać kobiety do komisji rekrutacyjnych i weryfikacyjnych³¹².

Oprócz zwiększenia proporcji kobiet wśród pracowników, w ramach procedur rekrutacyjnych należy również dawać szanse kandydatom ze zróżnicowanych środowisk (co zapewni obecność grup niedostatecznie reprezentowanych wśród ogółu pracowników lub przynajmniej zapewni obecność pracowników posiadających doświadczenie w pracy z określonymi grupami mniejszościowymi).

Zgodnie z Regułami Nelsona Mandeli osadzonymi kobietami powinien zajmować się i nadzorować je wyłącznie personel kobiecy. Nie wyklucza to jednak możliwości wykonywania obowiązków zawodowych przez personel płci męskiej w zakładach karnych (lub w ich częściach) przeznaczonych dla kobiet³¹³.

Troska o uwzględnianie aspektu płci w zarządzaniu zasobami ludzkimi powinna również oznaczać dbałość o to, by zróżnicowanie kadr, zwłaszcza obecność kobiet, nieustannie się utrzymywało. Należy zwracać uwagę na mentoring dla nowo zatrudnianych, tworzenie warunków pracy przyjaznych rodzinie i eliminowanie barier w rozwoju karier zawodowych kobiet.

Dbałość o zapewnienie różnorodności personelu powinna dotyczyć wszystkich obszarów, czyli również stanowisk zarządczych, dyrektorskich oraz decydenckich. Ważne jest na przykład, aby wśród kierownictwa zakładów karnych dla mężczyzn też występowała równowaga płci. W Regułach z Bangkoku podkreśla się znaczenie budowania potencjału dla kobiet w celu zapewnienia im „dostępu do wyższych stanowisk, związanych z ważnymi zadaniami w zakresie rozwoju polityk i strategii związanych z traktowaniem osadzonych kobiet i opieką nad nimi” oraz zapewnienia „trwałego zaangażowania” kierownictwa w zapobieganie wszelkim przejawom dyskryminacji płciowej wobec personelu żeńskiego³¹⁴.

Poszukując przykładów dobrych praktyk w zakresie szkoleń dla pracowników organów ścigania i personelu placówek penitencjarnych, można odwołać się do standardów międzynarodowych. Na przykład Reguły Nelsona Mandeli zawierają wymóg, aby personel został przeszkolony w zakresie zakazu tortur, okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania, koncepcji bezpieczeństwa dynamicznego, radzenia sobie z przestępcami stosującymi przemoc i w zakresie technik dyfuzji, a także by personel przeszedł specjalistyczne szkolenie w zakresie pracy z określonymi kategoriami osadzonych³¹⁵. Reguły z Bangkoku zawierają też postulat, aby cały personel kierujący zakładami karnymi

312 Więcej informacji można znaleźć w dokumencie „Gender and Security Sector Reform Toolkit” dostępnym na stronie <<https://www.osce.org/odihr/70294>>.

313 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 81(3).

314 Reguły z Bangkoku, Reguły 29 i 30.

315 Reguły Nelsona Mandeli, Reguła 76.

dla kobiet przeszedł szkolenie uwrażliwiające na kwestie płci i został poinformowany o zakazie dyskryminacji i molestowania seksualnego³¹⁶.

Przy tworzeniu skutecznych programów szkoleniowych należy uwzględniać takie tematy, jak prawa człowieka, równość płci, niedyskryminacja, tolerancja, etyka, ocena ryzyka oraz strategie zarządzania i komunikacji w kontekście uwrażliwiania na kwestie płci. Jednocześnie niezwykle ważne jest, aby zdecydowanie włączyć tematykę przemocy seksualnej i związanej z nią, w tym wykrywanie i zapobieganie takiej przemocy, do szkoleń dla nowo przyjmowanych pracowników (przed rozpoczęciem przez nich aktywnej służby) oraz do szkoleń dla już zatrudnionego personelu i funkcjonariuszy. Dobrą praktyką jest również prowadzenie bieżących i uzupełniających szkoleń na aktualne tematy, mające istotne znaczenie dla zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z nią i reagowania na taką przemoc.

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Podręczniki szkoleniowe dla personelu należy przejrzeć i zmienić tak, aby zawierały moduły dotyczące przemocy seksualnej i związanej z nią, w tym definicję tej przemocy, jak również by omawiały problematykę zapobiegania i reagowania na incydenty i skargi dotyczące nadużyć.
- ✓ W szkoleniach dla personelu należy również uwzględnić moduły dotyczące uwrażliwienia na kwestie płci, instrumentów ochrony praw człowieka oraz pracy z grupami szczególnie zagrożonymi.

Przykłady szkoleń dla policji w zakresie problematyki przemocy seksualnej i związanej z nią

Niemcy: W trakcie szkoleń kadeci policyjni uczą się o aspektach związanych z nią w funkcjonowaniu miejsc pozbawienia wolności. Porusza się też tematykę przemocy seksualnej, która jest również elementem szkolenia z etyki zawodowej. W niektórych regionach istnieją specjalne programy nauczania dotyczące postępowania z ofiarami przemocy seksualnej i związanej z nią. W innych uczy się policjantów, jak rozpoznawać oznaki takiej przemocy i jak zapobiegać dopuszczaniu się przemocy przez funkcjonariuszy³¹⁷.

316 Reguły z Bangkoku, Reguła 32.

317 Informacje przekazane przez Niemcy w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

Macedonia Północna: W kraju tym opracowano szereg programów szkoleniowych dotyczących zapobiegania złemu traktowaniu w miejscach pozbawienia wolności oraz etycznego postępowania i poszanowania praw człowieka. Stworzono również składające się z 10 sesji szkolenie dla pracowników zakładów karnych i instytucji dla nieletnich na temat strategii rozwiązywania konfliktów międzyludzkich³¹⁸.

Przykłady szkoleń dla pracowników zakładów karnych w zakresie problematyki przemocy seksualnej i związanej z płcią

Bułgaria: W trzech lokalizacjach prowadzi się szkolenia (wstępne i jako kontynuacja) dla funkcjonariuszy służby więziennej w zakresie tolerancji i niedyskryminacji. Celem szkoleń jest poprawa metod postępowania z przestępcami z grup szczególnie zagrożonych, w tym Romów³¹⁹. Programem szkoleniowym objęto także personel pochodzenia romskiego.

Estonia: Problematyka przemocy seksualnej i związanej z płcią jest elementem podstawowego szkolenia dla funkcjonariuszy więziennych. Nacisk kładzie się na zapobieganie przemocy i rozpoznawanie jej oznak³²⁰.

Niemcy: Szkolenia z zakresu przemocy seksualnej i związanej z płcią różnią się w poszczególnych krajach związkowych. Niektórzy pracownicy zakładów karnych przechodzą szkolenie w zakresie radzenia sobie z przemocą seksualną, w tym przemocą skierowaną przeciwko kobietom, przemocą związaną z płcią i homofobią. Szkolenie podstawowe obejmuje takie tematy, jak deeskalacja przemocy, rozwiązywanie konfliktów, radzenie sobie z gniewem i zaangażowanie w działania międzykulturowe³²¹.

318 Materiały szkoleniowe dostępne są na stronie internetowej programu: <<http://www.coe.int/t/DGI/CRIMINALLAWCOOP/>>.

319 Dalsze informacje dostępne są na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Bułgarii w zakładce dotyczącej grantów norweskich: <http://nfm.mjs.bg/NFMs/EN/SitePages/rez4_pr1_en.aspx>.

320 Informacje przekazane przez Estonię w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

321 Informacje przekazane przez Niemcy w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

Włochy Program szkoleń dla funkcjonariuszy placówek penitencjarnych obejmuje kursy dotyczące praw człowieka, równości płci oraz specjalne kursy dotyczące pracy z więźniami LGBTI. Program nauczania obejmuje również kursy dotyczące pracy z przestępcami skazanymi za pedofilię³²².

Serbia: Pracownicy dyrekcji ds. egzekwowania sankcji karnych przechodzą szkolenie w zakresie identyfikacji i zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią, które jest częścią modułu poświęconego równości płci³²³.

Ukraina: Organizacja pozarządowa Women's Information Consultative Centre prowadzi szkolenia z zakresu problematyki płci dla Centrum Kompetencji w Instytucie Szkolenia Zawodowego Służby Więziennej w mieście Biała Cerkiew. Szkolenie dotyczy tematyki tolerancji, nie-dyskryminacji i przemocy seksualnej i związanej z płcią³²⁴. Organizacja zapewnia szkolenie dla całego personelu pracującego w jednostkach, w których przebywają matki z dziećmi, na temat dobrych praktyk w pracy z osadzonymi kobietami³²⁵.

Studium przypadku: Rekrutacja, weryfikacja, edukacja i szkolenia personelu w Norwegii

Norwescy eksperci wskazują, że czynnikiem warunkującym dużą skuteczność zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią jest wysoki stopień profesjonalizmu personelu placówek penitencjarnych. Mimo iż w norweskim systemie edukacji dla służby więziennej nie ma specjalnych szkoleń poświęconych tematyce przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności, w ramach zasadniczego programu szkoleniowego dla personelu poświęca się czas na tematykę rozumienia i szanowania praw człowieka. Wszyscy funkcjonariusze służby więziennej w Norwegii szkolą się w Akademii Kadr Służby Więziennej Norwegii (*Kriminalomsorgens Høgskole Og Utdanningscenter – KRUS*). Nauka trwa dwa lata, ale wkrótce zostanie przedłużona do trzech lat i będzie przekształcona w studia licencjackie. Celem akademii KRUS jest

322 Informacje przekazane przez Włochy w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

323 Informacje przekazane przez Serbię w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

324 Prezentacja, autorka: Olena Suslova, Women's Information Consultative Centre, Preventing and addressing sexual and gender-based violence in closed facilities, Practitioners' Meeting, OSCE/ODIHR, 17–18 października 2016 r., Warszawa.

325 Praca była częścią szwajcarsko-ukraińskiego projektu pod nazwą „Support to Penitentiary Reform in Ukraine (2009–2012)”, realizowanego przez kilka ukraińskich organizacji oraz Penal Reform International.

kształcenie profesjonalnej kadry systemu więziennictwa, która przestrzega czterech podstawowych wartości, jakimi są: przejrzystość, szacunek, profesjonalizm i zaangażowanie³²⁶.

Akademia KRUS przyjmuje kandydatów na zasadzie konkursu – rocznie o 175 miejsc ubiega się około 1700 chętnych. Na podstawie pisemnego zgłoszenia wybiera się około 500 kandydatów, którzy przed dopuszczeniem do rozmowy kwalifikacyjnej przechodzą rygorystyczne egzaminy pisemne oraz testy sprawnościowe. Mimo iż nie ma specjalnej puli miejsc dla kobiet, KRUS dąży do zachowania równowagi płci: 46% rocznika rozpoczynającego naukę w 2016 roku stanowiły kobiety. Duża liczba studentek przekłada się na odsetek funkcjonariuszek pracujących w norweskich zakładach karnych (około 40%).

Program nauczania dla służby więziennej to 120 punktów zaliczeniowych łącznie i pięć obszarów tematycznych: kryminologia, prawo, etyka i profesjonalizm, bezpieczeństwo i ochrona oraz praca socjalna i reintegracja³²⁷.

Kilka kursów w programie nauczania akademii KRUS jest szczególnie ważnych dla kwestii rozwiązywania problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią. Należą do nich:

Etyka i profesjonalizm

- ▶ Kurs 1: Wartości leżące u podstaw prawa karnego i praw człowieka
- ▶ Kurs 2: Filozofia moralności
- ▶ Kurs 3: Rozumienie kultury
- ▶ Kurs 4: Profesjonalne sprawowanie władzy i współpraca

Bezpieczeństwo i ochrona

- ▶ Kurs 1: Zasady bezpieczeństwa i ochrony
- ▶ Kurs 2: Praktyka bezpieczeństwa i ochrony
- ▶ Kurs 3: Mapowanie i dokumentacja w praktyce bezpieczeństwa i ochrony
- ▶ Kurs 4: Komunikacja i rozwiązywanie konfliktów
- ▶ Kurs 5: Użycie siły
- ▶ Kurs 6: Zasady etyczne bezpieczeństwa i ochrony

Praca socjalna i reintegracja

- ▶ Kurs 1: Metoda pracy socjalnej w zakładzie karnym
- ▶ Kurs 2: Proces zmian, jaki przechodzą osadzeni

326 Plan strategiczny akademii KRUS, 2016–2019.

327 Program przyjęty w grudniu 2015 r. i dostępny na stronie <<http://www.krus.no/fengselsbetjent-studiet.291011.no.html>>.

- ▶ Kurs 3: Łagodzenie negatywnych skutków izolacji
- ▶ Kurs 4: Reintegracja
- ▶ Kurs 5: Zaburzenia psychiczne, samookaleczenia i samobójstwa, ADHD, przemoc i uzależnienia
- ▶ Kurs 6: Profesjonalizm w pracy funkcjonariusza służby więziennej

Program nauczania łączy teorię z umiejętnościami praktycznymi, kładzie nacisk na pracę zespołową i uczenie się w grupie. Studentów zachęca się do refleksji na temat własnej roli jako funkcjonariuszy służby więziennej i na temat standardów etycznych, których muszą przestrzegać.

Studenci zapoznają się z teoriami psychologicznymi i dotyczącymi pracy socjalnej, a także uczą się, jacy osadzeni są szczególnie narażeni na skrzywdzenie. Wykłady dla studentów prowadzą również przedstawiciele różnych grup społecznych³²⁸.

Przez cały okres studiów studenci są poddawani rygorystycznej weryfikacji – nie tylko ich praca na zajęciach jest oceniana, ale są też obserwowani przez starszych funkcjonariuszy, którzy omawiają ich postępy i oceniają zachowanie (podejście do innych osób, chęć do nawiązywania kontaktów lub stopień wycofania). W trakcie nauki studenci otrzymują wynagrodzenie i odbywają staże zawodowe, dzięki czemu zdobywają doświadczenie, a przez to lepsze perspektywy zatrudnienia. Takie rozwiązania pomagają kształtować pozytywne postrzeganie służby więziennej, a praca funkcjonariusza służby więziennej jest w Norwegii pożądana i szanowana.

Zatrudnieni funkcjonariusze nadal korzystają w akademii KRUS z możliwości doskonalenia zawodowego: co miesiąc instytucja ta oferuje 5–6 kursów na tematy takie, jak rozwiązywanie konfliktów, zarządzanie ryzykiem, szkolenia dla liderów i kwestie bezpieczeństwa. Dzięki podobnym kursom służba więzienna jest w stanie zająć się każdym nowo pojawiającym się problemem i stale zapewniać pracownikom niezbędne wsparcie.

Szkoleniem w zakresie rozpoznawania przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowania na taką przemoc należy objąć cały odnośny personel pracujący w miejscach pozbawienia wolności. Do tej grupy zaliczyć można również pracowników socjalnych i terapeutów, którzy mają bezpośredni kontakt z osobami zatrzymanymi/osadzonymi. Na przykład w Turcji tematyka przemocy seksualnej i związanej z płcią została od listopada 2016 roku włączona do szkoleń dla psychologów i pracowników socjalnych pracujących w instytucjach penitencjarnych³²⁹.

328 *Ibidem*.

329 Informacje przekazane przez Turcję w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

6.8. Mechanizmy składania skarg, reagowanie i dochodzenie

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityki społecznych i ustawodawcy powinni zapewnić obowiązywanie pisemnych wytycznych określających szczegółowo, w jaki sposób osoba zatrzymana/osadzona może złożyć skargę i jakie kroki należy podjąć w przypadku otrzymania skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Procedury powinny określać terminy reakcji/rozpoczęcia dochodzenia, jak również środki, które należy podjąć w celu ochrony bezpieczeństwa i poufności danych na temat tożsamości ofiary i ewentualnych świadków.
- ✓ Należy wprowadzić rozwiązania skierowane przeciwko osobom z kierownictwa zakładów karnych lub przeciwko członkom personelu, którzy mają wiedzę o incydentach związanych z przemocą seksualną i związaną z płcią, ale nie podejmują działań mających na celu zapobieganie lub odpowiednie reagowanie na takie incydenty.
- ✓ Administracja zakładów karnych powinna informować wszystkie osoby zatrzymane/osadzone i personel o mechanizmach składania skarg i zapewnić im możliwość składania skarg dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią na zasadach całkowitej poufności i bez obaw o odwet lub inne negatywne konsekwencje.
- ✓ Należy wprowadzić systemy, dzięki którym osoby trzecie będą mogły składać skargi w imieniu osadzonych.

Istnieje wiele powodów (wzajemnie powiązanych), dla których przemoc seksualna i przemoc związana z płcią, do której dochodzi w miejscach pozbawienia wolności, jest zgłaszana zbyt rzadko. Wiele czynników zniechęcających ofiary do zgłaszania nadużyć można wyeliminować dzięki wprowadzaniu reaktywnych mechanizmów składania skarg i dzięki obowiązywaniu jasno zdefiniowanych i dobrze zakomunikowanych zasad. W poniższej tabeli przedstawiamy najważniejsze bariery, które utrudniają zgłaszanie nadużyć oraz sposoby ich eliminacji dzięki odpowiedniemu zaprojektowaniu procedury zgłaszania incydentów.

Bariera utrudniająca zgłaszanie	Środki służące eliminowaniu barier
Brak niezależnych lub skutecznych mechanizmów składania skarg/ brak informacji o dostępnych mechanizmach lub brak zaufania do nich	* Zapewnienie różnych sposobów poufnego zgłaszania przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią (np. na piśmie, przez infolinię, osobiście). * Zapewnienie mechanizmów umożliwiających personelowi (w tym także medycznemu) dokonywanie zgłoszeń w przypadku zauważenia oznak przemocy seksualnej i związanej z płcią.
Strach przed odwetem lub represjami	* Zachowanie tożsamości osoby, która zgłasza problem, w poufności. * Umożliwienie składania anonimowych skarg i zapewnienie braku cenzury takich skarg. * Przyjmowanie zgłoszeń od ofiar, ale także od świadków i osób trzecich, np. od członków rodziny, adwokatów, organów monitorujących czy przedstawicieli organizacji pozarządowych. * Zapewnienie natychmiastowej ochrony i nadzoru dla ofiary, poczynwszy od chwili dokonania przez nią zgłoszenia. * Zapewnienie wszystkim osobom warunków do bezpiecznego ujawniania informacji.
Stygmatyzacja i uczucie wstydu lub zakłopotania	* Zapewnienie ofiarom możliwości wyboru miejsca składania skarg, zapewnienie zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego nadzoru.

- * Umożliwienie ofiarom wyboru osoby, przy której czułyby się najbardziej komfortowo podczas składania skargi (np. osoba tej samej płci z personelu, osoba o tym samym wyznaniu lub pochodzeniu kulturowym, pracownik służb medycznych, adwokat).
- * Zapewnienie specjalistycznego wsparcia i pomocy dla ofiar już od momentu wypełnienia formularza skargi. Po złożeniu zgłoszenia należy uruchomić specjalistyczne wsparcie i pomoc dla ofiar (w tym opiekę zdrowotną dotyczącą zdrowia fizycznego i psychicznego, doradztwo, pomoc prawną i inne wsparcie).

Przykłady procedur dotyczących skarg i zgłaszania przemocy

Dania: Zgodnie z prawem duńskim dochodzenie w sprawie przemocy seksualnej i związanej z płcią nie jest uzależnione od złożenia skargi przez ofiarę. Duńska ustawa o wymiarze sprawiedliwości stanowi, że policja może wszcząć dochodzenie w sprawie przemocy seksualnej i związanej z płcią na podstawie zgłoszenia lub jeśli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że takie nadużycie miało miejsce. Dochodzenie policyjne może być kontynuowane również w przypadku wycofania zgłoszenia³³⁰.

Niemcy: Osadzeni w Niemczech mogą składać skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią do administracji zakładów karnych, różnych świadczeniodawców (pracowników socjalnych, edukatorów, psychologów, personelu medycznego itp.), policji, prokuratury, sądów, ministerstwa sprawiedliwości, parlamentów krajów związkowych, krajowego mechanizmu prewencji, mediów i organów międzynarodowych. W przypadku powzięcia przez placówkę informacji o incydencie przemocy seksualnej i związanej z płcią sprawy karne są wszczynane z urzędu³³¹.

330 Informacje przekazane przez Danię w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

331 Informacje przekazane przez Niemcy w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

Łotwa: Osadzeni na Łotwie mogą zgłosić nadużycie za pośrednictwem infolinii lub systemu pocztowego. W przypadku złożenia skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią sprawę bada interdyscyplinarny zespół złożony ze specjalistów z dziedziny medycyny i psychologii³³².

Po zgłoszeniu skargi powinna ona zostać zarejestrowana, a właściwe, niezależne organy powinny wszcząć dochodzenie³³³. Dla ułatwienia tego procesu należy ustanowić i jasno rozgraniczyć kompetencje różnych grup (np. funkcjonariuszy zakładów karnych, policji, prokuratury, ministerstwa sprawiedliwości, krajowych mechanizmów specjalistycznej pomocy lub instytucji rzecznika praw obywatelskich). W przypadku skarg dotyczących tortur i innego złego traktowania należy przestrzegać obowiązujących szczególnych zasad zgodnych z Konwencją w sprawie zakazu stosowania tortur i Protokołem stambulskim.

Wszystkie skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności należy badać bez dyskryminowania ofiar i w taki sam sposób, jak gdyby dane przestępstwo popełniono na wolności. Do przemocy seksualnej i związanej z płcią w obiektach zamkniętych mają zastosowanie krajowe procedury karne, a także międzynarodowe standardy dotyczące dochodzenia w sprawach przemocy wobec kobiet/przemocy ze względu na płeć. Zgodnie z międzynarodowymi standardami państwa powinny m.in. z należytą starannością prowadzić skuteczne dochodzenia i ścigać przemoc wobec kobiet oraz chronić bezpieczeństwo, prywatność i godność ofiary na wszystkich etapach procesu karnego. Niezdolność lub niechęć ofiary do uczestnictwa w procesie dochodzenia lub ścigania również nie powinna przesądzać o wyniku sprawy³³⁴.

Państwa mają obowiązek zapewnić, aby dochodzenie i ściganie przemocy ze względu na płeć nie zależało od wniesienia przez ofiarę skargi lub zgłoszenia (czyli by postępowanie było prowadzone z urzędu). Jest to szczególnie istotne w miejscach pozbawienia wolności, gdzie panują szczególne obawy związane z potencjalnym odwetem, a także z korupcją lub brakiem nadziei na podjęcie czynności. Dlatego ciężar wszczęcia postępowania sądowego i pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności nie powinien spoczywać w całości na ofierze. Postępowanie wszczynane z urzędu, w którym organy państwa działają proaktywnie, to metoda na przezwycięzenie „poczucia wstydu, strachu i bezradności u ofiar, które to odczucia skutkują małą liczbą zgłoszeń, a w konsekwencji małą liczbą

332 Krasovska, *op.cit.*, nota 221.

333 Reguły z Bangkoku, Reguła 25.

334 Zob. Updated Model Strategies and Practical Measures on the Elimination of Violence against Women in the Field of Crime Prevention and Criminal Justice, General Assembly Resolution 65/228 (annex).

wyroków skazujących”³³⁵. Jednocześnie powinny istnieć silne mechanizmy ochrony ofiar przemocy, np. ochrona poufności informacji i źródeł na etapie dochodzenia/śledztwa i po jego zakończeniu.

Przykład działań mających na celu rozwiązanie problemu molestowania seksualnego w zakładzie karnym

W 2015 roku chorwacki rzecznik ds. równości płci rozpatrzył incydent, w którym osadzony płci męskiej używał obelg w stosunku do funkcjonariuszki i całował ją w rękę. Ponadto funkcjonariusz policji sądowej oraz pracownik zakładu karnego (mężczyźni) wspólnie z tym osadzonym żartowali na temat jego postępowania w tonie mającym charakter seksualny – działo się to w obecności funkcjonariuszki³³⁶. Rzecznik uznał, że postępowanie osadzonego i funkcjonariusza płci męskiej stanowiły molestowanie seksualne w rozumieniu chorwackiej ustawy o równości płci, która zakazuje „wszelkich form niepożądanego zachowania werbalnego, niewerbalnego lub fizycznego o charakterze seksualnym, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby, w szczególności poprzez wytworzenie nieprzyjemnej, wrogiej, poniżającej lub obraźliwej atmosfery”³³⁷.

6.9. Nadzór i monitoring

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityk społecznych i ustawodawcy powinni dokonać przeglądu warunków i zakresu działania wewnętrznych mechanizmów nadzoru, aby uwzględnić w nich kwestię przemocy seksualnej i związanej z płcią (tam, gdzie jest to bezpieczne i właściwe), a członkowie takich organów powinni przejść szkolenia w zakresie zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią.

335 Rada Europy, 2011, Explanatory Report to the Council of Europe Convention in preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS 210, s. 47.

336 Informacje przekazane przez Chorwację w odpowiedzi na kwestionariusz ODIHR.

337 Chorwacka ustawa o równości płci, art. 8.

- ✓ Wewnętrzny organ monitorującym należy zapewnić odpowiednie zasoby techniczne i finansowe oraz możliwość angażowania specjalistów do pracy z osobami, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ✓ Należy dokonać przeglądu protokołów postępowania w zakresie reagowania na zarzuty dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią i prowadzenia dochodzeń w takich sprawach, również pod kątem prowadzenia prawidłowej i poufnej dokumentacji oraz ochrony dowodów.
- ✓ Przestępstwa popełnione w miejscach pozbawienia wolności powinny być badane i ścigane w taki sam sposób, jak gdyby doszło do nich poza instytucją penitencjarną.
- ✓ Areszty policyjne i administracja zakładów karnych powinny zapewnić, aby wszystkie skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią były badane zgodnie z ustalonymi procedurami.
- ✓ Areszty policyjne i administracja zakładów karnych powinny podejmować działania następcze na podstawie ustaleń i zaleceń ze wszystkich dochodzeń oraz prowadzić wewnętrzne analizy czynników, w tym konkretnych czynników wewnętrznych, które doprowadziły do nadużyć, co pozwoli zapobiec nowym nadużyciom.
- ✓ Należy zadbać o to, aby każda osoba uznana za odpowiedzialną za akty nadużyć została zatrzymana i współpracowała z organami wymiaru sprawiedliwości w przypadku wszczęcia formalnego dochodzenia lub śledztwa.
- ✓ Osoby wykonujące zawody prawnicze (w tym także w organach wymiaru sprawiedliwości) powinny dokonywać starannego namysłu przed podjęciem decyzji, czy poważne przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią, w tym gwałty, należy kwalifikować jako przemoc seksualną czy jako formę tortur i innego złego traktowania. Takie decyzje należy podejmować indywidualnie dla każdego przypadku i zgodnie z życzeniem ofiary.

Oczekiwanie, że przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią będą zgłaszane wyłącznie przez ofiary lub inne osoby, nie sprzyja pełnemu ujawnianiu ani rozwiązywaniu problemu. Z tego względu do wykrywania uchybień i przypadków nadużyć niezbędne

jest prowadzenie wewnętrznych inspekcji oraz niezależny nadzór zewnętrzny. Ważną rolę prewencyjną w odniesieniu do tortur i innych form złego traktowania, oraz ogólnie w odniesieniu do przemocy seksualnej i związanej z płcią, odgrywa też regularny i niezależny monitoring.

Osoby pracujące w miejscach pozbawienia wolności muszą zgłaszać do przełożonych podejrzenia o wystąpieniu nadużyć, a w razie potrzeby przekazywać informacje innym organom, które mają uprawnienia w zakresie działań zaradczych³³⁸.

Ważne funkcje nadzorcze w systemie wymiaru sprawiedliwości pełnią inne podmioty: do prokuratora zajmującego się nadzorem nad dochodzeniami policyjnymi należy m.in. obowiązek zapewnienia, by podczas przesłuchań (ani w żadnym innym momencie tego procesu) nie dochodziło do złego traktowania i tortur, a tym samym do przemocy seksualnej i związanej z płcią. Skutecznym mechanizmem nadzoru może być również nadzór sądowy nad warunkami panującymi w zakładach karnych, zwłaszcza jeśli jest on powiązany z uprawnieniami naprawczymi sądu. Niektóre państwa członkowskie OBWE stosują modele obejmujące nadzór sądowy nad zakładami karnymi. W Serbii wszystkie decyzje podejmowane przez zarząd zakładu karnego, które mają znaczenie dla praw osadzonych, podlegają kontroli sądowej.

Zewnętrzными mechanizmami nadzoru mogą też być inspekcje i działania monitoringowe prowadzone przez szereg niezależnych organów, w tym przez krajowe mechanizmy prewencji, krajowe instytucje działające na rzecz praw człowieka, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, wyspecjalizowane grupy zajmujące się określonymi kategoriami osadzonych, organy międzynarodowe i przez specjalnych sprawozdawców.

Przykłady funkcji monitorowania i nadzoru

Kanada: Nadzór nad kanadyjskim federalnym systemem więziennictwa sprawuje kilka niezależnych organów, w tym Oficer Śledczy ds. Więziennictwa Kanady (Correctional Investigator of Canada), Kanadyjska Komisja Praw Człowieka (Canadian Human Rights Commission) oraz Audytor Generalny. Oficer Śledczy ds. Więziennictwa Kanady pełni rolę instytucji rzecznika dla skazanych na szczeblu federalnym. Urząd ten rozpatruje indywidualne skargi, prowadzi niezależne dochodzenia i wydaje zalecenia w celu „zapewnienia bezpiecznej, zgodnej z prawem i humanitarnej praktyki penitencjarnej”³³⁹.

338 „Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment”, United Nations, Principle 7.

339 Office of the Correctional Investigator, Government of Canada, <<http://www.oci-bec.gc.ca/index-eng.aspx>>.

Federacja Rosyjska: Komisje nadzoru publicznego to organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które sprawują funkcje kontrolne nad miejscami pozbawienia wolności (policyjnymi izbami zatrzymań, aresztami śledczymi i koloniami karnymi) oraz udzielają pomocy osobom zatrzymanym i osadzonym³⁴⁰. Komisje mają prawo do swobodnego wchodzenia na teren miejsc pozbawienia wolności w celu oceny sytuacji w zakresie praw człowieka i przekazania władzom informacji o ewentualnych naruszeniach. Pracę komisji nadzoru publicznego reguluje szereg ustaw.

Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania zawiera wymóg, aby państwa-strony ustanowiły wyspecjalizowany niezależny krajowy organ monitorujący (krajowy mechanizm prewencji) dla zapobiegania torturom i innemu złemu traktowaniu. Krajowy mechanizm prewencji jest ważną instytucją w zakresie zapobiegania, wykrywania i zgłaszania przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Dzięki regularnym wizytom w placówkach, krajowy mechanizm prewencji przyjmuje również skargi od osób pozbawionych wolności i wydaje rekomendacje dla odnośnych władz wskazujące, jak można poprawić warunki pobytu³⁴¹.

Studium przypadku: Krajowy mechanizm prewencji w Gruzji

Od lat gruziński system wymiaru sprawiedliwości poddawany jest reformom ukierunkowanym na poprawę traktowania osób zatrzymanych i osadzonych. Prowadzona w Gruzji w latach 2004–2013 polityka zerowej tolerancji dla przestępczości zaowocowała jednym z najwyższych w świecie wskaźników populacji więziennej *per capita*³⁴². W 2012 roku były strażnik więzienny ujawnił nagrania pokazujące przemoc fizyczną i seksualną stosowaną przez personel więzienny i przez osadzonych wobec innych osadzonych mężczyzn, również nieletnich. Informacje o popełnianych nadużyciach doprowadziły do publicznych demonstracji w całym kraju oraz do zwolnienia z pracy i aresztowania wielu przedstawicieli władz służby więziennej.

Krajowy mechanizm prewencji (NPM), podlegający urzędowi obrońcy publicznego Gruzji, został ustanowiony co prawda w 2009 roku, ale od czasu ujawnienia przypadków nadużyć

340 Więcej o komisjach nadzoru publicznego w Rosji, patrz <<http://onk.su>>.

341 W chwili przygotowywania niniejszego opracowania OPCAT ratyfikowało 41 państw członkowskich OBWE, a 39 ustanowiło krajowe mechanizmy prewencyjne.

342 W latach 2003–2010 liczba osadzonych wzrosła o 300%. Podano, że w 2010 roku na każde 100 000 osób przypadało 538 osadzonych. Zob. „Crime and Excessive Punishment: The Prevalence and Causes of Human Rights Abuse in Georgia’s Prisons”, Open Society Georgia Foundation, 2014, s. 13, <http://www.osgf.ge/files/2015/Publication/Final_Report_ENG.pdf>.

mechanizm ten wzmocniono, zmodyfikowano metody jego działania, a informacje o warunkach panujących w miejscach pozbawienia wolności upowszechniano za pośrednictwem szeregu publikacji (raporty roczne, raporty z wizytacji, specjalne raporty tematyczne, biuletyny informacyjne)³⁴³. W 2014 roku powołano Radę Doradczą przy krajowym mechanizmie prewencji, której zadaniem jest wspieranie mechanizmu oraz poprawa komunikacji z różnymi interesariuszami. Krajowy mechanizm prewencji współpracuje też ściśle z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego (które nie mają niezależnych uprawnień do monitorowania jednostek penitencjarnych) w celu dokumentowania incydentów i ogólnej sytuacji w miejscach pozbawienia wolności oraz pomocy osobom zatrzymanym/osadzonym w dostępie do porad (prawnych lub innego rodzaju).

W 2015 roku, po zaproponowaniu przez krajowy mechanizm prewencji reform, które pozwoliłyby jego pracownikom na robienie zdjęć podczas wizyt w miejscach pozbawienia wolności, znowelizowano kodeks więzienny, a Ministerstwo Więziennictwa wydało przepisy dotyczące fotografowania w miejscach pozbawienia wolności. Fotografowanie jest obecnie dozwolone wyłącznie w celu dochodzeniowo-śledczym i nie do publikacji, a fotografować można jedynie warunki osadzenia i osadzonych (pod warunkiem uzyskania zgody tych ostatnich). Krajowy mechanizm prewencji opracował wytyczne zapewniające poufność i uwzględnianie aspektu płci w procesie fotografowania. Przewiduje się, że nowe regulacje będą szczególnie pomocne w dokumentowaniu tortur i innych form złego traktowania, a ponadto powinny one wzmocnić funkcje monitorujące i prewencyjne gruzińskiego krajowego mechanizmu prewencji.

Krajowy mechanizm prewencji oraz eksperci społeczeństwa obywatelskiego zwrócili uwagę na obszary, w których konieczne są dalsze reformy, np. opracowanie modelu bezpieczeństwa dynamicznego i ustanowienie niezależnego organu śledczego, który rozpatrywałby zarzuty dotyczące stosowania tortur i innego złego traktowania w zakładach karnych. Zarówno krajowy mechanizm prewencji, jak i organizacje społeczeństwa obywatelskiego zwróciły uwagę na potrzeby grup szczególnie narażonych na skrzywdzenie, a często niewidocznych, czyli na przykład gejów, osób biseksualnych i transpłciowych, kierowanych do zakładów karnych dla mężczyzn. Krajowy mechanizm prewencji zalecił Ministerstwu Więziennictwa³⁴⁴ opracowanie wytycznych służących zapobieganiu dyskryminacji osadzonych ze względu na ich orientację seksualną i tożsamość płciową³⁴⁵.

Nadzór zewnętrzny może również odnosić się do szerszej praktyki zwiększania dostępności instytucji zamkniętych dla podmiotów spoza systemu wymiaru sprawiedliwości. Praktyka otwierania się jednostek penitencjarnych na współpracę z różnymi specjalistami,

343 Raporty NPM są dostępne online w języku gruzińskim i angielskim na stronie <<http://www.ombudsman.ge/eng/prevents-iis-erovnuli-meqanizmi>>.

344 Ministerstwo Więziennictwa zostało włączone do Ministerstwa Sprawiedliwości w 2018 r.

345 „Annual Report: National Preventative Mechanism”, Public Defender of Georgia, 2015 r., s. 152.

czyli „zapraszanie świata zewnętrznego do środka”³⁴⁶, to sposób na poprawę monitorowania sytuacji i zwiększanie szansy, że naruszenia praw człowieka będą ujawniane. Osoby pozbawione wolności mogą dzięki temu mieć regularny kontakt nie tylko z adwokatami, członkami rodziny i przyjaciółmi, ale też z szerokim gronem specjalistów działających na zewnątrz zakładu karnego, czyli na przykład z pracownikami ochrony zdrowia, edukatorami/pedagogami, osobami duchowymi oraz innymi świadczeniodawcami.

Praktyki zwiększające skuteczność prowadzonych inspekcji i działań monitoringowych ukierunkowanych na wykrywanie przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią:

- * Wizytacje niezapowiedziane.
- * Zadbanie o odpowiedni czas trwania spotkań, aby monitorujący mogli zyskać zaufanie swoich rozmówców.
- * Organizowanie wizytacji w taki sposób, aby w atmosferze poufności można było prowadzić szczegółowe, indywidualne rozmowy z zatrzymanymi/osadzonymi.
- * Zapewnienie równowagi płci i różnorodności składu zespołów realizujących inspekcje i monitoring.
- * Weryfikacja osób prowadzących inspekcje i monitoring, a także szkolenie ich pod kątem uwrażliwienia na kwestie płci i zdobycia wiedzy na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią (w składzie zespołów powinny znajdować się osoby specjalizujące się w problematyce takiej przemocy).
- * Organizowanie wizyt w taki sposób, aby umożliwiały one ujawnianie przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią, której dopuszcza się personel lub osoby zatrzymane/osadzone.
- * Sprawdzanie, czy zasady, praktyki i mechanizmy funkcjonujące w danej instytucji można byłoby wykorzystywać jeszcze skuteczniej w celu dalszego zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- * Zadbanie o to, aby wszyscy członkowie zespołu byli świadomi swoich obowiązków i uprawnień oraz tego, komu podlegają.

346 Lisa A. Kort-Butler & Sarah E. Malone, „Citizen volunteers in prison: bringing the outside in, taking the inside out”, *Journal of Crime and Justice*, 10 października 2014 r., <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0735648X.2014.969293>>.

6.10. Podnoszenie świadomości społecznej

Kluczowe rekomendacje

- ✓ Twórcy polityk społecznych i ustawodawcy powinni brać aktywny udział w publicznych dyskusjach na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności oraz barier utrudniających zgłaszanie przypadków przemocy lub prowadzenie dochodzeń.
- ✓ W miarę możliwości należy powołać międzyresortowe grupy robocze w celu opracowania strategii podnoszenia świadomości problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w zakładach zamkniętych.
- ✓ Administracja zakładów karnych powinna zachęcać personel, osadzonych, członków ich rodzin, usługodawców i ekspertów, by brali czynny udział w badaniach, dyskusjach i grupach działania skupiających się na zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności i w reagowaniu na taką przemoc.
- ✓ Placówki zamknięte powinny nawiązywać kontakt z organizacjami społecznymi działającymi na rzecz ofiar przemocy, aby wspierać inicjatywy podnoszące świadomość występowania tego problemu.
- ✓ Wszystkie zainteresowane strony powinny mieć możliwość przekazywania informacji zwrotnych na temat skuteczności poszczególnych rozwiązań w zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Przemoc seksualna i przemoc związana z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności jest często ukryta. Ale oprócz problemu z niewidocznością, faktem jest, że część społeczeństwa podchodzi do tej kwestii z lekceważeniem. Wiele osób, które nigdy nie były osadzone w żadnym zakładzie karnym, zna przynajmniej jeden dowcip o gwałtach więziennych³⁴⁷. Fakt ten ilustruje pewną trudność łączącą się z tematem, a jednocześnie uwidacznia, że więzienia i areszty to miejsca (chyba już ostatnie), w których przemoc

347 W amerykańskich standardach zapobiegania, wykrywania i reagowania na gwałty w zakładach karnych (United States National Standards to Prevent, Detect, and Respond to Prison Rape) zauważa się, że „W kulturze popularnej gwałt w więzieniu jest często przedmiotem żartów; w dyskursie publicznym bywa on czasami bagatelizowany przez niektórych jako nieunikniona – lub wręcz zasłużona – konsekwencja popełnienia przestępstwa”.

seksualną i związaną z płcią uważa się za coś „akceptowalnego” lub „standardowego”. Należy ze zdecydowaniem przeciwstawiać się stereotypom na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią, a w szczególności należy podjąć walkę ze stereotypem, że „kultura gwałtu” stanowi nieuniknioną konsekwencję pozbawienia wolności oraz że znęcanie się to forma kary dla osadzonego, a skargi osadzonych nie będą traktowane poważnie lub że nikt w nie nie uwierzy (zwłaszcza jeśli personel stwierdzi, że dane fakty nie miały miejsca).

W Regułach z Bangkoku zaleca się, aby przedstawiać mediom i opinii publicznej rzeczowe informacje na temat sytuacji osadzonych kobiet, a także poparte dokumentacją dane na temat kwestii poruszanych w Regułach oraz ich wdrażania³⁴⁸. Może to pomóc uwrażliwić decydentów i opinię publiczną na problem przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz na potrzeby zatrzymanych i osadzonych, a także pomóc zmniejszyć stygmatyzację towarzyszącą tej kwestii. Informacje dotyczące osadzonych płci męskiej i osób narażonych na zagrożenia powinny być udostępniane w ten sam sposób.

Jednocześnie należy zachować ostrożność podczas współpracy z mediami i dbać o zachowanie poufności, zwłaszcza jeśli media informują o konkretnych incydentach lub o konkretnych zatrzymanych lub osadzonych osobach. Należy również dopilnować, aby temat przemocy seksualnej i związanej z płcią był przedstawiany prawidłowo, bez wytworzenia wokół niego atmosfery sensacji.

Dzięki angażowaniu w działania rzecznicze i uświadamiające byłych zatrzymanych/osadzonych, którzy kiedyś padli ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią – pod warunkiem ich zgody i chęci – można podnieść nie tylko skuteczność kampanii, ale także prawdopodobieństwo, że działania te będą prowadzone z należytą wrażliwością. W Norwegii, Ukrainie i USA znane są przykłady ścisłej współpracy byłych osadzonych z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego w zakresie działań informacyjnych, szkoleń i kształtowania polityki społecznej. Należy jednak działać z ostrożnością, aby uniknąć ponownej traumatyzacji takich osób.

Przykłady społecznych kampanii informacyjnych

Macedonia Północna: W 2015 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przeprowadziło społeczną kampanię informacyjną na temat praw przysługujących obywatelom w kontaktach z policją, zmian ukierunkowanych na zapobieganie naruszeniom prawa przez policję oraz mechanizmów składania skarg. Celem kampanii było także podnoszenie świadomości wśród funkcjonariuszy policji w związku

348 Reguły z Bangkoku, Reguła 70.

z obowiązkiem przestrzegania praw osób pozbawionych wolności³⁴⁹. W ramach kampanii opracowano kieszonkowe broszury dla obywateli oraz film informacyjny³⁵⁰.

USA: Organizacja pozarządowa Just Detention International organizuje coroczną kampanię Words of Hope, w ramach której obywatele piszą życzenia świąteczne do osób osadzonych, które padły ofiarą więziennego gwałtu. Organizacja stawia sobie za cel wysłanie każdego roku co najmniej 10 tys. kartek świątecznych³⁵¹. Inicjatywa ta to nie tylko sposób na dodanie otuchy osobom osadzonym i przypomnienie im, że nie są sami, ale także metoda zwrócenia uwagi opinii publicznej na problem gwałtów w więzieniach.

Ukraina: Podobną kampanię prowadzi się w Ukrainie – w jej ramach młodociani osadzeni biorą udział w konkursie na projekt kartek świątecznych. Zwycięskie kartki są wysyłane do urzędników państwowych wraz z informacją o młodym artyście.

349 Biuro Programowe Rady Europy w Skopje, Final Brochure of the European Union/Council of Europe Joint Programme „Capacity Building of the Law Enforcement Agencies for Appropriate Treatment of Detained and Sentenced Persons”, s. 10.

350 Film (w języku macedońskim) dostępny jest pod adresem <<http://www.mvr.gov.mk/vest/347>>.

351 Dalsze informacje dostępne są na stronie internetowej Just Detention International: <<http://justdetention.org/hope>>.

7. PODSUMOWANIE

7. PODSUMOWANIE

Przemoc seksualna i związana z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności to zjawisko, któremu można zapobiegać i którego nigdy nie należy tolerować. W niniejszej publikacji podjęto próbę dogłębnego omówienia tego naruszenia praw człowieka i wskazania na potrzebę podnoszenia świadomości faktu, jak powszechne jest to zjawisko, a także na potrzebę zwiększenia liczby badań i wdrażania mechanizmów zapobiegawczych.

Dane i analizy pozyskane przez ODIHR z badań ankietowych i rejestrów administracyjnych wskazują na znaczne różnice w częstotliwości występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności (niektóre zakłady penitencjarne mają reputację miejsc szczególnie niebezpiecznych). Odpowiedzi udzielone na kwestionariusz ODIHR przez państwa członkowskie OBWE pokazują, że prowadzi się wiele reform, różnych w zależności od kraju.

Bezpieczeństwo wszystkich osób pozbawionych wolności, a także personelu, osób świadczących usługi i osób odwiedzających, musi być priorytetem dla twórców polityk społecznych i praktyków; dotyczy to też najwyższych szczebli decyzyjnych. Podejście uwzględniające aspekt płci należy stosować w każdym mechanizmie służącym zmniejszeniu ryzyka przemocy seksualnej i związanej z płcią, a personel musi zostać właściwie przeszkolony. Dobrze zarządzane placówki i profesjonalny personel są w stanie znacznie ograniczyć liczbę incydentów, natomiast wyzwaniem może okazać się budowanie potencjału w tym zakresie i sprawienie, by zapobieganie przemocy tego typu było traktowane priorytetowo.

Organizacja Narodów Zjednoczonych zwróciła uwagę, że kiedy dana osoba zostaje zatrzymana lub osadzona, państwo „przyjmuje na siebie zwiększony obowiązek ochrony na skutek poważnego ograniczenia swobody poruszania się tej osoby i jej możliwości samoobrony”³⁵². Władze muszą wziąć pod uwagę różne czynniki, które zwiększają podatność poszczególnych osób na przemoc seksualną i związaną z płcią i przedsięwziąć szczególne środki w celu ich wyeliminowania. Osoby pozbawione wolności powinny

352 Specjalny sprawozdawca ONZ ds. egzekucji wykonywanych bez wyroku sądowego, doraźnie lub samowolnie, Raport dla Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 5 września 2006 r., A/61/311, par. 51.

być również chronione na każdym etapie swojej obecności w systemie karnym wymiaru sprawiedliwości.

Zgodnie z tym, co nakazują Reguły Nelsona Mandeli, środków, które mają na celu ochronę i promowanie praw poszczególnych grup osadzonych nie należy uznawać za dyskryminujące³⁵³. Jak wskazał Podkomitet ONZ ds. zapobiegania torturom, „z zasady równości i niedyskryminacji wynika nie tylko zakaz odmiennego traktowania, gdy jest ono arbitralne, [...] ale także obowiązek wprowadzania zróżnicowanych środków, jeśli są uzasadnione, niezbędne i proporcjonalne – właśnie dla zagwarantowania przestrzegania praw człowieka”³⁵⁴.

Pewne zmniejszenie występowania w regionie OBWE przejawów przemocy i nadużyć osiągnięto już na skutek działań reformatorskich opartych na podstawowych wartościach, takich jak stosowanie pozbawienia wolności tylko w ostateczności, nadawanie priorytetu prawom człowieka, zasada niedyskryminacji oraz resocjalizacyjna funkcja pozbawienia wolności. Oczywiście jest jednak, że aby w pełni rozwiązać problem, należy w każdym państwie zrobić znacznie więcej – zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym.

Rekomendacje zawarte w niniejszej publikacji wskazują działania, które należy podjąć, by zintensyfikować wysiłki państw członkowskich OBWE w zakresie monitorowania i zgłaszania przypadków przemocy seksualnej i związanej z płcią. Rekomendacje te powinny też pomóc państwom w opracowaniu kompleksowych metod przestrzegania praw człowieka poprzez tworzenie odpowiednich zabezpieczeń.

Niniejsza publikacja to pierwszy krok w kierunku opracowania bardziej szczegółowych wskazówek i narzędzi dotyczących tej problematyki. Ma ona służyć praktykom wywodzącym się zarówno spośród instytucji państwowych, jak i organizacji pozarządowych. ODIHR będzie nadal, zgodnie ze swoim mandatem, działać na rzecz podnoszenia świadomości tego problemu i będzie zapewniać wsparcie państwom członkowskim OBWE, które pragną wyeliminować przemoc seksualną i związaną z płcią z miejsc pozbawienia wolności.

353 Wzorcowe reguły minimalne ONZ dotyczące postępowania z więźniami (Reguła 2).

354 Eighth annual report of the Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 26 marca 2015 r., par. 59.

Załącznik 1. Kluczowe rekomendacje

ZROZUMIENIE CHARAKTERU I ZAKRESU PROBLEMU

Właściwe ministerstwa/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy przeznaczać odpowiednie środki na prowadzenie badań i analizę istniejących informacji na temat występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w ośrodkach zamkniętych (w tym na posterunkach policji, w aresztach śledczych i zakładach karnych).
- Należy prowadzić, wspierać i ułatwiać badania nad podatnością na przemoc seksualną i związaną z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności (w tym nad podatnością poszczególnych grup, podatnością będącą skutkiem zatrzymania/osadzenia oraz nad miejscami, w których najczęściej dochodzi do tego typu przemocy).
- Należy formalnie przyznać, że postawy dyskryminujące oraz przemoc seksualna i związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności są obecne oraz należy je potępić. Ponadto należy opracować plany działania w celu wyeliminowania podstawowych przyczyn problemu i zapewnienia ochrony osobom zagrożonym.
- Należy dokonać ewaluacji lub umożliwić zewnętrzną ewaluację istniejących metod zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią i reagowania na nią w celu określenia skuteczności tych metod.
- Należy zapewnić, aby w dyskusjach na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią brali udział pracownicy wszystkich właściwych ministerstw, praktycy pracujący w miejscach pozbawienia wolności, przedstawiciele stowarzyszeń osób osadzonych oraz eksperci ds. praw człowieka i *gender studies* reprezentujący społeczeństwo obywatelskie.

Policja i władze zakładów karnych

- Należy ułatwiać pracę organów monitorujących, co oznacza też zapewnienie nieograniczonego dostępu do wszystkich osób zatrzymanych/osadzonych (z zachowaniem zasady poufności).

- Należy gromadzić dane na temat incydentów przemocy seksualnej i związanej z płcią (w postaci zdezagregowanej według takich kryteriów jak płeć, liczba otrzymanych skarg, wzorce nadużyć wobec poszczególnych grup), a także dane statystyczne na temat rodzajów zaobserwowanych obrażeń, jak również informacje dotyczące wszelkich podjętych działań następczych.
- Należy regularnie udostępniać te dane centralnym zarządom służby więziennej/ właściwemu ministerstwu, pod warunkiem wcześniejszego zanonimizowania informacji w celu ochrony tożsamości osób, których dane dotyczą.
- Należy stworzyć możliwości bezpiecznego udziału w dyskusjach na temat występowania przemocy seksualnej i związanej z płcią i zachęcać personel oraz osoby zatrzymane/osadzone, by brały w nich udział (przy zagwarantowaniu uczestnikom zachowania poufności).
- Należy nawiązywać kontakty i relacje partnerskiej współpracy z zewnętrznymi organizacjami zajmującymi się przemocą seksualną i związaną z płcią, w tym z organizacjami specjalizującymi się w pracy z osobami szczególnie narażonymi na skrzywdzenie oraz z osobami, które już doznały przemocy.

PRZEGLĄD PRZEPISÓW, POLITYK I PROCEDUR

Właściwe ministerstwa/ustawodawcy

- Należy zapewnić, aby ustawodawstwo krajowe w sposób wyraźny definiowało przemoc seksualną i związaną z płcią i zakazywało jej w miejscach pozbawienia wolności.
- Należy dokonać przeglądu istniejącego prawa, polityk i procedur w celu określenia obszarów, w których można wzmocnić prewencję i ochronę przed przemocą seksualną i związaną z płcią, a ponadto należy też dokonać przeglądu przepisów dotyczących rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności. Należy wprowadzić poprawki do wszelkich przepisów, które prowadzą do tolerowania przemocy seksualnej i związanej z płcią lub do niej zachęcają.
- Należy przyjąć ustawy regulujące procedury dochodzeniowo-śledcze i procedury ścigania w odniesieniu do przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności tak, aby akty przemocy były ścigane w taki sam sposób, jak gdyby popełniono je poza instytucją penitencjarną.
- Należy zapewnić, aby istniejący system prawny lub polityki społeczne obejmowały szerszy zakres regulacji dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią (czyli uwzględniający takie tematy, jak gromadzenie danych i ich ocena/ewaluacja, szkolenia i finansowanie; uznanie, że ofiarami przemocy seksualnej i związanej z płcią

mogą paść zarówno kobiety, jak i mężczyźni). Jednocześnie należy umożliwić stosowanie specjalistycznych procedur lub mechanizmów zaradczych, dobieranych na podstawie kryterium płci.

- Należy wprowadzić ustawowy wymóg prowadzenia szkoleń w zakresie zwalczania przemocy seksualnej i związanej z płcią dla odpowiednich organów.
- Należy wprowadzić zasady zarządzania uwzględniające aspekt płci oraz kodeks postępowania dla personelu, w którym poruszać się będzie problematykę przemocy seksualnej i związanej z płcią i nakazywać postawę zerowej tolerancji dla przemocy i dyskryminacji.
- Należy współpracować z wyspecjalizowanymi organizacjami (w tym także z organizacjami zajmującymi się prawami człowieka i prawami kobiet, a także z organizacjami zajmującymi się prawami osadzonych) w zakresie formułowania zasad i wytycznych pozwalających jak najlepiej wspierać potrzeby grup zagrożonych.

ZAMIANA KARY ORAZ ROZWIĄZANIA ALTERNATYWNE

Właściwe ministerstwa/ustawodawcy

- Należy wprowadzić lub udoskonalić systemy monitorowania i oceny stosowania kary pozbawienia wolności (w tym tymczasowego aresztowania) oraz stosowania kar o charakterze nieizolacyjnym, ze szczególnym uwzględnieniem grup, które mogą być bardziej niż inne grupy narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią.
- Należy opracować standardowe kryteria, które będą umożliwiać policji i organom wymiaru sprawiedliwości rozważenie zamiany kary i zastosowanie rozwiązań alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności, przy czym należy brać pod uwagę osobowość i przeszłość oskarżonego, w tym jego wcześniejszą wiktymizację, ryzyko kolejnych nadużyć, których ofiarą mógłby paść oraz przestępstwo, o popełnienie którego jest oskarżony.
- Należy zapewnić, aby policja i prokuratura były upoważnione do przekierowywania poszczególnych osób poza system wymiaru sprawiedliwości, biorąc pod uwagę charakter i wagę przestępstwa oraz potencjalne ryzyko narażenia tych osób na przemoc w miejscu pozbawienia wolności.
- Należy przeznaczyć środki na opracowywanie dla osób zagrożonych przemocą seksualną i związaną z płcią (w tym dla ofiar wykorzystywania) odpowiednich rozwiązań alternatywnych. Do tych rozwiązań alternatywnych należy w razie potrzeby włączyć wsparcie i doradztwo.

Organy wymiaru sprawiedliwości

- Aby zapobiegać dalszej wiktyimizacji, rozważając zastosowanie aresztu tymczasowego, należy brać pod uwagę czynniki łagodzące, takie jak historia wiktyimizacji danej osoby, w tym informacje przekazane przez osoby trzecie (również przez organizacje ofiar/osób z doświadczeniem przemocy).
- Należy uwzględniać szczególne narażenie osoby na skrzywdzenie ze względu na jej płeć, w tym szczególną sytuację nieletnich przestępczyń. W stosownych przypadkach podczas wysłuchiwanie zeznań ofiar/świadków i oskarżonych należy być wyczulonym na ewentualny wątek torturowania.

KOMPLEKSOWA OCENA POTRZEB I RYZYKA

Właściwe ministerstwa/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- W porozumieniu z odpowiednimi specjalistami, w tym przedstawicielami społeczeństwa obywatelskiego, należy opracować lub dostosować narzędzia oceny zawierające jasne kryteria identyfikacji ryzyka wskazujące, że dana osoba może stać się ofiarą lub sprawcą przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Należy zagwarantować obecność zasad prowadzenia oceny ryzyka i potrzeb w zakresie przemocy seksualnej i związanej z płcią w odniesieniu do personelu, jak również do osób zatrzymanych/osadzonych (co obejmuje też zasadę weryfikacji przeszłości obecnych i nowo przyjmowanych pracowników).
- Należy regularnie oceniać skuteczność takich narzędzi oceny ze szczególnym uwzględnieniem zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Należy włączyć ocenę ryzyka i potrzeb do wytycznych dotyczących wydawania wyroków skazujących oraz zapewnić odpowiednie przeszkolenie sędziów i prokuratorów.

Policja i administracja zakładów karnych

- Należy prowadzić pełną ocenę ryzyka wystąpienia przemocy seksualnej i związanej z płcią dla każdej osoby zatrzymanej/osadzonej – w tym ryzyka dla niej samej, dla personelu, innych zatrzymanych/osadzonych i dla osób odwiedzających. Na tej podstawie należy odpowiednio przydzielać tym osobom miejsca w celach. Skład zespołów oceniających powinien być zrównoważony pod względem płci i w miarę możliwości należy zapewnić w nich udział ekspertów w dziedzinie przemocy seksualnej i związanej z płcią.

7. PODSUMOWANIE

- Po zatrzymaniu lub przyjęciu do zakładu karnego należy zidentyfikować osoby potencjalnie narażone na przemoc seksualną i związaną z płcią (w tym ofiary wcześniejszych nadużyć) i na tej podstawie należy natychmiastowo zacząć stosować mechanizmy ich ochrony.
- Należy uświadamiać pracownikom zagrożenia związane z przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią. Wiedzę taką należy pracownikom podawać zgodnie z ich potrzebami w zakresie wykonywania przez nich obowiązków służbowych (zasada *need to know*). Jednocześnie należy priorytetowo podchodzić do przestrzegania zasady poufności oraz współpracować z odpowiednimi agencjami w celu opracowywania planów opieki i wsparcia.
- Należy dopilnować, aby mechanizmy ochrony nie powodowały dalszego narażenia osób na dyskryminację, nadużycia i stygmatyzację ani nie prowadziły do pogorszenia warunków ich zatrzymania/osadzenia.
- Należy dopilnować, aby osoby zatrzymane/osadzone miały możliwość wypowiedzenia się, jeśli chodzi o ich własną ocenę ryzyka i potrzeb. Należy też regularnie dokonywać przeglądu i aktualizacji przeprowadzonych ocen.
- Należy zapewnić wszystkim odnośnym pracownikom (w tym personelowi medycznemu) kompleksowe szkolenie w zakresie rozpoznawania ryzyka przemocy seksualnej i związanej z płcią lub czynników wskazujących, że dana osoba może potencjalnie stać się sprawcą takiej przemocy.

OGRANICZANIE RYZYKA W SZCZEGÓLNYCH SYTUACJACH

Legislatorzy/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy zdawać sobie sprawę z faktu, że im dłużej dana osoba przebywa w areszcie tymczasowym, tym bardziej jest narażona na przemoc seksualną i związaną z płcią. Należy uwzględniać ten fakt przy decydowaniu o czasie trwania aresztu tymczasowego.
- Należy dokonać przeglądu istniejących metod i praktyk przesłuchań w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią (co obejmuje też zapewnienie jasno określonych procedur dotyczących stosowanych metod).
- Podczas transportu zatrzymanych/osadzonych należy zapewnić działanie mechanizmów chroniących ich przed przemocą seksualną i związaną z płcią. Mechanizmy te powinny być stosowane na równych zasadach, co obejmuje też przypadki transportu zatrzymanych/osadzonych, za które odpowiadają podmioty niepaństwowe.

- Należy narzucić wymóg obowiązkowych szkoleń dla pracowników tych podmiotów i dopilnować, by ponosili oni identyczną odpowiedzialność w przypadku zarzutów dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Należy ustanowić ramy prawne dotyczące stosowania/prowadzenia kontroli osobistych zgodnie ze standardami praw człowieka, w tym z zasadami legalności, konieczności i proporcjonalności. Należy zachęcać do opracowywania i stosowania alternatywnych metod kontroli bezpieczeństwa.
- Przy projektowaniu nowych obiektów penitencjarnych należy uwzględniać kwestię zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią. Powinno to obejmować tematykę narzędzi służących obserwacji, cel i lokalizacji placówek medycznych.

Policja lub administracja zakładów karnych

- Należy zapewnić wszystkim aresztowanym osobom szybki dostęp do adwokata (z gwarancją przestrzegania zasady poufności, co obejmuje także przesłuchanie) oraz możliwość powiadomienia rodziny lub innej wybranej osoby o swoim aresztowaniu, miejscu pobytu i o ewentualnych naruszeniach praw (w tym o przemocy seksualnej i związanej z płcią).
- Należy prowadzić pełną dokumentację wszystkich przesłuchań, w tym tożsamości wszystkich obecnych osób.
- Należy zapewnić wszystkim funkcjonariuszom biorącym udział w przesłuchaniach właściwe przeszkolenie w zakresie przesłuchiwanie podejrzanych (co obejmuje też wiedzę o zakazie stosowania przemocy seksualnej i związanej z płcią).
- Podczas przewożenia zatrzymanych/osadzonych należy uwzględniać wyniki oceny ryzyka i potrzeb pod kątem przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- W stosunku do osób poddawanych jakimkolwiek formom kary oraz dla osób przetrzymywanych w izolacji należy zapewnić odpowiednie mechanizmy zabezpieczające je przed przemocą seksualną i związaną z płcią.
- Wszystkim pracownikom należy zapewnić szkolenia na temat kryteriów i procedur prowadzenia kontroli osobistej, w tym szkolenia uwzględniające aspekt płci.
- Należy zapewnić, aby toalety i miejsca przeznaczone do mycia i ubierania się nadzorował tylko personel tej samej płci.
- Należy zapewnić skuteczne oddzielanie osadzonych mężczyzn i kobiet oraz nieletnich i dorosłych.

- Przy podejmowaniu decyzji o przydzieleniu osoby transpłciowej do zakładu karnego dla mężczyzn lub dla kobiet należy skonsultować się z zainteresowaną osobą i podejmować decyzje w zależności od konkretnego przypadku, biorąc pod uwagę względy bezpieczeństwa i życzenia danej osoby.
- Wszędzie, gdzie jest to możliwe, należy wprowadzać systemy kamer przemysłowych w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią lub aby móc zbierać dowody. Stosowanie kamer przemysłowych powinno być odpowiednio uregulowane w celu zapewnienia pełnego poszanowania prawa do prywatności. Monitoring taki należy zatem wykorzystywać wyłącznie do celów ochronnych lub dochodzeniowo-śledczych i nie należy nim zastępować dynamicznych metod zapewniania bezpieczeństwa.

OGRANICZENIE RYZYKA DLA POSZCZEGÓLNYCH GRUP/OSÓB

Legislatorzy/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy zapewnić, aby we wszystkich modułach szkoleniowych dla personelu uwzględniane były takie zagadnienia, jak brak dyskryminacji, uwrażliwienie na aspekt płci oraz szczególne potrzeby grup zagrożonych.
- Należy określić konkretne strategie służące zmniejszaniu ryzyka przemocy seksualnej i związanej z płcią dla poszczególnych grup zagrożonych i osób znajdujących się w trudnej sytuacji. Przy opracowywaniu takich strategii należy konsultować się z odpowiednimi ekspertami i osobami, które doznały przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Należy zapewnić, aby kontrole osobiste osób zatrzymanych/osadzonych były przeprowadzane przez personel tej samej płci.
- Należy zapewnić, aby przy kontrolach osobistych i przydziale celi mieszkalnych dla osób transpłciowych i interpłciowych uwzględniać płeć postrzeganą przez osobę zainteresowaną oraz podejmować decyzje za jej świadomą zgodą. Osoby LGBTI powinny mieć możliwość wyboru, czy kontrolę osobistą będzie przeprowadzać mężczyzna czy kobieta.
- Należy opracować zasady dotyczące kontroli osobistej osób LGBTI oraz przydziału osób transpłciowych i interpłciowych do cel mieszkalnych, w miarę możliwości w porozumieniu z zatrzymanymi/osadzonymi osobami LGBTI i odpowiednimi grupami ekspertów/grupami rzeczniczymi.
- Należy dokonać przeglądu obowiązujących środków dotyczących przydziału do cel osób skazanych za gwałt i napaść seksualną, a także innych osób uznanych za

zagrożone przemocą i odwetem ze strony innych osadzonych ze względu na ich pochodzenie lub rodzaj popełnionych przestępstw.

Policja/administracja zakładów karnych

- Należy dokonać przeglądu środków stosowanych w celu identyfikacji grup/osób szczególnie zagrożonych, w tym osób mających potrzeby w zakresie zdrowia psychicznego.
- Posługując się materiałami edukacyjnymi, należy precyzyjnie informować wszystkie nowo przyjmowane osoby, że przemoc seksualna i związana z płcią nie będzie tolerowana w zakładzie karnym. Ponadto należy zapewniać wszystkim nowo przybyłym osadzonym materiały informacyjne na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią i tego, co mogą zrobić, gdyby padli ofiarą przemocy. Należy wprowadzać też inne strategie podnoszenia świadomości wśród osadzonych w zakresie zapobiegania nadużyciom.
- Należy zapewnić wprowadzenie mechanizmów (lub poddać ocenie istniejące mechanizmy) ochrony personelu przed przemocą seksualną i związaną z płcią ze strony osób zatrzymanych/osadzonych lub ze strony innych członków personelu.
- Należy wprowadzić procedury nadzoru dla osób, które złożyły skargę na nadużycie lub dla osób uznanych za zagrożone przemocą.
- Należy zapewnić, aby mechanizmy służące ochronie osób zatrzymanych/osadzonych przed przemocą nie prowadziły do ich dyskryminacji, stygmatyzacji lub ograniczenia dostępu do usług i programów. Separację ochronną można wprowadzać tylko za zgodą zainteresowanej osoby i należy to obwarować zabezpieczeniami oraz zapewnić regularny przegląd tego mechanizmu.
- Należy stosować zabezpieczenia polegające na oddzielaniu osadzonych i na obecności wyznaczonego personelu podczas wszystkich sytuacji związanych z zatrzymaniem/osadzeniem (co obejmuje na przykład przewożenie osadzonych lub prowadzenie zajęć w ramach programów szkoleniowych) oraz w każdej części aresztu/zakładu karnego.

DOSTĘP DO OPIEKI MEDYCZNEJ

Pracownicy odnośnych ministerstw/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy przeanalizować status zatrudnienia personelu medycznego w zakładzie karnym (aby sprawdzić, czy jest on zatrudniony przez jednostkę publiczną oraz czy jest on niezależny od organów ścigania i administracji placówek penitencjarnych).

- Należy zapewnić wszystkim osobom zatrzymanym/osadzonym dostęp do lekarza, gdy tego zażądata.

Policja lub administracja zakładów karnych

- W przypadku wykrycia przemocy seksualnej i związanej z płcią należy dopilnować, aby osobę zatrzymaną/osadzoną poinformowano o jej prawie do powiadomienia organów wymiaru sprawiedliwości i by zapewniono jej specjalistyczną pomoc medyczną, wsparcie psychologiczne i doradztwo.
- Należy podejmować starania zmierzające do zatrudnienia specjalistów w zakresie wykrywania incydentów przemocy seksualnej i związanej z płcią i dalszego postępowania w przypadku ich wykrycia. Obejmuje to zatrudnianie osób przeszkolonych w zakresie psychicznych skutków takiej przemocy. Należy też podejmować starania zmierzające do zatrudnienia osób specjalizujących się w zagadnieniach zdrowia kobiet i dzieci. Jeśli nie jest to możliwe, należy zadbać, aby cały personel medyczny został przeszkolony w rozpoznawaniu oznak przemocy seksualnej i związanej z płcią i odpowiednich metodach reagowania. W idealnym wariancie personel powinien zostać przeszkolony w zakresie stosowania Protokołu stambulskiego.
- Należy zapewnić, aby wszystkie osoby zatrzymane/osadzone zostały po przyjęciu do zakładu poddane badaniom lekarskim w warunkach gwarantujących pełną prywatność i prowadzonych przez lekarza lub innego wykwalifikowanego pracownika ochrony zdrowia. Pracownicy medyczni powinni też zwracać uwagę na ewentualne oznaki przemocy seksualnej i związanej z płcią. Kobietom należy zapewnić możliwość zbadania przez lekarza płci żeńskiej oraz prawo do odmowy badania pochwy i odmowy ujawnienia informacji o historii swojego zdrowia reprodukcyjnego.

Personel medyczny

- Personel medyczny powinien odgrywać aktywną rolę w zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią i stosować wielodyscyplinarne podejście do tego zagadnienia.
- W ramach wizyt lekarskich należy uwzględnić rozmowę z osobą zatrzymaną/osadzoną w celu zidentyfikowania ukrytych oznak doznanej przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz zapewnienia tej osobie możliwości zgłoszenia nadużycia.
- Personel medyczny powinien dokumentować i zgłaszać wszelkie oznaki przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz, za zgodą zainteresowanej osoby zatrzymanej/osadzonej, informować o nich właściwe organy.
- Personel medyczny powinien gromadzić dane, które pomogą w ocenie częstości występowania omawianych zjawisk i czynników ryzyka oraz w identyfikacji osób

zagrożonych lub stanowiących zagrożenie. Takie dane należy udostępniać do badań i analiz, a raporty przekazywać do centralnej administracji zakładów karnych i niezależnych organów (pod warunkiem przestrzegania zasady poufności).

DOBÓR, SZKOLENIE I ROZWÓJ PERSONELU

Pracownicy odnośnych ministerstw/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy dokonywać przeglądów i modyfikacji podręczników szkoleniowych dla personelu w taki sposób, aby wprowadzać w nie moduły dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią (co obejmuje definicję tej przemocy, jak również moduły na temat zapobiegania i reagowania na incydenty/skargi dotyczące nadużyć). W programy szkoleniowe dla personelu należy też włączać moduły dotyczące uwrażliwienia na kwestie płci, instrumentów prawnych dotyczących praw człowieka i pracy z grupami szczególnie zagrożonymi skrzywdzeniem. Należy rozważyć możliwość angażowania w te szkolenia wyspecjalizowanych grup społeczeństwa obywatelskiego.
- Należy zapewniać właściwą weryfikację potencjalnych i obecnych pracowników, która obejmować będzie m.in. sprawdzanie historii ewentualnego sprawstwa przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz sprawdzanie zasad etycznych, którymi dana osoba się kieruje, by móc wykryć ewentualne postawy dyskryminacyjne wobec określonych grup.
- Na każdym poziomie należy zapewniać różnorodność wśród pracowników. Zasada ta obejmuje też stanowiska kierownicze i najwyższe szczeble zarządcze oraz decydenckie.
- Należy szkolić osoby zajmujące wysokie stanowiska kierownicze oraz pracowników organów sądownictwa w zakresie reagowania na przemoc seksualną i związaną z płcią oraz dbać o ich zaangażowanie w zapobieganie temu zjawisku w każdym jego przejawie.

Policja lub administracja zakładów karnych

- Należy zapewniać pracownikom równe (tj. bez żadnej dyskryminacji) możliwości szkolenia i rozwoju, m.in. możliwości szkolenia w zakresie praw człowieka, praw kobiet i uwrażliwienia na aspekt płci.
- Należy zwiększać reprezentację kobiet wśród personelu dzięki usuwaniu barier w procesie rekrutacji, ścieżkach kariery i awansu oraz w mechanizmie zapewniania niskiej fluktuacji kadr.

7. PODSUMOWANIE

- Należy zapewniać równość i różnorodność wśród pracowników, co obejmuje też zwiększenie reprezentacji pracowników pochodzących z mniejszości lub mających doświadczenie w pracy z grupami mniejszościowymi.
- Należy zapewniać funkcjonariuszom policji i funkcjonariuszom więziennym stałe szkolenia w zakresie rozpoznawania ofiar wykazujących oznaki przemocy seksualnej i związanej z płcią (np. objawy stresu) oraz w zakresie metod postępowania z takimi osobami.
- Należy szkolić wszystkich pracowników w zakresie koncepcji bezpieczeństwa dynamicznego i zachęcać ich do aktywnego interesowania się dobrem osób zatrzymanych/osadzonych i rozwijania z nimi pozytywnych relacji.

DOSTĘP DO MECHANIZMÓW SKŁADANIA SKARG

Właściwe ministerstwa/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy zapewnić obecność pisemnych wytycznych, które będą szczegółowo określać, w jaki sposób osoba zatrzymana/osadzona może złożyć skargę i jakie kroki należy podjąć w przypadku otrzymania skargi dotyczącej przemocy seksualnej i związanej z płcią. W procedurach należy określić też terminy reakcji/wszczęcia dochodzenia, jak również środki, które należy podjąć w celu ochrony bezpieczeństwa ofiary i świadków oraz przestrzegania zasady poufności.
- Należy wprowadzać jasno określone metody postępowania skierowane przeciwko kierownictwu zakładów karnych lub członkom personelu, którzy mają wiedzę o incydentach przemocy seksualnej i związanej z płcią, lecz nie podejmują działań w celu zapobiegania takim incydentom lub w celu reagowania na nie w odpowiedni sposób. Jeśli metody takie są już wdrożone, należy dokonać przeglądu ich skuteczności.
- Należy wprowadzać jasno określone i natychmiastowo wdrażane mechanizmy pozwalające na usuwanie personelu zakładów karnych lub przedstawicieli kierownictwa zakładów karnych, którzy są podejrzani o popełnienie aktów przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Policja i administracja zakładów karnych

- Należy informować wszystkie osoby zatrzymane/osadzone oraz personel o mechanizmach składania skarg i zapewniać im możliwość składania skarg dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią z zachowaniem całkowitej poufności i bez obaw o odwet lub inne negatywne konsekwencje.

- Należy wdrażać systemy, dzięki którym osoby trzecie będą mogły składać skargi w imieniu osoby osadzonej.
- Należy rozważyć możliwość zorganizowania alternatywnych metod zgłaszania przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz zapewnienia zatrzymanym/osadzonym możliwości wyboru osoby, do której będą mogły się zgłaszać, dzięki czemu będą mogły przedstawiać informacje w bezpiecznym dla nich środowisku. Oprócz mechanizmu składania formalnych skarg należy zapewnić też dostęp do metod alternatywnych.
- Po złożeniu skargi, a przed rozpoczęciem dochodzenia, należy zapewnić, aby osoby, którym zarzuca się udział w aktach przemocy seksualnej i związanej z płcią, zostały zawieszone w pełnieniu wszelkich zawodowych ról. Należy także dopilnować, aby nie mogły się one już kontaktować ze skarżącymi, świadkami, członkami ich rodzin, ani z osobami prowadzącymi dochodzenie.

INSPEKCJE I DOCHODZENIA

Właściwe ministerstwa/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy dokonać przeglądu warunków i zakresu działania wewnętrznych mechanizmów nadzoru, aby sprawdzić, czy obejmują one kwestię przemocy seksualnej i związanej z płcią w każdym właściwym zakresie, a ponadto zapewnić, aby członkowie takich organów przeszli szkolenie w zakresie zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Wewnętrznym organom monitorującym należy zapewnić odpowiednie zasoby techniczne i finansowe. Należy też umożliwić im współpracę z ekspertami wyspecjalizowanymi w kwestii postępowania z osobami, które padły ofiarą wykorzystania.
- Należy dokonać przeglądu procedur dotyczących reagowania na zarzuty popełnienia aktów przemocy seksualnej i związanej z płcią oraz procedur prowadzenia dochodzeń w sprawie takich zarzutów (co obejmuje też prowadzenie poprawnej dokumentacji z zachowaniem zasad poufności oraz ochronę dowodów).
- Należy zapewnić, aby dochodzenie i ściganie przestępstw popełnionych w miejscach pozbawienia wolności odbywało się tak samo, jak gdyby doszło do nich poza takimi placówkami.

Administracja zakładów karnych

- Należy zapewnić, aby wszystkie skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią były badane zgodnie z ustalonymi procedurami.

- Należy podejmować działania na podstawie ustaleń i zaleceń wynikających ze wszystkich prowadzonych dochodzeń, a także prowadzić wewnętrzne analizy czynników, które doprowadziły do nadużyć (także konkretnych czynników wewnętrznych), co pozwoli zapobiec ponownemu wystąpieniu takich przypadków.
- Należy zapewnić, aby każda osoba uznana za odpowiedzialną za akty nadużyć została ukarana dyscyplinarnie i aby współpracowała z organami wymiaru sprawiedliwości w przypadku wszczęcia formalnego śledztwa.

Specjaliści z dziedziny prawa i wymiaru sprawiedliwości

- Należy starannie rozważyć, czy poważne przypadki przemocy seksualnej i związanej z płcią (w tym przypadki zgwałcenia) powinny być ścigane jako przemoc seksualna czy jako forma tortur i innego złego traktowania. Decyzje takie powinny być podejmowane indywidualnie dla każdego przypadku i zgodnie z życzeniem ofiary.

PROGRAMY WSPARCIA

Administracja zakładów karnych

- Dla potencjalnych agresorów należy prowadzić wewnętrzne programy wspierania ich w redukcji przemocy, a dla sprawców przestępstw seksualnych należy prowadzić specjalistyczne programy. W miarę możliwości należy to czynić we współpracy z wyspecjalizowanymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi.
- Należy prowadzić ogólne programy pomagające kształtować w zakładach zamkniętych kulturę opartą na szacunku.
- Wszystkim osobom, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią należy zapewniać odpowiednie i profesjonalne wsparcie oraz opiekę medyczną. W miarę możliwości należy to robić we współpracy z wyspecjalizowanymi służbami zewnętrznymi i organizacjami pozarządowymi. Jakość takich usług powinna dorównywać opiece dostępnej poza zakładem zamkniętym.
- Dla osób z potrzebami w zakresie zdrowia psychicznego należy zapewniać kompleksowe programy leczenia i wsparcia i zadbać, aby programy te uwzględniały aspekt płci.
- W zakładach karnych należy stymulować i wspierać rozwój grup samopomocy i wsparcia typu peer-to-peer dla osób, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- Wszystkim osadzonym należy zapewniać różne zajęcia (edukacyjne, zawodowe i rekreacyjne), które będą mogły skutecznie przyczyniać się do resocjalizacji osadzonych i ich reintegracji w społeczeństwie.

PODNOSZENIE ŚWIADOMOŚCI

Właściwe ministerstwa/twórcy polityk społecznych i ustawodawcy

- Należy aktywnie uczestniczyć w publicznych dyskusjach na temat przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności oraz na temat barier utrudniających zgłaszanie nadużyć i prowadzenie dochodzeń.
- Należy powołać międzyresortową grupę roboczą w celu opracowania strategii podnoszenia świadomości problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią w zakładach zamkniętych.
- Należy prowadzić współpracę z mediami, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego i osobami zajmującymi się informowaniem opinii publicznej o problemie przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności.

Administracja zakładów karnych

- Należy zachęcać personel, osadzonych, członków ich rodzin, usługodawców i ekspertów do brania udziału w anonimowych ankietach, a także w dyskusjach i grupach działań, które pracują nad zapobieganiem przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności i zajmują się reagowaniem na taką przemoc. Należy zapewniać bezpieczną przestrzeń do prowadzenia takich działań.
- Należy kontaktować się z organizacjami społecznymi pracującymi z ofiarami przemocy, aby wspierać inicjatywy zwiększające świadomość tego problemu.
- Należy umożliwiać wszystkim zainteresowanym stronom przekazywanie informacji zwrotnych na temat skuteczności poszczególnych rozwiązań służących zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią.

Załącznik 2. Lista kontrolna dla wizyt monitoringowych poświęconych problemowi przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności

Badania i istniejąca polityka

- ▶ Przeznaczono środki na prowadzenie badań nad przemocą seksualną i związaną z płcią w miejscach pozbawienia wolności, nad jej przyczynami i skutkami oraz typami osób najbardziej narażonych na taką przemoc.
- ▶ Władze uznają, że przemoc seksualna i związana z płcią w miejscach pozbawienia wolności jest problemem i przyznają, że należy podjąć kroki w celu jego rozwiązania.
- ▶ Przyjęto jasne przepisy, polityki i strategie mające na celu ochronę osób zatrzymanych/osadzonych, personelu, usługodawców i odwiedzających, by nie stały ofiarą przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ▶ Osoby, które złożyły skargę w związku z przemocą seksualną i związaną z płcią (a także osoby uznane za zagrożone przemocą) są odpowiednio nadzorowane.

Rozwiązania alternatywne wobec kary więzienia

- ▶ Przy skazywaniu oskarżonego na karę pozbawienia wolności sądy biorą pod uwagę okoliczności łagodzące, np. historię wcześniejszej wiktyimizacji oskarżonego.
- ▶ Stosuje się z powodzeniem różne rozwiązania alternatywne wobec aresztu tymczasowego i kary pozbawienia wolności (również w stosunku do małoletnich skazanych, kobiet w ciąży/matek karmiących, osób sprawujących opiekę nad dziećmi oraz osób z niepełnosprawnością umysłową).

- ▶ Okresy, na jakie stosuje się areszt tymczasowy można racjonalnie uzasadnić, a samo stosowanie tego środka jest odpowiednio monitorowane.

Podnoszenie świadomości problemu

- ▶ W momencie przyjmowania do zakładu karnego osadzeni są informowani w języku, który rozumieją i w zrozumiałej dla nich formie, o regulaminie zakładu oraz o swoich prawach, co obejmuje też prawa dotyczące przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią.
- ▶ Wdrożone zostały strategie mające na celu podnoszenie wiedzy o zapobieganiu przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności – strategie te dotyczą podnoszenia świadomości zarówno wśród osób zatrzymanych/osadzonych, jak i ogółu społeczeństwa.
- ▶ Organizacje pozarządowe/media aktywnie działają w sferze zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności oraz dokumentowania incydentów.

Bezpieczeństwo dynamiczne, planowanie i uczestnictwo

- ▶ Personel zachęca się do aktywnego interesowania się dobrem osób zatrzymanych/osadzonych i rozwijania z nimi pozytywnych relacji.
- ▶ Podejmuje się wysiłki w celu angażowania osób zatrzymanych/osadzonych, personelu, osób odwiedzających, świadczeniodawców i ekspertów w dyskusję na temat problemów dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w miejscach pozbawienia wolności oraz na temat poszukiwania rozwiązań.
- ▶ Przeprowadzono ocenę kultury panującej w zakładach karnych oraz postaw wobec przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ▶ Podjęto starania, aby umożliwić osobom zatrzymanym/osadzonym, personelowi, osobom odwiedzającym, świadczeniodawcom, stowarzyszeniom osadzonych i ekspertom przekazywanie informacji zwrotnych na temat skuteczności poszczególnych rozwiązań w zakresie przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ▶ Kwestie zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią są uwzględniane przy projektowaniu i planowaniu nowych obiektów więziennych.

Gwarancje proceduralne

- ▶ Tortury są przestępstwem, co oznacza, że gwałty i groźby zgwałcenia oraz inne formy wykorzystywania seksualnego i molestowania w miejscach pozbawienia wolności są zakazane.
- ▶ Zeznania uzyskane w wyniku tortur nie są dopuszczalnym dowodem w sądzie.
- ▶ Maksymalny okres przetrzymywania podejrzanych w obiekcie pod kontrolą funkcjonariuszy prowadzących przesłuchanie/dochodzenie to 48 godzin.
- ▶ Podmioty prowadzące monitoring sytuacji mają swobodny i regularny dostęp do wszystkich miejsc pozbawienia wolności.
- ▶ Przepisy prawa wymagają przeprowadzenia niezależnego dochodzenia w każdej sprawie dotyczącej gwałtu lub nadużycia seksualnego w miejscu pozbawienia wolności.
- ▶ Sprawcy przemocy seksualnej i związanej z płcią są karani. Dodatkowo można – w stosownych przypadkach – przekazywać takie sprawy do organów wymiaru sprawiedliwości.

Aresztowanie i zatrzymanie przez policję

- ▶ Każda aresztowana osoba jest bezzwłocznie informowana - w języku, który zna i w zrozumiałej dla siebie formie - o przysługujących jej prawach.
- ▶ Każda aresztowana osoba może - z zachowaniem zasady poufności - konsultować się z adwokatem. Adwokat może być obecny podczas przesłuchań.
- ▶ Każda aresztowana osoba może bezzwłocznie powiadomić rodzinę o swoim aresztowaniu i miejscu pobytu.
- ▶ Osoby te mają prawo do wizyty u wybranego przez siebie lekarza.
- ▶ Istnieje niezależny mechanizm nadzoru nad działaniami policji.

Środki bezpieczeństwa podczas przesłuchań

- ▶ Każdy przesłuchujący funkcjonariusz oraz inne osoby obecne podczas przesłuchania mają obowiązek wylegitymować się przed rozpoczęciem przesłuchania.
- ▶ Organy władz prowadzą odpowiednią dokumentację wszystkich sesji przesłuchań.
- ▶ Jeśli zachodzi taka potrzeba, każda podejrzana osoba ma prawo do skorzystania z usług tłumacza.
- ▶ Zabronione jest zawiązywanie oczu i nakładanie kapturów.
- ▶ Funkcjonariusze organów ścigania mają zapewnione odpowiednie szkolenie w zakresie przesłuchiwania podejrzanych.

Lekarskie badania profilaktyczne i opieka zdrowotna

- ▶ Przy przyjmowaniu do zakładu karnego każdy osadzony jest poddawany badaniu lekarskiemu prowadzonemu przez wykwalifikowanego pracownika ochrony zdrowia, z należyтым uwzględnieniem aspektu płci lub szczególnej podatności danej osoby na zagrożenia.
- ▶ Jeśli pracownik ochrony zdrowia zauważy jakiegokolwiek oznaki przemocy seksualnej i związanej z płcią, jest zobowiązany zgłosić ten fakt władzom.
- ▶ Kobiety mają prawo odmówić poddania się badaniu waginalnemu i mają możliwość wyboru, czy chcą być zbadane przez lekarza płci żeńskiej lub w towarzystwie kobiety.
- ▶ Konsultacje lekarskie odbywają się z pełnym poszanowaniem prywatności, a ponadto stosowane są środki zapewniające zachowanie tajemnicy lekarskiej.
- ▶ Badanie dziewictwa jest zakazane i uznawane za przestępstwo.

Kontrole osobiste

- ▶ Wprowadzono jasno sformułowane przepisy lub zasady określające, w jakich przypadkach można prowadzić kontrolę osobistą połączoną ze zdejmowaniem ubrania oraz inwazyjną kontrolę osobistą, a ponadto dostępne są alternatywne metody przeszukań.

- ▶ Każda kontrola osobista i kontrola wiążąca się z przeszukiwaniem otworów ciała jest prowadzona na osobności i wykonuje ją wykwalifikowany pracownik/personel ochrony zdrowia. Kontrole takie są prowadzone przez osobę tej samej płci lub płci uznawanej przez osobę podejrzaną/osadzoną za własną. Wprowadzono konkretne wytyczne dotyczące kontroli osobistych dla wszystkich grup szczególnie narażonych na skrzywdzenie.
- ▶ Organy władz prowadzą dokumentację wszystkich kontroli osobistych, tożsamości osób je przeprowadzających, a także powodów i wyników takich kontroli.

Rozdzielanie osób należących do różnych kategorii

- ▶ Osoby zatrzymane/osadzone należące do różnych kategorii są odpowiednio rozdzielane, czyli rozdzielani są mężczyźni od kobiet, nieletni od dorosłych, osoby nieosądzone od skazanych i osoby zatrzymane za popełnienie czynów niedozwolonych opisanych w prawie cywilnym od osób zatrzymanych za przestępstwa z prawa karnego.
- ▶ Podejrzanymi (i osadzonymi) kobietami zajmuje się i nadzoruje je wyłącznie personel kobiecy. Mężczyźni nie mogą wchodzić do stref dla kobiet, chyba że towarzyszy im kobieta. Obowiązują specjalne zasady dotyczące przydzielania do cel osób transpłciowych i interpłciowych.
- ▶ Kobiety w ciąży, matki karmiące oraz osoby posiadające dzieci są przydzielane do cel uwzględniających ich szczególne potrzeby, m.in. zapewniających ustronne miejsce do karmienia piersią.

Przydzielanie do cel

- ▶ Regularnie prowadzi się właściwą ocenę poziomów ryzyka, które mogą stwarzać lub którego mogą doświadczać wszystkie osoby zatrzymane/osadzone.
- ▶ Wprowadzono specjalne środki dotyczące przydziału do cel osób skazanych za zgwałcenie, napaść seksualną i inne przestępstwa z użyciem przemocy.
- ▶ Osoby współdzielące celę/salę mieszkalną są starannie dobierane pod kątem wzajemnego dopasowania.

- ▶ Władze dokładają wszelkich starań, aby do jednej celi mieszkalnej nie przydzielać dwóch zatrzymanych/osadzonych; każdej osobie przysługuje osobne łóżko.
- ▶ Prowadzony jest regularny i skuteczny dozór nocny wszystkich cel i sal wieloosobowych.

Kontakt ze światem zewnętrznym

- ▶ Każda zatrzymana/osadzona osoba może widzieć się i komunikować ze swoim prawnikiem z zachowaniem zasady całkowitej poufności.
- ▶ Każda zatrzymana/osadzona osoba może bez zwłoki poinformować rodzinę lub wybraną osobę o swoim zatrzymaniu/osadzeniu i może też regularnie kontaktować się z rodziną i znajomymi.
- ▶ Obcokrajowcy mogą porozumiewać się z przedstawicielami dyplomatycznymi i konsularnymi swoich krajów.
- ▶ Podejmuje się starania, aby osoby osadzone (a zwłaszcza kobiety) przebywały jak najbliżej swojego miejsca zamieszkania.
- ▶ Widzenia intymne są dozwolone zarówno w przypadku mężczyzn, jak i kobiet i odbywają się w warunkach zapewnionego bezpieczeństwa i prywatności.

Życie codzienne w zakładzie karnym i kultura instytucjonalna

- ▶ Wszystkie obszary zakładu karnego i wszystkie działania osadzonych są odpowiednio nadzorowane przez pracowników zakładu karnego.
- ▶ Osoby zatrzymane/osadzone nie muszą brać prysznica przy innych osobach, a kobiety nie muszą brać prysznica/korzystać z toalety w obecności pracowników płci męskiej (i odwrotnie, mężczyźni nie muszą brać prysznica/korzystać z toalety w obecności pracowników-kobiet).
- ▶ Wprowadzono środki zapobiegające aktom przemocy popełnianym przez gangi, przestępstwom korupcji w więzieniach i nieformalnym systemom barteru.
- ▶ Pracowników obowiązuje bezwzględny zakaz spożywania alkoholu i zażywania narkotyków podczas pełnienia służby.

Warunki przewożenia

- ▶ Wdrożono środki, które zapewniają bezpieczeństwo i ochronę osób zatrzymanych/osadzonych podczas ich transportu. Przeniesienie do innej placówki odbywa się wyłącznie na wniosek władz publicznych.
- ▶ Podczas transportu rozdziela się mężczyzn od kobiet, a kobiety/dziewczęta są nadzorowane tylko przez personel kobiecy.
- ▶ Osoby zatrzymane/osadzone mają możliwość natychmiast poinformować swojego adwokata, rodzinę/osobę kontaktową o przeniesieniu do innej placówki.
- ▶ Przy przeniesieniu przekazywane są również akta osobowe zatrzymanego/osadzonego i jego dokumentacja medyczna.

Ograniczenia, kary dyscyplinujące i sankcje

- ▶ Co do zasady, ograniczenia, kary dyscyplinujące i sankcje są nakładane w wyjątkowych sytuacjach – wtedy, gdy inne środki nie przynoszą efektu. Stosowane sankcje dyscyplinarne – w tym wszelkie formy przymusowego oddzielenia od ogółu populacji więziennej, np. umieszczenie w celi izolacyjnej – są dopuszczalne na mocy przepisów prawa lub zarządzenia właściwego organu administracyjnego.
- ▶ Wprowadzono zabezpieczenia, które gwarantują, że stosowanie ograniczeń, kar dyscyplinujących i sankcji nie będzie zwiększać narażenia na przemoc seksualną i związaną z płcią. By zmniejszyć ryzyko wystąpienia takiej przemocy, przewidziane sankcje dyscyplinarne i środki ograniczające nie obejmują zakazu kontaktów z rodziną. Kontakty z rodziną mogą zostać ograniczone tylko na czas określony i tylko wtedy, gdy jest to ściśle wymagane w celu zachowania bezpieczeństwa i porządku.
- ▶ Ze względu na ryzyko wystąpienia przemocy seksualnej i związanej z płcią podczas pobytu osoby w izolacji zostały wdrożone minimalne standardy i zabezpieczenia dotyczące stosowania takich środków, o czym mowa w Regułach Nelsona Mandeli (Reguły 38, 44 i 45).

Rekrutacja i szkolenie pracowników

- ▶ Podczas rekrutacji, szkoleń oraz w sposobie traktowania pracowników widać zdecydowane dążenie do stosowania zasady niedyskryminacji i zapewniania różnorodności.

- ▶ Stosuje się kryteria umożliwiające zatrudnianie tylko właściwych kandydatów, którzy wykazują się wiedzą i wrażliwością – m.in. na kwestie płci – oraz odpowiednim poziomem wykształcenia.
- ▶ Przed rozpoczęciem aktywnej służby wszyscy pracownicy przechodzą odpowiednie szkolenie, które obejmuje między innymi problematykę płci i przemocy seksualnej i związanej z płcią. Ponadto prowadzi się skuteczny nadzór nad pracownikami.
- ▶ Stosunek liczby pracowników do liczby osadzonych jest właściwy. Proporcje składu personelu pod względem płci są też właściwe.
- ▶ Wynagrodzenie, świadczenia i warunki pracy są na takim poziomie, że pozwalają pozyskać i utrzymać odpowiednich pracowników.

Mechanizmy składania skarg

- ▶ Osoby zatrzymane/osadzone otrzymują informacje o sposobie składania skarg w języku, który znają i w zrozumiałej dla siebie formie.
- ▶ Osoby zatrzymane/osadzone (lub ich przedstawiciele) i pracownicy mogą składać skargi z zachowaniem zasady całkowitej poufności, bez cenzury i bez obaw o odwet, zastraszanie lub inne negatywne konsekwencje.
- ▶ Pracownicy są zobowiązani do zgłaszania wszelkich podejrzeń dotyczących przemocy seksualnej i związanej z płcią.
- ▶ Skargi są rozpatrywane szybko, w sposób bezpieczny i z zachowaniem zasady całkowitej poufności.
- ▶ Osoby odpowiedzialne za badanie skarg mają dostęp do wystarczających zasobów technicznych i finansowych.
- ▶ Skargi są rejestrowane w aktach osoby osadzonej pod warunkiem, że fakt ten nie będzie stanowić zagrożenia dla skarżącego. Pełny dostęp do tych akt mają inspektorzy.

Reagowanie na zarzuty dotyczące przemocy

- ▶ Wdrożono wymóg, aby wszystkie skargi dotyczące przemocy seksualnej i związanej z płcią były zgłaszane i badane zgodnie z ustalonymi protokołami postępowania.

- ▶ Skarżącym zapewnia się natychmiastowy dostęp do niezależnej opieki zdrowotnej świadczonej z zachowaniem zasady poufności przez odpowiednio przeszkolony personel medyczny.
- ▶ Wszystkie widoczne obrażenia są odnotowywane w aktach osoby osadzonej.
- ▶ Władze oceniają, jakie czynniki doprowadziły do nadużycia i podejmują działania następcze, aby zapobiec ponownemu wystąpieniu takiej sytuacji.
- ▶ Ofiarom przemocy seksualnej i związanej z płcią zapewnia się szybkie i sprawiedliwe zadośćuczynienie za doznaną krzywdę.

Doradztwo i wsparcie

- ▶ Ofiarom przemocy seksualnej i związanej z płcią zapewnia się odpowiednie, specjalistyczne wsparcie psychologiczne/doradztwo.
- ▶ Dla sprawców nadużyć i pozostałych osadzonych dostępne są programy radzenia sobie z gniewem i tym podobne inicjatywy.
- ▶ Dla osadzonych dostępne są, na zasadzie dobrowolności, programy leczenia uzależnień od narkotyków i alkoholu.
- ▶ Osoby mające potrzeby w zakresie zdrowia psychicznego otrzymują odpowiednie, zindywidualizowane poradnictwo, wsparcie psychospołeczne oraz leki.

Dochodzenie, śledztwo i ściganie

- ▶ Osoby, które doświadczyły przemocy seksualnej i związanej z płcią, są informowane o swoim prawie do wstąpienia na drogę prawną oraz o procedurach i krokach z tym związanych – informacje są przekazywane w języku, które te osoby znają i w zrozumiałej dla nich formie.
- ▶ Osobom tym zapewnia się bezpłatną pomoc prawną.
- ▶ Osoby te mają prawo do zachowania ich sprawy w poufności podczas całego dochodzenia/śledztwa.
- ▶ Osoby oskarżone o przemoc są usuwane z wszelkich stanowisk umożliwiających im sprawowanie kontroli i władzy.

Inspekcje i monitoring

- ▶ Ratyfikowano Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, a ponadto istnieje w pełni niezależny krajowy mechanizm prewencji (NPM).
- ▶ Działają inne niezależne mechanizmy, w tym organizacje pozarządowe, które prowadzą monitoring miejsc pozbawienia wolności.
- ▶ Osoby monitorujące dysponują odpowiednimi zasobami technicznymi i finansowymi w celu skutecznego wykonywania swojej pracy.
- ▶ Osoby monitorujące mogą swobodnie wybierać, który areszt lub zakład karny chcą odwiedzić i z którymi zatrzymanymi/osadzonymi chcą rozmawiać. Ich wizytacje mogą być niezapowiedziane, a rozmowy z zatrzymanymi/osadzonymi prowadzone są z gwarancją prywatności i poufności.
- ▶ W składzie zespołów monitorujących i wśród specjalistów znajdują się kobiety, a podczas inspekcji w ośrodkach pozbawienia wolności dla kobiet zawsze obecne są członkinie zespołów monitorujących.

Załącznik 3. Kwestionariusz ODIHR dla państw członkowskich OBWE poświęcony reagowaniu na przemoc seksualną i przemoc związaną z płcią³⁵⁵ w miejscach pozbawienia wolności³⁵⁶ oraz zapobieganiu temu zjawisku

1. Prosimy o przekazanie wszelkich dostępnych danych na temat rozpowszechnienia problemu przemocy seksualnej i przemocy związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności. Prosimy – w miarę możliwości – o udostępnienie danych zdezagregowanych według kryterium płci, wieku i rodzaju miejsca pozbawienia wolności.
2. Czy Państwa kraj zajął się kwestią przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności na poziomie legislacyjnym, politycznym, na poziomie regulacji wewnętrznych lub innym? Jeśli tak, prosimy określić rodzaj interwencji/działań, kiedy zostały podjęte i wskazać, jaki był ich wynik.
3. Jakie środki są stosowane w aresztach i zakładach karnych w celu zapobiegania przemocy seksualnej i związanej z płcią, której mogą dopuszczać się zarówno członkowie personelu, jak i osoby zatrzymane/osadzone? Prosimy krótko opisać te środki.
4. Jak chronione są przed przemocą w miejscach pozbawienia wolności grupy szczególnie zagrożone (kobiety/dziewczęta, nieletni, młodociani, osoby z niepełnośprawnościami, osoby odbywające karę pozbawienia wolności po raz pierwszy itp.)?
5. Jakie istnieją mechanizmy pozwalające oceniać osobę zatrzymaną lub skazaną pod kątem jej podatności na ryzyko stania się ofiarą przemocy?
6. Czy postępowanie w przypadkach przemocy seksualnej i związanej z płcią i zapobieganie takiej przemocy stanowi element programów nauczania/szkoleń dla

³⁵⁵ Na potrzeby niniejszego kwestionariusza termin *przemoc seksualna i związana z płcią* (sexual and gender-based violence, SGBV) odnosi się do szerokiego zakresu nadużyć, w tym takich jak zgwałcenie i próby gwałtu, groźby o charakterze seksualnym, wykorzystywanie, poniżanie, napaść o charakterze seksualnym, molestowanie seksualne, przymusowa prostytucja (barter seksualny), tortury, niechciane lub szkodliwe wprowadzanie przedmiotów do otworów w narządach płciowych, przymusowa ciąża, przymusowa sterylizacja, przymusowa aborcja, przymusowa prostytucja, handel ludźmi, zniewolenie seksualne, przymusowe obrzezanie, kastracja i wymuszona nagość. Przemoc seksualna jest formą przemocy ze względu na płeć i obejmuje każdy akt seksualny, próbę odbycia aktu seksualnego, niechciane komentarze lub zaloty o charakterze seksualnym bądź działania w inny sposób skierowane przeciwko seksualności osoby przy użyciu przymusu, podejmowane przez dowolną osobę bez względu na jej relację z ofiarą, w dowolnym otoczeniu.

³⁵⁶ *Miejsca pozbawienia wolności w systemie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych*: policyjne izby zatrzymań i areszty tymczasowe, areszty śledcze, zakłady karne dla mężczyzn i kobiet, zakłady poprawcze dla nieletnich.

personelu pracującego w miejscach pozbawienia wolności? Jeśli tak, prosimy krótko opisać.

7. Jakie mechanizmy i systemy ochrony są dostępne dla osób pozbawionych wolności chcących zgłosić skargę w związku z przemocą seksualną i przemocą związaną z płcią lub dla innych osób, które chcą zgłosić przypadki takiej przemocy?
8. Jakie są mechanizmy odpowiedzialności i systemy ochrony ofiar oraz świadków jeśli chodzi o identyfikację, dokumentowanie, dochodzenie i ściganie sprawców przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności? Jakie środki (sądowe, pozasądowe) zostały do tej pory wprowadzone w celu rozwiązania problemu występowania takich incydentów? Jakie przyniosły efekty?
9. Czy przeprowadzono jakąkolwiek ocenę skuteczności istniejących programów lub polityk w zakresie rozwiązywania problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią w miejscach pozbawienia wolności?

Przemoc seksualna i związana z płcią jest stałym problemem w miejscach pozbawienia wolności w całym regionie OBWE. Zjawisko to pokazuje nie tylko, w jakim stopniu społeczeństwo toleruje taką przemoc, ale także świadczy o tym, że zakłady karne i areszty często nie wywiązują się ze swoich obowiązków w zakresie ochrony osób zatrzymanych/osadzonych. Niniejsza publikacja zawiera przykłady z całego regionu OBWE, które pokazują, w jaki sposób państwa mogą zajmować się problemem przemocy seksualnej i związanej z płcią i zapobiegać takiej przemocy w miejscach pozbawienia wolności, przy jednoczesnym przestrzeganiu praw człowieka i uwzględnianiu perspektywy płci. Celem publikacji jest zwiększanie świadomości problemu przemocy seksualnej i związanej z płcią, do jakiej dochodzi w placówkach wymiaru sprawiedliwości, oraz potrzeb ofiar, a jednocześnie zaproponowanie szeregu mechanizmów zabezpieczających, które można wprowadzić, aby skutecznie zapobiegać takiej przemocy.

